

GEOGRAFIA SVETA

**Regionálnogeografická charakteristika
kontinentov, svetadielov a oceánov
so zreteľom na ich špecifiká**

ANTON FOGAŠ

2015

Autor:

Mgr. Anton Fogaš, PhD.

Recenzenti:

prof. RNDr. Viliam Lauko, CSc.
prof. PhDr. Peter Terem, PhD.

Vydala:

© Prešovská univerzita v Prešove, 2015

Vydanie:

prvé, 2015

ISBN 978-80-555-1264-8

EAN 9788055512648

OBSAH

PREDSLOV	5
1 ÁZIA	7
1.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA	7
1.2 PRÍRODNÉ POMERY	8
1.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA	10
1.4 EKONOMIKA	12
1.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ	14
1.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Ázie	15
1.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia spätí s Áziou	17
1.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Ázie	18
2 AMERIKA	21
2.1 SEVERNÁ AMERIKA	21
2.1.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA	21
2.1.2 PRÍRODNÉ POMERY	22
2.1.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA	25
2.1.4 EKONOMIKA	28
2.2 JUŽNÁ AMERIKA	32
2.2.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA	32
2.2.2 PRÍRODNÉ POMERY	32
2.2.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA	35
2.2.4 EKONOMIKA	37
2.2.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ	39
2.2.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Ameriky	40
2.2.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia spätí s Amerikou	42
2.2.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Ameriky	44
3 AFRIKA	45
3.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA	45
3.2 PRÍRODNÉ POMERY	46
3.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA	49
3.4 EKONOMIKA	51
3.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ	53
3.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Afriky	53
3.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia spätí s Afrikou	55
3.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Afriky	56
4 EURÓPA	59
4.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA	59
4.2 PRÍRODNÉ POMERY	60
4.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA	62
4.4 EKONOMIKA	65
4.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ	68
4.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Európy	69
4.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia európskeho pôvodu	74
4.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Európy	74
5 AUSTRÁLIA	76
5.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA	76
5.2 PRÍRODNÉ POMERY	76

5.3	OBYVATEĽSTVO A SÍDLA	79
5.4	EKONOMIKA	81
6	OCEÁNIA	83
6.1	GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA.....	83
6.2	PRÍRODNÉ POMERY	83
6.3	OBYVATEĽSTVO A SÍDLA	85
6.4	EKONOMIKA	87
6.5	HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ	87
6.5.1	Významné historické a politické udalosti vo vývoji Austrálie a Oceánie.....	88
6.5.2	Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia spätí s Austráliou a Oceániou.....	89
6.5.3	Slovníček pojmov týkajúcich sa Austrálie a Oceánie	90
7	ANTARKTÍDA	92
8	ARKTÍDA	95
9	OCEÁNY A MORIA	98
9.1	ZÁKLADNÉ ÚDAJE O SVETOVÝCH OCEÁNOCH A MORIACH	99
9.2	VNÚTROZEMSKÉ, MEDZIOSTROVNÉ A OKRAJOVÉ MORIA VŠETKÝCH OCEÁNOV	99
10	CESTOPISNÉ ČRTY A REPORTÁŽE	101
10.1	INDIA	101
10.1.1	Jaskynné komplexy Indie	101
10.1.2	Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo Indie	102
10.1.3	Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo Indie (pokračovanie)	105
10.2	JEMEN	108
10.2.1	Neznáma Južná Arábia	108
10.3	TURECKO	111
10.3.1	Geografická exkurzia v Turecku	111
10.4	MEXIKO	113
10.4.1	Impozantná minulosť a prítomnosť Mexika	113
10.5	GUATEMALA	115
10.5.1	Po stopách mayskej civilizácie	115
10.6	PATAGÓNIA (ARGENTÍNA A ČILE)	117
10.6.1	Putovanie po Patagónii a Ohňovej zemi	117
10.7	UKRAJINA	119
10.7.1	Ukrajina trochu inak	119
10.7.2	Krym – perla Čiernomoria	120
10.8	POBALTIE	122
10.8.1	Geografická exkurzia v Pobaltí	122
10.9	ŠKANDINÁVIA (FÍNSKO, NÓRSKO, ŠVÉDSKO).....	124
10.9.1	Študenti geografie za severným polárnym kruhom	124
10.10	MACEDÓNSKO	126
10.10.1	Prírodný a kultúrny klenot južnej Európy	126
	LITERATÚRA	130
	ZOZNAM PRÍLOH	135

PREDSLOV

Vysokoškolská učebnica **Geografia sveta** vychádza v rámci projektu Inovácia vzdelávania na UTV PU v Prešove, operačného programu Vzdelávanie a modulu Geografia sveta. Je určená najmä poslucháčom Univerzity tretieho veku, ale aj študentom denného štúdia 1. a 2. stupňa v študijnom programe geografia učiteľstvo akademických predmetov a v študijnom programe geografia a aplikovaná geoinformatika.

Súčasný svet je charakteristický veľmi dynamickým vývojom vo všetkých oblastiach politického, ekonomického a spoločenského života. Prakticky nie je v silách jednotlivca postrehnúť tieto zmeny, nie to ich ešte zodpovedne analyzovať, vyhodnotiť a pochopiť ich význam. Len za posledných vyše dvadsaťpäť rokov od pádu „železnej opony“ a pádu režimov opierajúcich sa o myšlienky socializmu a komunizmu (tzv. socialistický blok) sa vo svete udialo enormné množstvo udalostí, ktoré zmenili „tvár Zeme“ predovšetkým z politickogeografického a geopolitického hľadiska. Výrazne sa zmenila aj politická mapa sveta. Vznikli nové štáty a ďalšie obnovili po desaťročiach svoju existenciu. Po rozpade hlavného oporného stĺpa východného bloku, ZSSR a vzniku 15 samostatných nástupníckych štátov sa rozpadla Juhoslávia na 6 nových štátnych útvarov a Kosovo, ktoré niektoré štáty uznali, niektoré nie. Na dva štáty sa rozdelilo aj Česko – Slovensko, Etiópia, Sudán. Naopak po štyridsiatich piatich rokoch sa spojili do jednej krajiny oba nemecké štáty. Väčšina týchto zmien sa odohrala pokojnou cestou, ale v niektorých regiónoch prišlo k ozbrojeným stretom, ktoré prerástli do otvoreného vojenského konfliktu (územie bývalej Juhoslávie, Kaukaz, Etiópia, Jemen ai.). Vo viacerých štátoch prepukli občianske vojny, ktoré prerástli do masovej genocídy a exodu obyvateľstva (Rwanda, Burundi, Sudán, Somálsko, Afganistan, Irak, Sýria ai.). Snahou o vytvorenie vlastného štátu sa prezentujú Kurdi a Palestínci. Rozpad štátu na menšie celky „hrozí“ aj dlhoročným demokraciám – Kanade, Spojenému kráľovstvu, Belgicku, Španielsku ai.

Okrem zmien na politickej mape sveta sa výrazné zmeny dejú aj v oblasti životného prostredia, globálneho hospodárstva, demografie apod. V posledných desaťročiach sa enormne zvýšila rýchlosť a intenzita čerpania prírodných zdrojov, predovšetkým neobnoviteľných, čo vedie k obavám z budúcnosti, ale aj k stupňovaniu napätia v niektorých regiónoch ich výskytu (Blízky východ, stredná Ázia, severná Afrika ai.). Ťažba a spracovanie mnohých nerastných surovín spôsobuje výraznú devastáciu životného prostredia - atmosféra, hydrosféra, pedosféra, flóra a fauna. Dopad na ľudský organizmus v oblastiach zvýšenej exploatacie prírodných zdrojov je často katastrofálny.

Súčasná epocha svetových dejín je v znamení obrovského boomu informačných technológií. Internetizácia prebieha nezadržateľným tempom. Udalosti o ktorých sme sa niekedy dozvedeli až po určitom čase, sa dnes šíria raketovou rýchlosťou. Všetky tieto procesy vytvárajú globálne prostredie, v ktorom sa odohrávajú najvýznamnejšie politické, ekonomické a spoločenské udalosti.

Napriek vyššie uvedeným skutočnostiam je znalosť väčšiny svetovej populácie o tom, čo sa deje za hranicou ich obce, štátu, kontinentu alebo svetadielu pomerne obmedzená a mnohokrát aj značne deformovaná.

Úlohou predkladanej vysokoškolskej učebnice je preklenúť toto informačné vákuum a zlepšiť informačnú bázu študentov, ktorým je určená.

Vo vysokoškolskej učebnici sú v jednotlivých kapitolách a subkapitolách podané vybrané fyzickogeografické a humánnogeografické charakteristiky jednotlivých kontinentov a svetadielov. Ich štruktúra je nasledovná: Geografická poloha a členitosť územia; Prírodné

pomery; Obyvateľstvo a sídla; Ekonomika; Historicko – politický vývoj (Významné historické a politické udalosti vo vývoji daného kontinentu alebo svetadielu; Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia spätí s daným kontinentom alebo svetadielom) a Slovníček pojmov týkajúcich sa daného kontinentu alebo svetadielu.

Tu je potrebné spresniť rozdiely medzi termínmi kontinent a svetadiel.

Kontinent – veľká súvislá súš obklopená svetovým oceánom, ktorá má osobitý, svojský geologický vývoj a stavbu. Na Zemi sú kontinenty, ktoré súvisia so susednými kontinentmi úzkou pevninskou šíjou – kontinent Eurázia súvisí Suezskou šíjou s kontinentom Afrika a kontinent Severná Amerika je spojený Panamskou šíjou s kontinentom Južná Amerika. Na Zemi je 6 kontinentov (podľa veľkosti) – Eurázia, Afrika, Severná Amerika, Južná Amerika, Antarktída, Austrália

Svetadiel – veľká oblasť na zemskom povrchu, ktorú tvorí obyčajne kontinent a k nemu prirátané ostrovy – je charakteristická osobitým historickým, etnografickým a hospodárskym vývojom. Na Zemi je 7 svetadielov (podľa veľkosti) – Ázia, Amerika, Afrika, Antarktída, Európa, Austrália, Oceánia.

Vo vysokoškolskej učebnici používame oba pojmy tak, aby to zodpovedalo korektnosti. Zároveň sa pridrižujeme aj slovenskej geografickej terminológii používanej na hodinách geografie a v príslušných školských geografických atlasoch a učebniciach. Súčasťou predkladanej vysokoškolskej učebnice sú mapové prílohy jednotlivých kontinentov a svetadielov (fyzické a politické mapy), cestopisné črty z viacerých štátov, ktoré autor navštívil a boli už uverejnené v iných periodikách – India, Jemen, Turecko, Mexiko, Guatemala, Patagónia (Argentína, Čile), Rusko, Ukrajina, Pobaltie (Litva, Lotyšsko, Estónsko), Škandinávia (Nórsko, Švédsko, Fínsko), Macedónsko, ako aj multimediálna príloha, v ktorej sú okrem prednášok autora umiestnené aj jeho fotografie vybraných navštívených krajín. Nazdávame sa, že osobná skúsenosť z tej ktorej svetovej destinácie je najlepším príkladom aplikácie geografie v praxi.

V súvislosti s termínmi z blízkovýchodnej oblasti uvádzame správne a systémové prepisovanie pojmov z orientálnych jazykov (v našom prípade z arabčiny) na základe citovania príslušnej odbornej literatúry a konzultácií so slovenskými orientalistami. Ide o termíny, ktoré sú vžitú v slovenskej odbornej aj laickej verejnosti, takže ich prepis do orientálnej podoby sa môže zdať nesprávny a neprimeraný. Ide však skôr o snahu zaviesť tieto pojmy do slovenského jazyka v korektnej podobe. Jedná sa o slová ako napr. Alláh (Alah), Muhammad (Mohamed), islám (islam), muslim (moslim) apod.

Vo vysokoškolskej učebnici sme použili značné množstvo odborných literárnych a internetových zdrojov, ktoré si charakter takejto práce vyžaduje. Necitujeme ich priamo v texte, lebo by to narušilo jeho celkovú kompaktnosť, ale ich uvádzame v plnom znení v zozname literatúry.

V závere by sme chceli poďakovať recenzentom, prof. RNDr. Viliamovi Laukovi, CSc. z Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave a prof. PhDr. Petrovi Teremovi, PhD. z Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici za viaceré cenné rady a odborné pripomienky.

1 ÁZIA

1.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

Ázia je najväčším svetadielom na Zemi. Zaberá takmer jednu tretinu svetovej súše (29,7 %). Spolu s príslušnými ostrovmi má rozlohu 44 410 000 km². Rozprestiera sa z väčšej časti na severnej pologuli, len malá ostrovná časť na juhovýchode patriaca Indonézii siaha na južnú pologuľu. V západnej časti je Ázia spojená s Európou, ktorá je akoby veľkým polostrovom Ázie (Eurázia). Táto hranica prebieha po východnom úpätí pohoria Ural, po rieke Emba, severným pobrežím Kaspického mora, Kumo-Manyčskou zníženinou, Azovským morom, Kerčským prielivom, Čiernym morom, prielivom Bospor, Marmarským morom, prielivom Dardanely do Egejského mora. Na juhozápade hraničí s Afrikou v oblasti Suezskej šije (120 km dlhá). Od Ameriky je oddelená Beringovým prielivom (85 km široký) a od Austrálie a Oceánie ostrovným svetom juhovýchodnej Ázie. Tu sa hranica zvyčajne umiestňuje medzi Malé Sundry a Novú Guineu.

Áziu obmýva na severe Severný ľadový oceán (Karské more, More Laptevovcov, Východosibírske more, Čukotské more), na východe Tichý oceán (Beringovo more, Ochotské more, Japonské more, Žlté more, Východočínske more, Juhočínske more), na juhu Indický oceán (Arabské more, Červené more) a na západe Atlantický oceán (Stredozemné more, Čierne more).

Geografická poloha Ázie spolu so značnou horizontálnou a vertikálnou členitosťou pevniny spôsobuje výraznú diferenciáciu prírodných podmienok v jednotlivých častiach svetadielu.

Najsevernejší bod pevniny: Čeluskinov mys (77° 43' s.š.) - Rusko

Najsevernejší bod celého svetadielu: Arktický mys (81° 16' s.š.) - Rusko

Najjužnejší bod pevniny: mys Buru (1° 25' s.š.) - Malajzia

Najjužnejší bod celého svetadielu: ostrov Roti (11° 00' j.š.) - Indonézia

Najzápadnejší bod pevniny a celého svetadielu: mys Baba (26° 03' v.d.) - Turecko

Najvýchodnejší bod pevniny: Dežnevov mys (169° 40' z.d.) - Rusko

Najvýchodnejší bod celého svetadielu: Rotmanovov ostrov (169° 02' z.d.) - Rusko

Vzdialenosť medzi najvýchodnejším a najzápadnejším bodom je približne 9 900 km a medzi najsevernejším a najjužnejším približne 8 500 km. Ázia má po Európe druhú najväčšiu horizontálnu členitosť. Bez ostrovov je dĺžka členitého pobrežia 69 000 km. Na polostrovy a ostrovy pripadá takmer jedna štvrtina celkovej rozlohy (24 %). K najväčším polostrovom patria Arabský polostrov, Predná India, Zadná India, Malá Ázia, Tajmýr a Kamčatka. Z tisícov ostrovov patria k najväčším súostrovia Veľké Sundry, Japonské ostrovy, Filipíny, Malé Sundry a Moluky.

V Ázii sa nachádza najvyšší (Mount Everest, 8 848 m) aj najnižší (Mŕtve more, - 400 m) bod na zemskom povrchu. Zároveň sa tu nachádza aj najhlbšia kryptodepresia na Zemi (Bajkalské jazero, 1637 m). Keď neberieme do úvahy Antarktídu, má Ázia najväčšiu strednú nadmorskú výšku zo všetkých svetadielov, 960 m.

Názov Ázia pochádza z akkadského slova asu, tj. Zem východu, svitania. V staroveku bola názvom Ázia označovaná rímska provincia.

1.2 PRÍRODNÉ POMERY

Zložitá geologická a tektonická stavba Ázie je hlavnou príčinou značnej povrchovej pestrosti územia. Základom geologickej stavby sú prahorné pevninské štíty – Sibírsky, Čínsky, Indický a Arabský. Približne jednu štvrtinu povrchu Ázie tvoria nížiny. Rozprestierajú sa na severe a západe, pri východnom pobreží a južne od systému alpsko – himalájskych pohorí. K najväčším patria: Západosibírska nížina, Indogangská nížina a Východočínska nížina. Území vyšších ako 2 000 m je cca. 14 %. Mohutné horské sústavy pretínajú Áziu v dvoch pásmach, ktoré sa spájajú v strednej Ázii v najväčšom horskom uzle, Pamíre. Prvé pásmo sa tiahne od polostrova Malá Ázia cez strednú Áziu a Zadnú Indiu až do oblasti Malajského súostrovia. K najväčším horstvám v tomto pásme patria: Arménska vysočina (Agri Dagi/Ararat, 5 165 m), Kaukaz (Elbrus, 5 642 m), Iránska vysočina (Damávand, 5 670 m), Hindúkuš (Tirich Mir, 7 706 m), Pamír (Kongur Shan, 7 719 m), Karakoram (K2/Qogir Feng, 8 611 m) a najvyššie pohorie sveta Himaláje (Mt. Everest/Sagarmatha/Qomolangma Feng, 8 848 m). Druhé pásmo smeruje od Pamíru na severovýchod až na Čukotský polostrov. Reťaze pohorí a ostrovov pozdĺž východného pobrežia Ázie tvoria tichooceánske pásmo s intenzívnou vulkanickou (130 sopiek) a zemetrasnou aktivitou. K najväčším horstvám v tomto pásme patria: Ťanšan (Tomuk/Pik Pobedy, 7 439 m), Altaj (Belucha, 4 506 m), Sajany (Munku Sardyk, 3 491 m), Jabloňový chrbát (Skalistyj Golec, 2 467 m), Verchojanský chrbát (Orulgan, 2 389 m) a Čerského chrbát (Pobeda, 3 147 m). Medzi oboma uvedenými pásmami horských sústav sa na území Číny rozkladajú náhorné plošiny a kotliny. Okrem najvyššie položenej náhornej plošiny sveta, Tibetskej, nachádzajúcej sa v nadmorskej výške 4 000 – 5 000 m, sú to ešte Tarimská panva, Džungárska panva, Mongolská plošina atď.

Podnebie Ázie je veľmi rozmanité, ovplyvňované polohou a veľkosťou územia, susediacimi oceánmi a povrchovými zvláštnosťami. Striedajú sa tu všetky klimatické pásma od polárneho a subpolárneho, cez mierne až po subtropické a tropické. Väčšina územia má kontinentálny ráz s výraznými teplotnými rozdielmi medzi letom a zimou. V juhozápadnej a strednej Ázii prevláda suché horúce podnebie, v južnej a juhovýchodnej monzúnové podnebie so zrážkami v letnom období a s typickými ničivými cyklónmi. Najvyššie časti horských systémov majú drsnú klímu. Najnižšie teploty boli namerané na Sibíri – Ojmjakon (-78°C), najvyššie v Jacobabade v Pakistane (53°C). Zrážky sú rozdelené veľmi nerovnomerne. Maximá sa dosahujú v monzúnovej oblasti. Rekord drží indické mesto Čerápundži s priemernými ročnými zrážkami 11 430 mm. V meste boli zároveň zaznamenané aj najvyššie svetové hodnoty v maxime zrážok za rok (august 1860 – júl 1861, 22 987 mm) a v maxime zrážok v jednom mesiaci (júl 1861, 9 299 mm). Nedostatkem vlhky trpia predovšetkým územia v juhozápadnej a strednej Ázii, v panvách a plošinách uzavretých medzi pohoriami a na severovýchode. Minimálne zrážky má Akaba v Jordánsku (24 mm ročne). Ázia je po Afrike a Austrálii územím s najrozsiahlejšími púšťami. Rozkladajú sa v prímorských oblastiach aj vo vnútrozemí. Najväčšími ázijskými púšťami sú: Gobi (900 000 km²), Rub al-Chálí (800 000 km²), Taklamakan (400 000 km²), Sýrska púšť (350 000 km²) a Karakum (300 000 km²).

Riečna sieť Ázie je závislá od podnebia a zrážok. Objem priemerného množstva vody, ktorá pretečie za rok je 12 850 km³. Najvodnatejšie sú sibírske toky ústiace do Severného ľadového oceánu – Ob, Jenisej, Lena, Jana, Indigirka a Kolyma. Mohutné rieky napájané početnými letnými zrážkami pretekajú monzúnovými oblasťami. Sú dôležitým zdrojom vody pre poľnohospodárstvo krajín, ktorými pretekajú. K povodiu Tichého oceánu patria veľtoky východnej Ázie – Amur, Chuang-che, Jang-c'-ťiang, Si-ťiang a v Zadnej Indii Mekong a

Menam, k povodiu Indického oceánu – Salwin, Iravadi, Brahmaputra, Ganga, Indus (Sindh) a Šatt al-Arab, ktorý je spoločným ústím Eufratu a Tigrisu. K povodiu Atlantického oceánu prostredníctvom Stredozemného a Čierneho mora patria v Ázii horské rieky – Kizilirmak, Sakarya, Nahr al-Ásí (Orontes), Seyhan a Ceyhan. Najdlhšou ázijskou riekou je rieka Jang-c'-ťiang (6 300 km, plocha povodia 1 808 500 km²), ktorá je zároveň tretou najdlhšou riekou sveta a najväčšou riekou Jenisej s priemerným prietokom 19 800 m³/s. Viac ako 40 % územia zaberajú bezodtokové oblasti, najmä v juhozápadnej a strednej Ázii. Z veľkého množstva jazier rôzneho pôvodu a veľkosti je najväčším jazerom sveta reliktné Kaspické more (371 000 km², max. hĺbka 1 025 m), ktoré je zvyškom niekdajších morských paniev. Podobnú genézu má aj Aralské jazero, ktoré je príkladom novodobej ekologickej katastrofy. Ešte v polovici 20. storočia malo jazero rozlohu takmer 67 000 km². Pôvodná rozloha jazera sa zmenšila na menej ako polovicu a objem vody klesol na jednu pätinu. Táto radikálna zmena je dôsledkom gigantického projektu zavlažovania púští za účelom pestovania bavlny, ktorý v roku 1954 začala sovietska vláda. Rieky Amudarja a Syrdarja, ktoré privádzali vodu z pohoria Pamír a Ťanšan a napájali Aralské jazero, boli zvedené do sústavy zavodňovacích kanálov. V období rokov 1966 až 1993 poklesla hladina vnútrozemského mora o 16 metrov. Pobrežie ustúpilo v priemere o 80 km a jazero sa rozpadlo na niekoľko častí. Vďaka zvýšenému obsahu soli (2,4 krát vyššia koncentrácia ako v oceáne) začali vymierať ryby. Okolo jazera vznikla soľná púšť. Keďže jazero nemá odtok a jeho objem stále klesá, dochádza ku koncentrácii jedovatých rozpustených látok v jazere. Jazerá tektonického pôvodu sú väčšinou veľmi hlboké – svetový primát si udržiava Bajkal (1 637 m). Ďalšími sú Van, Mŕtve more atď. V horských oblastiach sú početné jazerá ľadovcového pôvodu alebo jazerá vytvorené zahradením zosuvmi. V bezodtokových oblastiach sú početné slané jazerá.

Rastlinstvo Ázie patrí k dvom základným fyto geografickým oblastiam – holarktickej a paleotropickej. Holartická oblasť je situovaná v severnej, západnej a juhozápadnej časti územia. Od severu k juhu sa tu nachádzajú tundra, lesotundra, tajga, zmiešané lesy, opadavé listnaté lesy, čínsko – japonská podoblasť vŕdz zelených rastlín, stredoázijské lesostepi, trávnaté stepi, krovinaté polopúšte, stredomorská vŕdz zelená kvetena, púštna podoblasť severoafricko – indická s xerofytnými druhmi. Menšia paleotropická oblasť je situovaná v južnej a juhovýchodnej časti územia. Nachádzajú sa tu polopúšťové trnité riedke lesy, suché opadavé tropické lesy, trávnaté savany, v indomalajskej podoblasti tropický monzúnový les, subtropické pralesy, vŕdz zelené tropické dažďové pralesy, mangrovové porasty bažín atď.

Živočíšstvo Ázie patrí podobne ako rastlinstvo k dvom zoogeografickým oblastiam: holarktickej a indomalajskej. Holartická oblasť je väčšia a druhovo chudobnejšia. K najvýznamnejším druhom patria: medveď, hranostaj, sob, vlk, jeleň, soboľ, tiger, lesné a vodné vtáctvo, sup, drop, hlodavce, sladkovodné ryby, hmyz atď. Indomalajská oblasť je menšia, ale druhovo bohatšia a vývojovo staršia. K najvýznamnejším druhom patria: slon, nosorožec, byvol, orangutan, leopard, tiger, letuchy, zobákorožec, bažant, páv, okuliarnik, pytón, krokodíl, hmyz, sladkovodné a morské ryby atď.

Na rozsiahlom území Ázie je vyhlásených mnoho národných parkov a prírodných rezervácií. K významným patria Ulu Dag, Karatepe (Turecko), Corbett, Kanha, Kaziranga (India), Sundarban (Bangladéš), Sagarmatha (Nepál), Khao Yai (Thajsko), Taman Negara (Malajzia), Kerinci – Seblat, Ujung Kulon, Komodo Island (Indonézia), Taal Volcano Island, Mayon Volcano (Filipíny), Mount Sorak, Mount Halla (Kórea), Fudži – Hakone – Izu, Nikkó, Aso (Japonsko), Wolong (Čína), Ju – šan, Ken Ting (Taiwan) atď.

V Ázii žije 4.427 mld. obyvateľov. Priem

( ) 9 1 9 9 1 1

juhozápadnej a strednej Ázie, ako aj v tomto smere dominantné Mongolsko (1,7 obyv. na km²). Za ním nasledujú Kazachstan (5,7), Turkménsko (9,6), Saudská Arábia (12,0) a Omán (12,8). V Ázii sa prejavujú výrazné rozdiely v úrovni pôrodnosti. Vo vyspelých ekonomikách je tento ukazovateľ výrazne nižší než v štátoch, ktoré sa svojou ekonomickou, ale aj kultúrnou úrovňou (silný tradicionalizmus spätý predovšetkým s náboženstvom a rodinnými väzbami) pohybujú na opačnom konci rebríčka. Dominantnými sú v tomto smere islámske štáty juhozápadnej, južnej a strednej Ázie. Krajinami s najvyššou pôrodnosťou sú: Afganistan (38,9 ‰), Jemen (31,0), Irak (26,8), Jordánsko (25,2) a Tadžikistan (25,0). Podobné rozdiely medzi vyspelými krajinami a zaostalejšími oblasťami ako pri pôrodnosti sa prejavujú aj pri úmrtnosti. Krajinami s najvyššou dojčenskou úmrtnosťou (do 1 roku života) sú: Afganistan (152 ‰), Turkménsko (81), Pakistan (79), Jemen (76) a Mjanmarsko (75). Krajinami s najvyšším prirodzeným prírastkom sú: Jemen (2,8 ‰), Afganistan (2,7), Tadžikistan (2,7), Irak (2,6) a Jordánsko (2,4). Rast obyvateľstva v jednotlivých krajinách bol a je významne ovplyvňovaný medzištátnymi migráciami. Ázia na rozdiel od Afriky nepoznala obdobie masového násilného sťahovania obyvateľstva v ére kolonializmu. Napriek tomu dochádzalo k masovému sťahovaniu obyvateľov z preľudnených oblastí, či už dobrovoľne alebo pod tlakom kolonizátorov. Číňania sa presúvali do juhovýchodnej Ázie na ryžové plantáže a do cínových baní, Tamilovia na Srí Lanku, Indovia do juhovýchodnej Ázie a do britských kolónií v Latinskej Amerike (Guayana, Trinidad a Tobago) a Oceánii (Fidži), Kórejci do Japonska a pod. Masové migrácie prebehli aj pri vzniku nových štátov po 2. svetovej vojne – medzi Indiou a Pakistanom, Izraelom a susednými arabskými štátmi, odchod miliónov Číňanov po vzniku ČĽR, presídlenie Bengálcov do Indie počas vojny za nezávislosť Bangladéša atď. V súčasnosti prevládajú v Ázii dočasné migrácie za prácou z menej vyspelých oblastí do dynamicky sa rozvíjajúcich ekonomík. Ázia ako najľudnatejší svetadiel má veľmi pestrú etnickú skladbu, ktorá je výsledkom miešania všetkých troch veľkých ľudských rás. V Ázii žije niekoľko sto národov a národností, od najpočetnejšieho národa sveta, Číňanov (Han), ktorých je vyše 1 mld. až po národnosti, ktorých počet dosahuje niekoľko tisíc príslušníkov.

Z antropológického hľadiska je možné obyvateľstvo Ázie rozdeliť do piatich skupín (plemien):

1. mongoloidná veľká rasa
2. europoidná veľká rasa (indoeurópska)
3. ekvatoriálna veľká rasa (negroaustraloidná)
4. prechodná rasa (drávidská)
5. zmiešaná rasa europoidno mongoloidná

Najpočetnejšími sú prvé dve plemená – mongoloidné a europoidné. Obyvateľstvo Ázie patrí k rôznym jazykovým rodinám a skupinám, ku ktorým sa radí ešte niekoľko reliktných jazykov, nezarađených do žiadnej z týchto rodín. V juhozápadnej Ázii sa hovorí najmä indoeurópskymi (iránskymi), altajskými (turkickými) a semitoamitskými jazykmi. Na území Prednej Indie prevažujú indoeurópske (indické) nad drávidskými jazykmi. Stredná Ázia je v znamení predovšetkým altajských (turkických) jazykov. V Zadnej Indii je prevaha tibetočínskych jazykov (čínsko – thajských a tibetobarmských). Na ostrovoch juhovýchodnej Ázie prevládajú austronézske jazyky. V celej východnej Ázii sú dominantnými tibetočínske jazyky, ako aj altajské (turcké a mongolské). Samostatnými jazykmi hovoria izolovaní Japonci a Kórejci. Prakticky celé územie ruskej Sibíri, ak nerátame ruské a ďalšie európske komunity pochádzajúce z územia bývalého ZSSR patriace k indoeurópskym národom, obývajú menej početné skupiny ugrofínskych, altajských, paleoázijských a eskymácko –

aleutských národov a národností, hovoriacich príslušnými jazykmi. Rôznorodé sú aj písma, medzi ktorými je európska latinka zastúpená len nepatrne. Početné sú skupiny odvodené z indického písma, arabské písomné varianty a východoázijské znakové písma.

Ázijské mestá, aglomerované zóny a metropolitné oblasti sa radia k najväčším na svete. Počty obyvateľov sa pri nich odhadujú, keďže sú to už väčšinou komplexne poprepájané rozsiahle urbanizované celky dosahujúce niekoľko miliónov až desiatok miliónov obyvateľov. V prvej desiatke sa nachádzajú Tokio (Japonsko, 1. miesto na svete, 33,8 mil. obyv.), Soul (Kórea, 2. miesto na svete, 23,8), Mumbai (India, 4. miesto na svete, 22,2), Dillí (India, 5. miesto na svete, 22,2), Manila (Filipíny, 7. miesto na svete, 19,0) a Jakarta (Indonézia, 9. miesto na svete, 15,1). V tesnom závесе potom nasledujú v ďalšej desiatke Šanghaj (Čína), Osaka (Japonsko), Kalkata (India), Karáčí (Pakistan), Kuang – čou (Čína), Beijing (Čína) a Dháka (Bangladéš).

V Ázii vznikli všetky hlavné svetové náboženstvá: brahmanizmus, budhizmus, hinduizmus, islám, judaizmus, konfucianizmus a kresťanstvo. Okrem nich tu majú svoj pôvod ďalšie náboženské smery, akými sú napríklad džinizmus, sikhizmus, šintoizmus, taoizmus, zoroastrizmus ale aj nový bahaizmus. Najrozšírenejší je dnes v Ázii islám, hinduizmus a budhizmus. V juhozápadnej Ázii je dominantný islám (sunniti a šíiti). V Saudskej Arábii sa nachádzajú najposvätnéjšie pútnické miesta islamu v Mekke a Medíne. V Izraeli je to Jeruzalem, ktorý je ale svätým miestom aj pre židov a kresťanov. Početné zastúpenie majú v juhozápadnej Ázii kresťanské ortodoxné cirkvi na Cypre, v Libanone, Izraeli, Gruzínsku a Arménsku, ako aj stúpenci judaizmu predovšetkým v Izraeli. Stredná Ázia bolo desaťročia ovplyvňovaná sovietskou ideológiou, takže tu žije veľa ľudí bez vyznania. Prevládajúcim náboženstvom je islám a ortodoxné kresťanstvo. Južná Ázia je dominantnou sférou hinduizmu. Vyskytujú sa tu aj ďalšie náboženstvá (budhizmus, džinizmus, islám, kresťanstvo, pársizmus, sikhizmus ai.). Juhovýchodná Ázia je oblasťou s prevažujúcim budhizmom (najmä polostrov Zadá India), islamom (Indonézia je najväčším islámskym štátom sveta) a kresťanstvom (Filipíny sú najväčším kresťanským štátom Ázie a jedným z najväčších na svete). Východná Ázia sa vyvíjala pod silným vplyvom budhizmu a pôvodných miestnych smerov (konfucianizmus, šintoizmus, taoizmus). Severná Ázia mala zložitý, najmä novodobý historicko – politický vývoj, ktorý sa odrazil aj na rozsahu a štruktúre náboženstva. Okrem kresťanstva, ktoré sa dostalo do oblasti Sibíri prostredníctvom ruských kozákov, obchodníkov a misionárov v 16. storočí sa tu zachovali staré animistické tradície sibírskeho etnika.

V Ázii sa nachádza 46 suverénnych štátov a 1 Palestínske autonómne územie na Západnom brehu Jordánu a v pásme Gazy.

1.4 EKONOMIKA

Ekonomická štruktúra Ázie sa vyznačuje výraznou regionálnou diferenciáciou. Je to dané obrovskými rozdielmi vo veľkosti štátov, ale aj historicko – politickým vývojom, spoločenskými pomermi a vyspelosťou ekonomických systémov. V súčasnosti je Ázia najrýchlejšie rastúcou ekonomickou oblasťou sveta. Čína je najväčšou ekonomikou v Ázii a druhou na svete (po USA). Ázia je miestom najdlhších ekonomických vzostupov (boomy) naštartovaných po 2. svetovej vojne Japonskom („Hospodársky zázrak“ – 1950 – 1990), pokračujúcou Kóreou („Zázrak na rieke Han“ – 1961 – 1996) a vrcholíacou Čínou („Ekonomický boom“ – 1978 – 2013). Okrem spomínaných štátov sa na ekonomickom vzostupe Ázie podieľali aj tzv. „ázijské tigre“, neskôr označované termínom novo industrializované krajiny – Taiwan, Singapur, Hongkong, Thajsko, Malajzia. Najväčšími ázijskými ekonomikami

z hľadiska HDP sú Čína, India, Japonsko, Rusko, Kórea, Indonézia, Turecko, Irán, Saudská Arábia, Taiwan, Thajsko, Pakistan, Malajzia a Filipíny. Bohatstvo, merané podľa ukazovateľa HDP sa koncentruje najmä vo východnej a juhovýchodnej Ázii – Hongkong, Macao, Japonsko, Kórea, Singapur, Taiwan a Brunej, ako aj v ropných štátoch Blízkeho východu – Saudská Arábia, Katar, Spojené arabské emiráty, Bahrajn, Irán, Kuvajt a Omán. Ekonomicky silnými sú Izrael a Turecko, ktoré sa kvôli svojej geografickej polohe (Turecko) a historicko – politickému vývoju (Izrael) počítajú skôr k eurázijským štátom. Odraz nárastu bohatstva v Ázii sa prejavuje aj v počte miliárdarov, ktorých je na najväčšom svetadiely už vyše 40%. Na opačnom konci stoja chudobné krajiny s malými alebo momentálne nedosiahnuteľnými prírodnými zdrojmi (vysoké náklady, neisté zisky, politická neistota – Afganistan, Nepál, Bhután, Jemen), preľudnené štáty závislé od poľnohospodárskej produkcie (Bangladéš), politicky nestabilné štáty s početnými etnickými a náboženskými konfliktami alebo politicky izolované krajiny (Irak, Sýria, KĽDR, Laos, Mjanmarsko ai.).

Na čele rebríčka najrýchlejšie rastúcich svetových ekonomík sa usadili Čína a India s vysokou mierou priemyselnej výroby, produkcie a exportu do celého sveta. Pre ekonomiky východnej a juhovýchodnej Ázie je charakteristická vysoká produkcia a proexportná politika finálnych výrobkov. Krajiny Blízkeho východu majú oporu v ešte stále veľkých zásobách nerastných surovín, predovšetkým fosílnych palív. Ázia v priebehu mnohých rokov charakterizovaných ekonomickým rastom a prebytkom v obchodnej bilancii so „zvyškom“ sveta nahromadila viac ako štyri bilióny USD devízových rezerv, čo predstavuje polovicu celosvetových rezerv.

Od roku 2008 je svetová ekonomika v znamení hospodárskej krízy, ktorá sa prejavila najmä v západných ekonomikách (USA, Európa), spôsobila aj spomalenie rastu v Ázii, ale ho v konečnom dôsledku nezastavila. Ako dôvody sa uvádzajú pokračujúce investície do infraštruktúry a vysoká spotreba domáceho obyvateľstva, čo mnohí ekonómovia oceňujú ako možný spôsob preklenutia tejto globálnej krízy (zvýšená orientácia na domáce obyvateľstvo, než na export). Vo všeobecnosti je ázijská ekonomika orientovaná na export nerastných surovín (ropa, zemný plyn, uhlie, železná ruda, rudy farebných kovov), poľnohospodárskych plodín (ryža, čaj, bavlna, kaučuk, tabak, korenie, zelenina, ovocie, produkty živočíšnej výroby) a energeticky nenáročných priemyselných výrobkov (textil a obuv, elektronika, hračky ai.). Pri pohľade do budúcnosti je možné konštatovať, že kým globálne ekonomické mocnosti – Čína, India, Japonsko a Kórea budú pokračovať v hospodárskom raste v kooperácii so susednými krajinami regiónu – Indonéziou, Malajziou, Filipínami, Thajskom, Vietnamom a Srí Lankou, v iných častiach Ázie je situácia komplikovaná a vďaka výrazným rozdielom aj možným potenciálnym zdrojom napätia a konfliktov (Irak, Afganistan, Pakistan ai.). Ďalším potenciálnym nebezpečenstvom je podľa svetových ekonómov rastúca akumulácia devízových rezerv v ázijských štátoch (zameniteľnosť USD, Eura a GBP je ovplyvnená ázijskými bankami). Podľa odhadov Svetovej banky sa Čína stane najväčšou ekonomikou na svete niekedy medzi rokmi 2020 a 2030, zatiaľ čo India sa môže stať druhou najväčšou ekonomikou na svete, niekedy medzi rokmi 2030 a 2035.

Najsilnejšími a najvýznamnejšími integračnými zoskupeniami v Ázii sú Ázijsko – pacifická hospodárska spolupráca (APEC), Združenie krajín juhovýchodnej Ázie (ASEAN), Ázijsko – pacifická obchodná dohoda (APTA), Organizácia arabských krajín vyvážajúcich ropu (OAPEC), Liga arabských štátov, Juhoázijské zoskupenie pre regionálnu spoluprácu (SAARC) ai.

1.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ

Ázia je považovaná za kolísku ľudstva, aj keď doposiaľ objavené najstaršie nálezy predchodcov človeka pochádzajú z Afriky a vekom svojej kultúry je na prvom mieste medzi svetadielmi. Prvé štátne útvary tu vznikali už od 4. tisícročia pr. Kr. Vzhľadom k obrovskej rozľahlosti Ázie a rozdielnosti podmienok neprebíhal kultúrny a civilizačný vývoj rovnomerne na celom území. Už v minulosti sa tu vytvorilo niekoľko hlavných ohnísk:

Juhozápadná Ázia (Blízky a Stredný východ)

Stredná Ázia

Južná Ázia

Juhovýchodná Ázia

Východná Ázia

Severná Ázia

1.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Ázie

3000 - 2700 pr. Kr.	obdobie najstarších sumerských štátov v Mezopotámii
3000 - 1500 pr. Kr.	obdobie najstaršej kultúry v oblasti južnej Ázie so strediskami v povodí rieky Indus (Harappa, Mohendžodáro)
2000 pr. Kr.	vznik čínskeho písma a prvých čínskych štátnych útvarov v povodí rieky Chuang – che (Žltá rieka)
1728 - 1682 pr. Kr.	obdobie vlády kráľa Chammurappiho v Babylone (Chammurappiho zákonník)
1500 pr. Kr.	príchod indoeurópskych Árjov na polostrov Predná India
550 - 480 pr. Kr.	v Indii žil Budha, zakladateľ budhizmu
551 - 479 pr. Kr.	v Číne žil Konfucius, zakladateľ konfucianizmu
550 pr. Kr.	zrod Perzskej ríše
500 pr. Kr.	grécko – perzské vojny
331 – 323 pr. Kr.	výboje Alexandra Veľkého v juhozápadnej a južnej Ázii
214 pr. Kr.	dokončenie stavby Veľkého čínskeho múru
120 pr. Kr.	otvorenie Hodvábnej cesty spájajúcej Čínu s krajinami strednej, juhozápadnej a južnej Ázie a Stredomoria cca.
8 (2) pr. Kr. – cca. 30	pôsobenie Ježiša Krista (Nazaretského) v Palestíne – je považovaný za zakladateľa kresťanstva – muslimovia ho považujú za jedného z prorokov
622	zakladateľ islámskeho náboženstva Muhammad, ušiel z Mekky do Mediny – začiatok islámskeho letopočtu (hidžra)
786 – 809	obdobie vlády Harúna ar-Rašída, ktorý z vtedajšieho najväčšieho mesta sveta, Bagdadu ovládal Arabskú ríšu, siahajúcu od Pyrenejského (Iberského) polostrova až po strednú Áziu
1096 – 1100	prvá križiacka výprava – vznik niekoľkých kniežatstiev v Sýrii a Palestíne
1206 – 1227	vládol mongolský chán Temüdzin (Džingischán) – ovládol oblasti severnej Číny a severnej Eurázie
1256 – 1290	v Číne vládol chán Kublaj – rozvoj umenia a remesiel – na jeho dvore žil benátsky kupec Marco Polo, ktorý vo svojom diele Milión podáva cenné informácie o vtedajšej Ázii
1291	pád Akkonu, poslednej bašty križiakov na Blízkom východe – koniec stredovekého európskeho prenikania do juhozápadnej Ázie
1453	pád Carihradu a ovládnutie Byzantskej ríše Turkami
1498	portugalský moreplavec Vasco da Gama pristál v Kalikate na indickom pobreží – dokončil oboplávanie Afriky a spojil Európu s južnou Áziou – položil základy portugalského koloniálneho panstva v Ázii
1521	pri prvej ceste okolo sveta objavil portugalský moreplavec v španielskych službách, Fernão Magalhães Filipíny
1526	začiatok Mughalskej ríše v Indii
1542	Portugalci doplávali do Japonska

1603	Holand'ania založili prvé osady na Jáve – holandské prenikanie do juhovýchodnej Ázie – vznik Holandskej východnej Indie (terajšie územie Indonézie)
1630	uzatvorenie sa Japonska pred svetom
1644	nastolenie Mandžuskej dynastie v Číne
1848	dobytím Pandžábu sa dostala celá India do područia Veľkej Británie
1868	začiatok reforiem Meidži v Japonsku – modernizácia štátu
1883 – 1885	francúzska koloniálna expanzia v Zadnej Indii (Indočíne) – podrobenie si územia terajších štátov Vietnamu, Laosu a Kambodže
1899 – 1900	boxerské povstanie v Číne zamerané proti prenikaniu západných mocností do krajiny
1904 – 1905	rusko – japonská vojna
1911	vyhlásenie Čínskej republiky – zánik cisárstva
1918	kapitulácia Osmanskej ríše, spojenca Nemecka v 1. svetovej vojne
1923	vznik Turecka – reformy Mustafu Kemala Atatürka
1924 – 1937	občianska vojna v Číne
1937 – 1945	japonská agresia proti krajinám juhovýchodnej a východnej Ázie
1941 (7. 12.)	útok Japoncov na americkú vojenskú základňu Pearl Harbor na Havajských ostrovoch – začiatok americko – japonskej vojny
1945 (6. 8.)	zhodenie americkej atómovej bomby na Hirošimu
1945 (9. 8.)	zhodenie americkej atómovej bomby na Nagasaki
1945 (2. 9.)	bezpodmienečná kapitulácia Japonska – skončenie 2. svetovej vojny
1946 – 1954	francúzska koloniálna vojna v Indočíne
1946 – 1949	občianska vojna v Číne (Čínska komunistická strana vs. Čínska nacionalistická strana Kuomintang – stiahnutie sa kuomintangskej vlády pod vedením Čankajška na Taiwan)
1947	vyhlásenie nezávislosti Indie – koniec najvýznamnejšej britskej kolónie
1948 (14. 5.)	vyhlásenie štátu Izrael
1948 – 1949	1. arabsko – izraelská vojna (Palestínska vojna)
1949 (1. 10.)	vznik Čínskej ľudovej republiky (ČĽR)
1950 – 1951	čínska okupácia Tibetu
1950 – 1953	kórejská vojna medzi KĽDR a Južnou Kóreou (Kórejskou republikou) a ich spojencami
1956	2. arabsko – izraelská vojna (Sinajská vojna)
1958 – 1961	„Veľký skok vpred“ – ekonomický a sociálny plán vypracovaný Mao Ce-tungom, ktorý mal viesť k radikálnej akcelerácii ekonomického rastu ČĽR
1964 – 1975	americko – vietnamská vojna
1965	1. indicko – pakistanská vojna (pakistanské ambície získať Kašmír)
1965 – 1969	„Kultúrna revolúcia“ – politická kampaň zorganizovaná skupinou okolo Mao Ce-tunga – znamenala čistky v armáde, komunistickej strane, štátnom aparáte a hospodársky chaos, kultúrne škody a tiež veľké straty na intelektuálnom potenciáli krajiny
1967	3. arabsko – izraelská vojna (Šesťdňová vojna)
1971	2. indicko – pakistanská vojna (komplikovaná situácia vo Východnom Pakistane) – vyhlásenie nezávislosti Bangladéša

1973	4. arabsko – izraelská vojna (Jomkipurská vojna)
1974	turecká anexia severnej časti Cypru
1975 – 1979	diktatúra Červených Khmérov (vyše 1 mil. obetí)
1979	iránska islámska revolúcia na čele so šiitským náboženským vodcom ajatolláhom Chomejním
1979 – 1989	ozbrojená intervencia ZSSR v Afganistane
1980 – 1990	iracko – iránska vojna
1989 (4. 6.)	čínska armáda zasiahla proti masovým demonštráciám za ľudské práva a demokraciu na Námestí nebeského pokoja (Tchien an-men) v Pekingu - pri zásahu zahynulo podľa Čínskeho červeného kríža 2 000 – 3 000 ľudí
1990 (22. 5.)	zjednotenie Jemenu (Jemenská ľudovodemokratická republika a Južný Jemen)
1991 (17. 1.)	operácia Púštna búrka za účasti amerických, európskych a arabských štátov – cieľom bolo oslobodenie kuvajtského územia obsadeného vojskami irackého vodcu Saddáma Husajna
1997 (1. 7.)	bývalá britská kolónia Hongkong prešla pod správu ČĽR
1999 (20. 12.)	bývalá portugalská kolónia Macao prešla pod správu ČĽR
2001	súčasnosť – vojna v Afganistane – americká vojenská operácia Trvalá sloboda – pád vlády Talibanu – zabitie Usámu bin Ládina (2011) - zničenie táborov Al – Kájdý – nestabilita a rozvrat v krajine
2003 – 2010	tretia vojna v Perzskom zálive - vojna medzi Irakom a koalíčnými silami vedenými USA a Veľkou Britániou – zvrhnutie a poprava Saddáma Husajna – občianska vojna medzi sunnitmi a šiitmi - humanitárna katastrofa

1.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia späť s Áziou

Bering, Vitus (1681 – 1741) – dánsky moreplavec v ruských službách – preskúmal pobrežie severovýchodnej Ázie a objavil prieliv oddeľujúci Áziu od Ameriky (Beringov prieliv) – zomrel počas druhej výpravy na ostrovoch západne od Kamčatky

Carpini Giovanni dal Piano dei (1182 – 1252) – taliansky františkán a cestovateľ a rádový predstavený v Nemecku a Španielsku – bol vyslaný ako legát sv. Stolice k mongolskému chánovi, aby u neho dosiahol spojenectvo proti muslimom – podal prvý európsky autentický popis krajín a národov európskeho Východu, vnútornej Ázie a Mongolska

Dežnev, Semion Ivanovič (1605 – 1673) – ruský kozák a cestovateľ na Sibíri – svojou plavbou dokázal, že severná Ázia nie je spojená s Amerikou, ale že oba svetadiely sú oddelené prielivom – je po ňom pomenovaný najvýchodnejší bod ázijskej pevniny - Dežnevov mys

Dubois, Eugène (1858 – 1940) – holandský lekár, antropológ a geológ – na Jáve objavil pozostatky prapredka dnešného človeka - pitekantropa

Gama, Vasco, da (1469 – 1524) – portugalský moreplavec – v rokoch 1497 - 1498 oboplával južnú Afriku a objavil tak námornú cestu do Indie – plavbu zopakoval v rokoch 1502 – 1503 - položil základy portugalských kolónií v Afrike a Indii

Hedin, Sven (1885 – 1952) – švédsky geograf a cestovateľ, jeden z najväčších bádateľov v Ázii – precestoval a zmapoval rozsiahle oblasti strednej a východnej Ázie – je autorom mnohých kníh a populárnych cestopisov o Ázii

Jermak, Timofejevič (? – 1585) – ruský kozák a dobyvateľ Sibíri – v dôsledku jeho ťaženia bol zničený Sibírsky chanát, ktorý tvoril hlavnú prekážku na ceste do vnútrozemia a začalo sa postupné dobýjanie a pripájanie Sibíri k Rusku

Macedónsky, Alexander (356 – 323 pr. Kr.) – macedónsky panovník, ktorý na čele vojsk gréckych štátov prenikol cez Perziu a strednú Áziu až do Indie – Alexandrova výprava mala ďalekosiahle kultúrne a politické dôsledky – Európania poznali rozsiahle ázijské teritórium – rozšíril sa helénsky vplyv do vzdialených oblastí Ázie

Magalhães, Fernão de (asi 1480 – 1521) – portugalský moreplavec v španielskych službách – viedol prvú výpravu okolo zemegule (1519 – 1522) smerom na západ okolo Južnej Ameriky a cez Tichý oceán – zahynul v potýčke s domorodcami na ostrove Mactan na Filipínach

Nikitin, Afanasij (? – 1472) – ruský kupec a cestovateľ v Indii a Prednej Ázii – bol jedným z mála Európanov, ktorí navštívili spomínané oblasti pred veľkými zámorskými objavmi – popísal pomerne priechodnú cestu po súši do Ázie

Polo, Marco (asi 1254 – 1324) – benátsky kupec, ktorý sa ako prvý Európan dostal do Číny, kde v tom čase vládol mongolský chán Kublaj – na jeho dvore strávil 17 rokov a svoje cesty opísal v knihe, neskôr nazvanej Milión

Przewalskij, Nikolaj Michajlovič (1839 – 1888) – najvýznamnejší ruský cestovateľ a jeden z najvýznamnejších cestovateľov histórie – v rokoch 1867 – 1888 podnikol niekoľko výprav, na ktorých preskúmal značnú časť dovtedy takmer neznámej strednej Ázie – objavil tam divého koňa, ktorý dostal po ňom meno – kôň Przewalského

Richthofen, Ferdinand von (1833 – 1905) – nemecký geograf, geológ a cestovateľ vo východnej a strednej Ázii – je pokladaný za jedného zo zakladateľov európskej geomorfologickej školy – svojimi prácami výrazne ovplyvnil formovanie a vývoj modernej geografie

Rubroek, Viliam (? – 1270) – flámsky františkán, ktorý bol vyslaný v roku 1253 k mongolskému veľkému chánovi Möngkemu, aby ho obrátil na kresťanstvo a získal pre spojenectvo v boji proti Saracénom – spis, ktorý napísal o ceste sa radí k najlepším stredovekým cestopisom

Temüdzin – Džingischán (1155 – 1227) – zjednotiteľ mongolských kmeňov a zakladateľ najväčšej ríše v histórii siahajúcej od Číny cez strednú Áziu až po Indus a stredné a južné Rusko

1.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Ázie

Alláh – názov a pojem jediného Boha v isláme

ajatolláh – arabský výraz označujúci titul vyššieho vykladača Koránu medzi šiitskymi muslimami

bataty – označované aj ako sladké zemiaky - hľuzy tropickej rastliny povojnice jedlej – rastú najmä v trópoch a sú dôležitou súčasťou potravy, keďže obsahujú vysoké percento škrobu

džungľa – hustý, ťažko priechodný lesný a krovinatý porast vo vlhkých tropických oblastiach

džunka – čínska drevená loď so štvorhrannými plachtami a zobákovito zdvihnutým predkom

islám – monoteistické náboženstvo (viera v jedného Boha), ktoré vzniklo v 7. storočí v západnej Arábii na základe učenia proroka Muhammada – vyznačuje sa pevnou vieroukou a presnými predpismi, zhromaždenými vo svätej knihe islámu, v Koráne

kanát (karýz, foggaras) – sústava šácht a podzemných kanálov, slúžiaca na zachytávanie a rozvádzanie vody z podzemných malých prameňov na úpätí hôr a v horských údoliach do vzdialených dedín a na polia – zo starej Perzie sa vplyvom muslimských invázií tieto privádzače vody rozšírili od Španielska až po Čínu

kaoliang (sorgo, cirok) – čínska obilnina s dlhým stebлом, podobná prosu

kasta – presne ohraničená skupina spoločnosti so striktno vymedzenými dedičnými právami – najvýraznejšie kasty sa utvorili v Indii – štyri základné (brahmani, kšatrijovia, vajšjovia, šúdrovia) a stovky podkást

kevír – najnižšia časť bezodtokových paniev Iránskej vysočiny, vyplnená soľnými púšťami, prípadne časť roka slanými bahňami alebo jazerami – najznámejšie kevíry sú Dašte Kevír a Dašte Lút

kibuc – zvláštna forma vidieckej poľnohospodárskej alebo (menej často) priemyselnej osady v Izraeli, v ktorej sa v rozličnej miere hospodári formou kolektívneho vlastníctva - prvým kibucom bola osada Deganja, založená v roku 1909 – kibuce boli pôvodne úzko späté s ideológiou sionizmu a socializmu a presadzovalo sa v nich rovnocenné postavenie žien a mužov, kolektívna výchova detí, kolektívne vlastníctvo, rovnaké finančné ohodnotenie jednotlivých členov apod. - v súčasnej dobe je táto ideologická spojitosť výrazne oslabená a mnohé kibuce fungujú na základe trhového hospodárstva

Korán – základná svätá kniha muslimov, písma zjaveného zakladateľovi islámu, prorokovi Muhammadovi prostredníctvom anjela Džibríla

lamaseria – budhistický (lamaistický) kláštor v Tibete, kde žijú lámovia (mnísi)

maniok (kasava, yuca) – kultúrna tropická rastlina - pochádza z tropickej Ameriky a patrí k základným okopaninám - vyznačuje sa veľmi atraktívnym látkovým zložením ako pre výživu človeka, tak aj hospodárskych zvierat a to hlavne kvôli prítomnosti škrobu a bielkovín – maniok sa podobne ako jamy a bataty označuje ako sladké zemiaky

medína – označenie pre starú stredovekú časť mnohých arabských miest - typická medína je opevnená, tvorí ju bludisko úzkych uličiek, niekedy dokonca zastrešených a položených v niekoľkých poschodiach nad sebou – tieto vnútorné mestá stavali Arabi už od 9. storočia

mešita – náboženská budova muslimov, ktorá slúži najmä na vykonávanie piatich hlavných modlitieb počas dňa - veriacich k týmto modlitbám zvoláva muezín z vysokej štíhlejšej veže nazývanej minaret a samotnú modlitbu vedie duchovný vodca imám

monzún – pravidelné prúdenie vetra, ktoré mení v priebehu roka v dvoch sezónach svoj prevládajúci smer (letný a zimný monzún) – slovo je dovodené od arabského výrazu mausin (ročné obdobie)

muslim – vyznávač islámu

nabob – označenie Angličanov od druhej polovice 18. storočia, keď sa vybrali do Indie a bezohľadným koristníctvom tu získali veľké bohatstvo – slovo pochádza z hindského označenia kniežat'a (naváb)

oáza – sídlo v púšti, ktoré je závislé na lokálnom prírodnom vodnom zdroji, alebo zdroji vytvorenom človekom – v oázach je možné pestovať plodiny (datle, broskyne, granátové jablká, zeleninu) a napájať zvieratá chované v ich blízkosti (tavy, kozy, ovce)

pagoda - vežovitá chrámová stavba v juhovýchodnej a južnej Ázii, ktorá sa zdola hore stupňovito zužuje a najčastejšie stojí nad pozostatkami budhistických svätcov

ramadán – mesiac pôstu v islámskom kalendári

sampan – indonézsky ľahký drevený čln

sanskrt – staroindický literárny jazyk, ktorého gramatické pravidlá boli určené už v polovici 1. tisícročia pr. Kr. – slovo sanskrt znamená upravený, uhladený jazyk, na rozdiel od prákrtu – je to indoeurópsky jazyk v mnohom príbuzný s ďalšími indoeurópskymi jazykmi

sionizmus – židovské nacionalistické hnutie, ktoré vzniklo v 19. storočí v Európe - jeho hlavným cieľom bolo zjednotenie Židov a ich presťahovanie do Palestíny

sunna – ústne podanie o výrokoch a činoch proroka Muhammada a jeho štyroch nástupcov – spolu s Koránom je považovaná za základ islámu a jeho vyznávačov (sunniti)

sunniti – vyznávači sunnitského islámu, ktorí uznávajú okrem Koránu aj sunnu za rovnako záväznú a uznávajú za právoplatných aj tých Muhammadových nasledovníkov, ktorí nie sú jeho priamymi potomkami

šíiti – vyznávači šíitskeho islámu, ktorí uznávajú za Muhammadových nástupcov iba potomkov jeho zaťa Alího

tajfún – tropický cyklón vo východnej a juhovýchodnej Ázii vznikajúci nad susednými morami a ničiaci brehy pevniny

tsunami – dlhé a ploché vlny na mori spôsobené podmorským alebo prímorským zemetrasením – vlny sa šíria na veľké vzdialenosti a pôsobia najmä na pobreží obrovské škody

vádí – suché koryto v púšti, kadiaľ preteká po výdatných lejakoch veľké množstvo vody a vytvára na krátky čas potok alebo rieku

védy – najstaršie indické literárne pamiatky (najmä náboženské), ktoré sa dlhú dobu prenášali iba ústnym podaním z generácie na generáciu

2 AMERIKA

Amerika je svojou rozlohou 42 201 000 km² (28,2 % pevninského povrchu) po Ázii druhým najväčším svetadielom na Zemi. Je tvorená dvoma kontinentmi, Severnou a Južnou Amerikou. Hraničná čiara medzi nimi vedie pozdĺž Panamského prieplavu na Panamskej šiji. Panamská šija je svojou šírkou 48 km najužšou šijou medzi kontinentmi. Amerika je najväčšou pevninou západnej pologule. Siahla od 83° 40' s.š (Grónsko) po 56° 32' (ostrov Diego Ramirez v Drakovom prielive). Časť severoamerickej pevniny ležiacej medzi Tehuantepeckou šijou a Panamskou šijou vrátane ostrovov v Karibskom mori (Americké stredomorie) sa nazýva Stredná Amerika. V súvislosti s ekonomickými a etnickými pomermi sa do Strednej Ameriky zaraďuje aj Mexiko. Územie ležiace južne od terajších USA bolo postupne kolonizované románskymi národmi (Španieli, Portugalci, Francúzi) a preto dostala Stredná a Južná Amerika súhrnný názov Latinská Amerika. Tento termín zaviedli Francúzi v 19. storočí, aby zdôraznili príslušnosť tejto časti Ameriky k národom, ku ktorým tiež patria. USA a Kanada majú prevažne anglosaský charakter, preto sa tomuto teritóriu hovorí Anglosaská Amerika alebo Angloamerika.

Názov America sa začal používať od prvej polovice 16. storočia. Je odvodený od krstného mena Ameriga Vespuccioho, talianskeho moreplavca a účastníka výprav Krištofa Kolumba na konci 15. storočia do Nového sveta (Mundus Novus).

2.1 SEVERNÁ AMERIKA

2.1.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

Severná Amerika je najväčším kontinentom na západnej pologuli. Má rozlohu 24 360 000 km² (16,3 % svetovej súše). Z fyzickogeografického hľadiska k nej zaraďujeme Strednú Ameriku, ostrovy Amerického stredomoria a Grónsko. Od Ázie oddeľuje Ameriku Beringov prieliv (85 km). S Južnou Amerikou je spojená 48 km širokou Panamskou šijou. Severnú Ameriku obklopujú na západe Tichý oceán, na severe Severný ľadový oceán a na východe Atlantický oceán s množstvom okrajových morí, zálivov, prielivov a ostrovov.

Najsevernejší bod pevniny: Murchisonov mys (71° 50' s.š.) - Kanada

Najsevernejší bod celého kontinentu: mys Morrisa Jesupa (83° 40' s.š.) – Dánsko (Grónsko)

Najjužnejší bod pevniny a celého kontinentu: mys Mariato (7° 12' s.š.) - Panama

Najzápadnejší bod pevniny: mys princa Waleského (168° 05' z.d.) – USA (Aljaška)

Najzápadnejší bod celého kontinentu: Wrangellov mys (172° 27' v.d.) – USA (Aleutské ostrovy)

Najvýchodnejší bod pevniny: Charlesov mys (55° 40' z.d.) – Kanada

Najvýchodnejší bod celého kontinentu: Nordostrundingen (11° 39' z.d.) – Dánsko (Grónsko)

Vzdialenosť medzi najzápadnejším a najvýchodnejším bodom kontinentu je približne 6 000 km a vzdialenosť medzi najsevernejším a najjužnejším bodom kontinentu je približne 8 700 km. Severná Amerika má veľkú horizontálnu členitosť, čo sa prejavuje v nevyrovnanej pobrežnej čiare a v značnom počte ostrovov, väčšinou pevninského pôvodu. Dĺžka pobrežia

Severnej Ameriky je 75 600 km a na 1 km pobrežia pripadá 320 km² rozlohy kontinentu. Povrch všetkých ostrovov a polostrovov zaberá rozlohu 25,4 % rozlohy celej súše. Ostrovy s celkovou rozlohou 4 160 000 km² sa sústreďujú predovšetkým na arktickom severe, kde leží aj najväčší ostrov sveta, Grónsko (2 130 750 km²) a rozľahlé Arktické súostrovie Kanady (1 405 000 km²) s najväčšími ostrovmi (Baffinov ostrov, Viktóriin ostrov, Ellesmerov ostrov ai.). Druhou ostrovnou oblasťou je Americké stredomorie v oblasti Karibského mora, kde sú najväčšími ostrovnými skupinami Veľké Antily (207 700 km²) a Malé Antily (14 200 km²). V severovýchodnej časti Tichého oceánu ležia Aleuty, Alexandrove ostrovy, Ostrovy kráľovnej Šarloty a ostrov Vancouver. Najväčším polostrovom je Labrador (1 320 000 km²). Ďalšími veľkými polostrovmi sú Florida, Kalifornský polostrov a Yucatán. Veľkými zálivmi, ktoré sa zarezávajú do pevniny sú: Aljašský záliv, Hudsonov záliv, Foxov záliv, Záliv sv. Vavrinca, Mexický záliv, Kalifornský záliv, Campečský záliv, Panamský záliv, Honduraský záliv ai.

Najvyšším bodom Severnej Ameriky je Mt. Mc Kinley/Denali (6 194 m) na Aljaške v oblasti Tichomorského systému. Najnižším bodom je preliačina Death Valley (Údolie smrti) (-86 m) v Kalifornii. Stredná nadmorská výška kontinentu je 720 m.

2.1.2 PRÍRODNÉ POMERY

Geologicky najstaršou časťou Severnej Ameriky je Kanadský štít vystupujúci na povrch na polovici územia Kanady. Je značne zbrúsený ľadovcom s množstvom plytkých údolí, riek a jazier. Najstaršími vrásnymi systémami prvohorného obdobia sú na juhu Apalačské vrchy a na severe Innuitions. Oblasť Innuitions sa delí na kanadské Arktické súostrovie a Grónsko. Najväčšími ostrovmi sú Baffinov ostrov, Viktóriin ostrov a Ellesmerov ostrov. Grónsko je z veľkej väčšiny pokryté pevninským ľadovcom. Strednú časť kontinentu zaberajú Centrálné roviny. Sú to predovšetkým Veľké kanadské jazerá na severe, rozsiahle nížiny v povodí rieky Mississippi na juhu a vyzdvihnuté plošiny na juhozápade. Východne od amerických a kanadských Kordiller sa nachádzajú Veľké prérie, ktoré tvoria sériu plošín, medzi ktorými vystupujú klenby a klesajú panvy. V severnej časti sú porastené lesmi a v južnej trávnatými (prérijnými) porastmi. Celú západnú časť kontinentu lemuje po celej dĺžke od Aljašky až k Paname rozsiahla horská druhohorná a treťohorná sústava Kordiller. Najvyššie výšky dosahuje na severe v Aljašskom chrbte (Mt. Mc Kinley/Denali, 6 194 m) a v Kanade v Pohorí sv. Eliáša (Mt. Logan, 5 951 m). Juhozápadný výbežok Aljašky pokračuje vulkanickým oblúkom súostroví Aleut. Kanadské Kordillery sú úzke a dosahujú výšku okolo 4 000 m. Americké Kordillery sa delia na Skalnaté vrchy, oblasť plošín, paniev a chrbtov a juhozápadné Kordillery. Najvyšším vrchom Skalnatých hôr je Mt. Elbert (4 399 m). Na Coloradskej plošine sa nachádza jeden z najznámejších a najväčších kaňonov na svete, Veľký kaňon (Grand Canyon) dlhý 350 km a hlboký až 1800 m. Najväčšou lávovou plošinou na svete je Kolumbijská plošina. Priestor medzi nimi vyplňa Veľká panva, bezodtokové územie, v ktorom sa nachádza aj najnižšie miesto kontinentu, Údolie smrti (-86 m). Juhozápadné Kordillery sú zastúpené Kaskádovými vrchmi, Sierrou Nevadou, Prímorskými vrchmi a Pobrežnými vrchmi. Po prekročení hranice medzi USA a Mexikom sa Kordillery zužujú do dvoch vetiev – Východná Sierra Madre (Sierra Madre Oriental) a Západná Sierra Madre (Sierra Madre Occidental). Priestor medzi nimi vyplňa Mexická plošina. Nachádzajú sa tu veľmi suché oblasti, púšte a polopúšte – Sonorská púšť, Gilská púšť, Mojavská púšť ai. V oblasti hlavného mesta Mexika prechádzajú Kordillery do transverzálnej vulkanickej osi (Citlaltépetl, 5 610 m; Popocatepetl, 5 452 m). Tá pokračuje ďalej stredoamerickou

vulkanickou osou (vulkány Tajumulco, Irazú, Barú) až na juhoamerický kontinent. Styčnou zónou karibskej, severoamerickej a juhoamerickej litosferickej dosky je oblasť Karibského mora. Ostrovy Malých Antíl (Záveterné ostrovy, Náveterné ostrovy) sú sopečného pôvodu, ostrovy Veľkých Antíl (Kuba, Hispaniola, Jamajka) pevninského pôvodu. Značné plochy Severnej Ameriky zaberajú nížiny, od Arktickej pri pobreží Hudsonovho zálivu a Mississippiskej v strednej časti USA až po pobrežný pás Atlantickej a Pobrežnej nížiny, Floridu a Yucatán.

Severná Amerika patrí do troch klimatických pásiem. Na severe, v kanadskom Arktickom súostroví a v Grónsku je drsná polárna (arktická) klíma s priemernými ročnými teplotami od 0° C až do -20° C a zrážkami cca. 200 mm. Stredná časť kontinentu má podnebie mierneho pásma s veľkými rozdielmi teplôt v lete a v zime. Prechodnou zónou je oblasť subtropického podnebia okolo Mexického zálivu s dostatkom zrážok a v severnom Mexiku a v južnej Kalifornii s menšími úhrnmi zrážok. Podnebie kontinentálnej Strednej Ameriky a ostrovov Amerického stredomoria je tropické, oceánske. V zimnom období prenikajú na severoamerický kontinent zo severu studené vetry blizzardy spôsobujúce pokles teploty až o 20° C. V letnom období postihujú oblasť Strednej Ameriky, juh a stred USA ničivé tornáda a hurikány. Najvyššie teploty boli namerané v San Levis v Mexiku (57,6° C) a v Údolí smrti v USA (57 °C) a najnižšia teplota vo Fort Good Hope v Kanade (-78,2° C).

Vývoj riečnej siete, najmä na severe kontinentu bol značne ovplyvnený štvrtohorným zaľadnením. Najväčšia časť Severnej Ameriky je odvodňovaná do Atlantického oceánu, kde ústí štvrtá najdlhšia rieka sveta – Mississippi – Missouri (6 212 km, plocha povodia 3 250 000 km²) a Rieka sv. Vavrinca (3 058 km), ktorá vytvára najväčšie ústie rieky do mora na svete (Záliv sv. Vavrinca). Podľa priemerného prietoku (19 000 m³/s) je Mississippi piatou najväčšou riekou sveta. Do Severného ľadového oceánu ústí najdlhšia rieka Kanady, Mackenzie (4 241 km). Do Tichého oceánu ústí rieka Colorado (2 333 km), vytvárajúca svetoznámy Veľký kaňon (Grand Canyon) a Columbia (1 954 km). Najdlhšia rieka Aljašky, Yukon (3 185 km) sa vlieva do Beringovho mora. Severské rieky sú vodnaté po celý rok, sú napájané z ľadovcov a snehu a v zime zamrzajú. Rieky v panvách juhozápadu USA a Mexika pre zmenu v lete často vysychajú. Najväčším sladkovodným jazerom na svete sú Veľké kanadské jazerá s rozlohou 244 725 km². Spojený komplex jazier tektonického a ľadovcového pôvodu (Horné, Hurónske, Michiganské, Erijské, Ontárijské) odvodňuje Rieka sv. Vavrinca do Atlantického oceánu. V Strednej Amerike je najväčším jazerom Nikaragua (8 430 km²). V Severnej Amerike sa nachádzajú aj vysoké vodopády – Yosemite v USA (739 m), Kahiwa v USA (533 m), Takakkaw v Kanade (503 m) ai.

Rastlinstvo Severnej Ameriky patrí k dvom fyto geografickým oblastiam: holarktickej na severe a neotropickej na juhu. Od severu na juh sa tu nachádza arktická púšť, tundra, severokanadská ihličnatá tajga, pásmo pacifických lesov, zmiešané lesy laurentínskej a juhoatlantickej oblasti, trávnaté prérie, stepi, kaktusové pustatiny a formácie trnitých krovín, stredoamerické ihličnaté lesy, subtropické vlhké lesy, savany a tropické dažďové pralesy.

Živočíšstvo Severnej Ameriky patrí k dvom zoogeografickým oblastiam: holarktickej a neotropickej. Najvýznamnejšími druhmi holarktickej oblasti sú napr.: los americký, jeleň wapiti, medveď grizly, medveď čistotný, bobor, puma americká (kuguár), moriak divý, vodné vtáctvo ai. Do neotropickej oblasti patria napr. jaguár, pásavec, tapír, dikobraz, aligátor, papagaje, kolibriky ai. Symbolom Severnej Ameriky, na jednej strane likvidačného prístupu človeka, pre ktorého sa stalo zabíjanie zábavou a na druhej strane spolupatričnosti pri záchrane ohrozeného živočíšneho druhu, je zubor americký (bizón), ktorý žije v rezerváciách.

V Severnej Amerike je veľká pozornosť venovaná ochrane prírody už od 19. storočia. V USA vznikol najstarší národný park na svete – Yellowstonský (1. marec 1872). V Grónsku sa nachádza najväčší a najsevernejšie ležiaci národný park sveta, Severovýchodné Grónsko (972 001 km²). K významným národným parkom a prírodným rezerváciám patria Jasper, Banff (Kanada), Waterton – Glacier Int. Peace Park (Kanada, USA), Denali, North Cascades, Olympic, Yellowstone, Yosemite, Bryce Canyon, Grand Canyon, Everglades, Hawaii Volcanoes (USA), Pico de Orizaba, Nevado de Toluca, Cañon del Sumidero (Mexiko), La Amistad, Guanacaste, Isla del Coco, Santa Rosa, Rincón de la Vieja (Kostarika), Laguna del Tigre, Sierra del Lacandón, Mirador Río Azul, Tikal, Río Dulce (Guatemala), Azul Meámbar, Montecristo (Honduras) ai.

2.1.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V Severnej Amerike žije 548 672 000 obyvateľov. Priemerná hustota zaľudnenia je 22,5 obyv. na km². Obyvateľstvo je rozložené veľmi nerovnomerne. Napriek intenzívnemu rozvoju a preľudnenosti niektorých území sú na druhej strane určité oblasti veľmi málo zaľudnené až

ľudoprázdné (tundra, horské regióny, púšte). Najväčšiu zaľudnenosť majú oblasti, ktoré boli osídlené už v minulosti (severovýchod USA, oblasť Veľkých kanadských jazier). S postupom osadníkov a kolonistov smerom na juh a západ prichádzalo k osídľovaniu ďalších oblastí USA. Podobne prienik Európanov na západ podmienil budovanie sídiel aj pozdĺž americko – kanadskej hranice. Po prieniku belochovcov cez horské systémy Kordiller až k Tichému oceánu začali vznikať nové sídla priamo na pobreží, najmä v oblasti San Francisca. Predtým tu zakladali menšie sídla ruskí obchodníci, ktorí prenikali po pobreží od Aljašky cez Kanadu až do Kalifornie (ruská kolonizácia). Noví kolonisti prichádzajúci z východu krajiny tu vytvorili postupne ďalšiu veľkú urbanizovanú oblasť (San Francisco, Los Angeles). Vhodné klimatické podmienky (najväčší počet slnečných dní v USA) a postupný rozvoj poľnohospodárstva a iných odvetví spôsobil celkový rozvoj oblasti západného pobrežia. Vysokú hustotu zaľudnenia má Mexická plošina v trojuholníku miest Mexiko – Guadalajara – San Luis Potosí, kde je situované jedno z najväčších miest sveta Mexiko City a tichooceánske pobrežie stredoamerických štátov Salvadoru, Guatemaly a Kostariky. Vysokú hustotu majú aj niektoré ostrovy v Karibskej oblasti. K štátom s najväčšou hustotou obyvateľstva v Severnej Amerike patria: Barbados (654 obyv. na km²), Salvador (335), Haiti (322), Svätý Vincent a Grenadíny (303) a Grenada (262). Krajinou s najmenšou hustotou zaľudnenia je Kanada (3,3 obyv. na km²), ktorá patrí aj k najmenej zaľudneným štátom sveta. Z hľadiska ukazovateľa pôrodnosti je v rámci Severnej Ameriky dominantnou oblasť Strednej Ameriky – Guatemala (25,5 ‰), Belize (25,1), Honduras (23,4), Haiti (22,9) a Mexiko (19,0). Dojčenská úmrtnosť (do 1 roku života) je najvyššia v týchto štátoch: Haiti (84 ‰), Guatemala (32 ‰), Honduras (31), Nikaragua (30) a Dominikánska republika (26). Okrem vyspelých ekonomík, akými sú Kanada (5 ‰) a USA (6), je najnižšia dojčenská úmrtnosť na Kube (6), čo len potvrdzuje fakt vyspelosti kubánskeho zdravotníctva a jeho kredit v mnohých špecializáciách vo svete. Krajinami s najvyšším prirodzeným prírastkom v Severnej Amerike sú: Guatemala (2,6 ‰), Honduras (2,0), Nikaragua (1,9), Haiti (1,9) a Belize (1,9). Nepriaznivá je pomerne vysoká negramotnosť obyvateľstva v niektorých štátoch Strednej Ameriky.

Pre Severnú Ameriku, podobne ako pre iné makroregióny sveta je charakteristické vysoké tempo rastu mestského obyvateľstva. S tým súvisí faktor rozvoja miest, megalopolí a konurbácií a posilnenie významu obchodnej, bankovej a finančnej funkcie týchto sídiel. V súčasnosti rastie aj úloha neekonomických faktorov, akými sú geografická prestíž, sociálne vybavenie, rekreačné aktivity apod. Prichádza aj k procesom tzv. suburbanizácie, ktorá znamená pokles zamestnanosti v Central city. Aglomerované oblasti Severnej Ameriky patria k najväčším na svete. Okrem „starých“ oblastí anglosaského sveta (New York, Boston, Washington, Philadelphia, Chicago, Detroit, San Francisco, Los Angeles atď.) sa rozvíjajú aj nové oblasti, a to najmä v Strednej Amerike. Tento proces je sprevádzaný vysokým prísunom vidieckeho obyvateľstva do miest, kde sa ale mnohí z nich stávajú nezamestnanými a koncentrujú sa do primitívnych núdzových kolónií na okraji urbanizovaných aglomerácií. Vytvárajú tu celé štvrte (slumy, favely), v ktorých je vysoká kriminalita a nízka životná úroveň. Najväčší podiel urbanizovaného obyvateľstva je v týchto krajinách: Bahamy (86 ‰), USA (81), Kanada (80), Mexiko (76) a Kuba (76).

Pre americké osídlenie sú typické megalopole (megalopolis) – pásy súvislého mestského osídlenia, v ktorých jedno mesto prechádza plynule do druhého. V USA je najväčšou megalopolou Boswash, v ktorej žije viac ako 40 mil. obyvateľov a ťahne sa pozdĺž východného pobrežia od Bostonu cez New York a Philadelphiu do Washingtonu. Druhou najvýznamnejšou megalopolou je Chipitts, v ktorej žije viac ako 30 mil. obyvateľov a siaha od Chicaga po Pittsburgh. Treťou v poradí je megalopolis SanSan, kde žije viac ako 20 mil.

obyvateľov. Lemuje pacifické pobrežie od San Francisca po Los Angeles. K dominantným severoamerickým mestám, z ktorých mnohé obsadzujú popredné priečky vo svetových štatistikách najväčších miest sveta patria: Mexiko City (Mexiko, 3. miesto na svete, 22,8 mil. obyv.), New York (USA, 6. miesto na svete, 21,9), Los Angeles (USA, 10. miesto na svete, 18,0). Za nim nasledujú ďalšie veľké mestá: Chicago (USA, 9,8), Washington (USA, 8,2), San Francisco (USA, 7,3), Dallas (USA, 6,3), Philadelphia (USA, 6,0), Houston (USA, 5,8) a Detroit (USA, 5,7).

Dnešná rasová a etnická skladba obyvateľstva celej Ameriky (Severnej a Južnej) je vo svetovom meradle unikátna, keďže tu prišlo k premiešaniu všetkých troch ľudských rás a súčasne aj k prelínaniu rôznych kultúr. Obyvateľstvo môžeme rozdeliť do piatich skupín:

1. pôvodní obyvatelia (Indiáni, Eskimáci – Inuiti)
2. obyvateľstvo európskeho pôvodu (pristáholci a ich potomkovia)
3. obyvateľstvo afrického pôvodu (potomkovia násilne privlečeného černoškého obyvateľstva z Afriky)
4. miešanci medzi Indiánmi, belochmi a černochmi – mestici (belosi – Indiáni), mulati (belosi – černosi), zambovia (černosi – Indiáni)
5. pristáholci ázijského pôvodu

Z antropologického hľadiska tvoria americké obyvateľstvo príslušníci troch hlavných ľudských plemien – mongoloidné (Indiáni, Inuiti, pristáholci z Ázie), europoidné (potomkovia európskych pristáholcov a pristáholcov patriacich do europoidnej rasy) a negroidné (potomkovia černošských otrokov privlečených do Ameriky). Pôvodné obyvateľstvo Ameriky sa označuje termínom Indiáni, Amerikoidi alebo Amerindovia. Ameriku začalo osídľovať približne pred 40 000 - 35 000 rokmi cez Beringov prieliv, Aljašku a Aleutské ostrovy. Pozdĺž pacifického pobrežia Severnej Ameriky sa dostali až do najjužnejších častí Južnej Ameriky. Na viacerých miestach vznikli významné centrá predkolumbovskej kultúry. Názov Indiáni pochádza zo španielskeho slova Indios (Ind – obyvateľ Indie), ktorý sa rozšíril po znovuoobjavení Ameriky Španielmi domnievajúcimi sa, že priplávali do Západnej Indie. Osud pôvodného obyvateľstva bol odlišný v oblastiach Anglosaskej Ameriky od oblasti Latinskej Ameriky, čo súviselo s úrovňou spoločenského vývoja. V Kanade a na území USA boli vyhánaní z území, ktoré boli v záujme šírenia európskeho osídlenia smerom na západ a s tým spojenými ekonomickými aktivitami (zabratie pôdy na poľnohospodárske účely (farmy), stavanie ciest a železníc, náleziská nerastných surovín). Okrem fyzickej likvidácie boli presídľovaní do špeciálnych rezervácií, mnohokrát vzdialených tisíce kilometrov od svojich pôvodných sídiel, v odlišných prírodných podmienkach, kde boli nútení úplne zmeniť svoj spôsob života. Mnohí tieto cesty neprežili, alebo zomreli v samotných rezerváciách. Viaceré kmene boli zdecimované na niekoľko stoviek svojich členov. V tomto období neboli Indiáni všeobecne v Severnej Amerike považovaní za rovnoprávných občanov. V oblasti Latinskej Ameriky boli Indiáni formálne zrovnoprávnení, ale v praxi sa tento status málokedy dodržiaval. Zostali v nevoľníckom postavení počas celého koloniálneho obdobia a boli nútení tvrdo pracovať na statkoch latifundistov, alebo v baniach, kde mnohí nevydržali veľkú námahu a zomierali. Najhoršie sa skončili osudy Indiánov v oblasti Karibského mora, ktorí boli prakticky v priebehu krátkeho obdobia od začiatku kolonizácie fyzicky zlikvidovaní a ostali po nich len malé zvyšky na Kube, Haiti, Dominike a na Trinidade. Podobne dopadli aj Indiáni na južnej periférii Južnej Ameriky v oblasti argentínskej a čílskej Patagónie. Tieto kmene boli na nižšom vývojovom stupni, takže tlak európskych kolonizátorov znášali omnoho horšie než vyspelejšie kultúry. Mnoho z týchto kmeňov už prakticky neexistuje, resp. žijú posledné stovky ich členov.

Severoamerickými indiánskymi jazykmi sa označujú tie jazyky, ktorými hovorili a hovoria Indiáni severne od mexickej hranice. Tieto jazyky sú také rozmanité, že nie je možné ich súhrnne charakterizovať. Vytvárajú 57 rodín. K najznámejším z týchto jazykov patria navajo, athabaské jazyky, algonkínske jazyky, siouxske jazyky, irokézské jazyky, uto – aztécke jazyky ai. K najvýznamnejším mezoamerickým (stredoamerickým) jazykom, ktoré sa používajú v centrálnom a južnom Mexiku a v stredoamerických krajinách patria uto – aztécke jazyky, mayské jazyky, oto – manguejské jazyky ai. Najrozšírenejšími jazykmi v Severnej Amerike sú angličtina (USA, Kanada, ostrovy v Karibskom mori), španielčina (Stredná Amerika, juh USA) a francúzština (Quebec, Haiti, francúzske zámorské územia). V Severnej Amerike, predovšetkým v USA a Kanade v súvislosti s multikultúrnou a multietnickou spoločnosťou a globálnymi migračnými pohybmi je možné nájsť skoro všetky hlavné jazyky sveta. Severná Amerika (najmä USA a Kanada) je „útočiskom“ pre mnohých prisťahovalcov, ktorí vytvárajú takúto pestrú mozaiku. V súčasnosti prebieha veľmi silná vlna prisťahovalcov z Latinskej Ameriky, ktorí menia nie len etnickú, ale aj jazykovú (španielčina) a náboženskú (rímsky katolicizmus) štruktúru obyvateľstva USA. Celkovo je pre USA typická asimilácia a vznik silných etnických komunit, v Kanade zase prebehla tzv. lingvistická bifurkácia (rozdelenie – angličtina, francúzština).

Z hľadiska náboženskej štruktúry je Severná Amerika doménou kresťanstva. Okrem katolicizmu je tu zastúpený protestantizmus a všetky iné kresťanské smery. Severná Amerika je makroregiónom, v ktorom žijú vyznávači prakticky všetkých náboženských smerov a hnutí, vrátane množstva siekt. USA sú prvou a Mexiko treťou v poradí najväčších kresťanských krajín sveta.

V Severnej Amerike sa nachádza 22 suverénnych štátov,¹ pridružený štát USA (Portoriko), 1 zámorské autonómne územie USA (Americké Panenské ostrovy), 1 autonómne územie Dánska (Grónsko), 6 závislých území Spojeného kráľovstva (Bermudy, Kajmanie ostrovy, Turks a Caicos, Britské Panenské ostrovy, Anguilla, Montserrat), 1 závislé územie Francúzska (Saint Pierre a Miquelon) a 2 zámorské departmány Francúzska (Guadeloupe, Martinik).

2.1.4 EKONOMIKA

Severná Amerika patrí k najvýznamnejším svetovým ekonomickým oblastiam. Jej geografická poloha medzi Tichým a Atlantickým oceánom (chráni ju od konfliktných situácií v ostatných častiach sveta) ju situuje do priameho kontaktu so svojimi hlavnými ekonomickými konkurentmi v západnej Európe a východnej Ázii. Severná Amerika má mimoriadne vhodné fyzickogeografické predpoklady pre ekonomický a sociálny rozvoj – klimatické, pôdne a hydroenergetické a disponuje obrovskými zdrojmi nerastných surovín (ropa, zemný plyn, čierne uhlie, rudy železných a neželezných kovov, drevná hmota). Najsilnejšími krajinami sú USA a Kanada, ktoré patria zároveň aj k najrozvinutejším ekonomikám sveta. USA sa stali svetovou hospodárskou veľmocou číslo jeden už na začiatku 20. storočia a po 2. svetovej vojne sa tento odstup ešte zvýraznil. Objem HDP USA je 2,5 krát vyšší než má Čína alebo Japonsko a 5 krát vyšší než má Nemecko, alebo štáty umiestnené vo svetovom rebríčku najvyspelejších krajín za ním. Spolu s ekonomickou pozíciou ide „ruka v ruke“ politická pozícia, ktorá stavia USA na popredné miesto na svete a v konečnom súčte ekonomiky a politiky katapultuje USA do úlohy jedinej svetovej supervelmoci. USA sú miestom vzniku vyspelých technológií a inovácií, ktoré sa šíria do celého sveta a ovplyvňujú tak dianie v mnohých vedných odboroch. USA vytvárajú najlepšie podmienky (materiálne

a finančné) pre výskum a vývoj na svete, čo sa odráža v politike „skupovania mozgov“ elitných vedcov, informatikov a technicky zameraných odborníkov z celého sveta. Prostredníctvom ekonomickej expanzie, ale aj politickej nadvlády na iných kontinentoch a svetadieloch sú USA jedným z kľúčových činiteľov procesov súčasnej globalizácie. Pre ekonomický a politický vývoj USA, ale aj Kanady a Mexika mal rozhodujúci význam fakt, že na severoamerickom kontinente sa prakticky od polovice 19. storočia neuskutočnil žiaden väčší vojnový konflikt. Poslednými boli v rokoch 1846 – 1848 – americko – mexická vojna (strata 2 mil. km² mexického územia v prospech USA) a v rokoch 1861 – 1865 vojna Severu proti Juhu, ktorá si vyžiadala približne 650 000 ľudských životov. Americký svetadiel bol vo všeobecnosti ušetrený priamych vojnových operácií 1. a 2. svetovej vojny a tento faktor podmienil prudký rozvoj ekonomiky (najmä priemyslu a poľnohospodárstva) predovšetkým USA a Kanady a to aj oblastí, ktoré predtým ekonomicky zaostávali (západné pobrežie). Základom moderného severoamerického hospodárstva (USA, Kanada) je priemysel (19,5 % ekonomicky činných obyvateľov v USA, 28,4 % v Kanade) a na neho nadväzujúce služby (79,4 % v USA, 69,9 % v Kanade). Distribúciou tovaru so službami sa v oboch krajinách zaoberá takmer štyrikrát viac obyvateľov než je v oboch odvetviach zamestnaných (cca. 120 mil. v USA a 16 mil. v Kanade). Hlavnými priemyselnými oblasťami sú priemyselný pás severovýchodu (najsilnejšia ekonomická oblasť USA a Kanady), juhovýchodná priemyselná oblasť, pobrežie Mexického zálivu, Florida a tichooceánske pobrežie. Aj keď v poľnohospodárstve pracuje iba 1,1 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva v USA a 1,7 % v Kanade, patrí Severná Amerika k obilniciam sveta (pšenica, jačmeň, kukurica) a je sebestačná a proexportne zameraná aj v iných poľnohospodárskych komoditách (bavlna, sója, tabak). Poľnohospodárstvo je v oboch štátoch vysoko produktívne, mechanizované a špecializované. Celkovo využíva americké hospodárstvo rozsiahle domáce zdroje nerastných surovín, ale veľa nerastných surovín aj importuje z rôznych regiónov sveta. Viaceré americké firmy sú nadnárodnými spoločnosťami a korporáciami a predstavujú špičku vo svojom odvetví.

Hospodárstvo Mexika má črty prechodnej ekonomiky od typickej rozvojovej krajiny k ekonomike pokročilejšieho typu. Niekedy sa radí k novo industrializovaným krajinám. Vyvíja sa v silnej ekonomickej závislosti od svojho severného suseda, USA, čo dokazuje aj jednostranná obchodná orientácia (85 %). V Mexiku rýchle rastú odvetvia moderného priemyslu. Ťažobný a poľnohospodársky sektor, ktoré tvorili niekedy kostru mexickej ekonomiky, poklesli na úroveň severoamerických a európskych krajín. Poľnohospodárske produkty – banány, káva, fazuľa, kukurica, tropické ovocie atď. sa podieľajú na vývoze 5 % a nerastné suroviny (ropa, zemný plyn, striebro atď.) približne 10 %. Z hľadiska ekonomicky aktívneho obyvateľstva v rámci štruktúry HDP je najviac zastúpený sektor služieb (59,8 %), nasledovaný priemyslom (36,6 %) a poľnohospodárstvom (3,6 %). Hlavná jadrová oblasť je situovaná v strednom Mexiku, v srdci bývalej ríše Aztékov (Tenochtitlán), na troskách ktorého stojí jedna z najväčších urbanizovaných zón sveta, Mexiko City. Medzi jadrom a periférnymi oblasťami krajiny sú značné rozdiely.

Ekonomicky najslabšou časťou Severnej Ameriky je Stredná Amerika, ktorú napriek určitým odlišnostiam medzi jednotlivými krajinami je možné označiť za slabo rozvinutú. Väčšina krajín má monokultúrne zameranú ekonomiku. Vo všetkých štátoch prevláda poľnohospodárstvo nad priemyslom. Krajiny Strednej Ameriky si už v minulosti získali prívlastok – „banánové republiky“, keďže sa zameriavajú hlavne na produkciu a export banánov a iného tropického ovocia (Guatemala, Honduras, Kostarika, Panama). Ďalšou plodinou symbolizujúcou strednú časť amerického svetadielu je káva (Guatemala, Honduras,

Nikaragua, Salvador). Monokultúrne poľnohospodárstvo stavia ekonomickú a politickú stabilitu do roviny závislosti od pohybu svetových cien daných komodít. Podobne je to aj v priemyselnej výrobe, ktorá je zameraná predovšetkým na spracovanie poľnohospodárskych plodín (cukrová trstina). Relatívne vyšší podiel a význam priemyslu je na Jamajke, Portoriku, Bahamách a na Kube. Špecifické postavenie má Kostarika, ktorá je kvôli svojej dlhodobej politickej stabilite („stredoamerické Švajčiarsko“), na rozdiel od svojich susedov, cieľom zahraničných investorov (elektronika, strojárstvo).

K najvýznamnejším integračným zoskupeniam v Severnej Amerike patrí Severoamerická zóna voľného obchodu (NAFTA), Stredoamerický integrovaný systém (SICA) a Karibské spoločenstvo (CARICOM).

Obrázok 4 Severná Amerika – politická mapa

2.2 JUŽNÁ AMERIKA

2.2.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

Južná Amerika je podľa veľkosti štvrtým najväčším kontinentom na svete. Má rozlohu 17 841 000 km² (11,9 % svetovej súše). Rozprestiera sa na západnej pologuli po oboch stranách rovníka, pričom väčšina pevniny leží južne od neho. Vzhľadom k ostatným kontinentom a svetadielom je pomerne osamotená a s „iným“ svetom (so Severnou Amerikou) je spojená iba úzkou Panamskou šíjou, širokou 48 km. Južnú Ameriku obklopuje na západe Tichý oceán a na východe Atlantický oceán.

Najsevernejší bod pevniny: mys Gallinas (12° 27' s.š.) - Kolumbia

Najsevernejší bod celého kontinentu: mys Punt Kudarebe (12° 40' s.š.) – Aruba

Najjužnejší bod pevniny: mys Froward (53° 54' j.š.) - Čile

Najjužnejší bod celého kontinentu: ostrov Diego Ramirez (56° 32' j.š.) - Čile

Najzápadnejší bod pevniny: mys Pariñas (81° 22' z.d.) – Peru

Najzápadnejší bod celého kontinentu: Darwinov ostrov (Culpepper) (92° 01' z.d.) – Ekvádor (Galapágy)

Najvýchodnejší bod pevniny: mys Branco (34° 45' z.d.) – Brazília

Najvýchodnejší bod celého kontinentu: Ilha do Sul (28° 52' z.d.) – Brazília (súostrovie Ilhas Martin Vaz)

Vzdialenosť medzi najzápadnejším a najvýchodnejším bodom kontinentu je 5 170 km a vzdialenosť medzi najsevernejším a najjužnejším bodom kontinentu je 7 550 km. Južná Amerika má malú horizontálnu členitosť. Dĺžka pobrežia dosahuje 28 700 km. Na ostrovy pripadá iba 1% rozlohy súše. K najväčším a najvýznamnejším ostrovom a súostroviám patrí Ohňová zem (48 688 km²) a Falklandy (Malvíny) (12 173 km²) na juhu Atlantického oceánu, čílske ostrovy západnej Patagónie (18 000 km²), ekvádorské Galapágy (7 844 km²) a ostrovy Juana Fernandéza v Tichom oceáne, najväčší riečny ostrov na svete, Marajó (47 960 km²) a súostrovie Caviana (5 000 km²) v ústí Amazonu, ako aj Trinidad (4 827 km²) v Karibskom mori. Do pevniny Južnej Ameriky sa nezarezávajú väčšie zálivy a zátoky porovnateľné s inými takýmito útvarmi vo svete. Napriek tomu je tu niekoľko menších zálivov, ktoré majú najmä dopravný význam. Na severe je to Venezuelský záliv a Paria, na východe zálivy Rio de Janeiro, Bahía Blanca, sv. Matúša a sv. Juraja a na západe juhočílske pobrežie so zálivmi fjordového typu.

Najvyšším bodom Južnej Ameriky a zároveň aj celej Ameriky je Aconcagua (6 959 m) v argentínskych Andách. Najnižším bodom je preliačina Gran Bajo de San Julián (-105 m) v argentínskej Patagónii. Stredná nadmorská výška kontinentu je 580 m.

2.2.2 PRÍRODNÉ POMERY

Jednoduchosť tvaru Južnej Ameriky je založená na geologickej stavbe a geomorfologickom vývoji tohto kontinentu. Nad geologicky starými hlbínami Tichého oceánu, na západ od Panamskej šije po južný koniec pevniny boli v tret'ohorách a štvrťohorách vyvrásnené do veľkých výšok juhoamerické Kordillery, nazývané Andy. Delia sa na tri časti: severné, centrálnu a južnú. Severné Andy sa rozprestierajú na území Venezuely a Kolumbie. Majú tri vetvy – západnú, centrálnu a východnú, ktoré sú od seba oddelené

širokými úvalmi vrásneho i zlomového pôvodu a pretekajú nimi rieky Cauca a Magdalena. Najvyššími vrchmi sú Cristobal Colón (5 775 m), Nevado del Huila (5 750 m) a Nevado del Ruiz (5 400 m). Centrálné Andy sa delia na severnú a južnú časť. Severná sa rozprestiera na území Ekvádoru, Peru, Bolívie a časti Čile. Najvyššími vrchmi sú Ojos del Salado (6 880 m), Nevado de Huascarán (6 768 m), Cordillera de Tocopuri (6 755 m) a ďalšie. Znáмым je vyhasnutý stratovulkán Chimborazo (6 310 m), ktorý je vďaka zemskému splošteniu v rovníkovej oblasti najvzdialenejším bodom od stredu Zeme a vulkán Cotopaxi (5 897 m). Medzi jednotlivými horskými skupinami sú náhorné plošiny. Najväčšou a po Tibetskej aj druhou najrozsiahlejšou na Zemi je Altiplano. Nachádza sa prevažne na území Bolívie a Peru, čiastočne zasahuje aj do Čile a na sever Argentíny. Priemerná nadmorská výška je 3 300 m. Zo západu a východu ju ohraničujú Andy, zo severu jazero Titicaca a z juhu púšť Atacama. Južná časť Centrálnych Ánd na pomedzí Argentíny a Čile dosahuje vrcholom Aconcaguy (6 959 m) najvyšší bod celého amerického svetadielu. Južné Andy sú totožné s orografickým názvom Patagónske Andy. Dosahujú nižšie výšky a vplyvom intenzívnych snehových zrážok sú i dnes silne zľadovatené. Najvyšším vrchom je San Valentin (4 058 m). Druhou významnou časťou juhoamerického kontinentu, je jeho jadro v podobe rozľahlého a starobylého Brazílsko – guayanského štítu, zloženého z najstarších hornín a vyvrelých hlbinných telies. Jadro štítu vystupuje nad okolité nížiny a tvorí Brazílsku (Pico de Bandeira, 2 890 m) a Guayanskú (Ayantepui, 2 953 m) vysočinu. Najvyšším vrcholom celého štítu je Pico de Neblina (3 014 m). V oblastiach, kde je štít pokrytý najmladšími morskými a štvrtohornými usadeninami, sa rozprestierajú orinocké llanos, Amazonská nížina, Matto Grosso a na juhu pampy a Patagónia. Medzi oboma hlavnými jednotkami, Andami a Brazílsko – guayanským štítom sa rozprestierajú najväčšie juhoamerické nížiny – Amazonská, Orinocká a Laplatská, kde povodie veľtokov vytvára terasové a nivné roviny a na rozvodniach aj sklonené rovné tabule – chapady. Symbolom Ánd sú do značnej miery vulkány, ktorých je tu činných 55 (napr. Gualatiri, 6 060 m; Lascar, 5 990 m; Cotopaxi, 5 897 m ai.) a cca. 40 vyhasnutých. Čile, kde je týchto sopiek najviac má prívlastok Krajina vulkánov. Epicentrom silných zemetrasení je Peruánsko – čílska hlbokomorská priekopa (8 066 m). Celá západná časť amerického svetadielu od Aljašky až po Ohňovú zem je súčasťou tzv. Ohnivého kruhu, ktorý obkolesuje Tichý oceán a je najsilnejšou sopečnou a zemetrasnou oblasťou sveta.

Väčšia časť Južnej Ameriky patrí k tropickému a subtropickému podnebnému pásmu a iba menšia časť na juhu patrí do mierneho pásma. Adekvátne s nadmorskou výškou sa mení podnebie a s ním aj prirodzená a kultúrna vegetácia. Najvyššia priemerná ročná teplota je v Maracaibe vo Venezuele (28,9 ° C), najnižšia v Cristo Redentor v Paso de Bermejo v Argentíne (-1,8 ° C). Absolútne teplotné maximum bolo zaznamenané v Rivadavii v Argentíne (48,9 ° C), absolútne teplotné minimum v Sarmiente v Argentíne (-33 ° C), najvyššie priemerné zrážky za rok v Buenaventure v Kolumbii (7 155 mm), najnižšie priemerné zrážky za rok v Arice v Čile (0,8 mm).

Riečna sieť Južnej Ameriky patrí k najhustejším na svete. Objem priemerného množstva vody pretečeného za rok je 7 904 km³. Kolísanie vodného stavu riek je značne rozdielne z dôvodu vplyvu reliéfu a podnebia na režim ich vodnosti. Približne 88 % povrchu Južnej Ameriky sa odvodňuje do Atlantického oceánu. Dominantnou je najväčšia rieka sveta Amazon (6 437 km, priemerný prietok 220 000 m³/s, plocha povodia 7 170 000 km²), ktorá ústí do Atlantického oceánu deltou s rozlohou 100 000 km². Preteká ňou 1/5 všetkej sladkej vody na Zemi a pri ústí do Atlantického oceánu osladzuje morskú vodu do vzdialenosti cca. 400 km. Vteká do nej viac ako 200 veľkých riek a cca. 15 000 menších vodných tokov.

K ďalším významným riekam patria: Paraná (tretia najvodnatejšia rieka sveta), Tocantins, Orinoco, São Francisco, Paraguay, Magdalena ai. Jazier je v porovnaní s inými kontinentmi a svetadielmi málo. Najväčšími sú Maracaibo (16 300 km²), Lagoa dos Patos (10 144 km²), Titicaca (6 900 – 8 300 km²) ai. V Andách sú rozsiahle bezodtokové panvy – bolsóny, veľké solné bažiny – salary (Salar de Uyuni, 10 000 km²) a na juhu jazerá ľadovcového pôvodu. V Južnej Amerike sa nachádza najvyšší vodopád sveta – Salto del Ángel vo Venezuele (979 m). Okrem neho je tu veľa ďalších vysokých vodopádov – Itatinga v Brazílii (628 m), Cuquenán vo Venezuele (610 m), Pilao v Brazílii (524 m) ai.

Rastlinstvo Južnej Ameriky patrí k dvom fyto geografickým oblastiam: dominantnej neotropickej a malým výbežkom na juhu zastúpenej antarktickej. Sú tu zastúpené vždy zelené tropické pralesy (najväčší prales na svete – selvas (hylaia, kaaguazu) v Amazónii), lesostepné formácie, savany – llanos, suché lesy Gran Chaca, trávnaté stepi – pampy, kaktusové púšte, vysokohorské pustatiny – puna a paramo. Antarktická oblasť má zo všetkých svetových oblastí najchudobnejšie rastlinstvo, ktoré je ale najdifúznejšie rozložené. V Južnej Amerike zasahuje iba do Patagónie a na Falklandy (Malviny).

Živočíšstvo Južnej Ameriky patrí do jednej zoogeografickej oblasti - neotropickej. Z najznámejších živočíšnych druhov sa tu vyskytujú: puma, jaguár, tapír, lamy – vikuňa, guanako, alpaka, mravčiar, leňoch, pásavec, opice – malpy, vrešťany ai. Je tu zastúpené najbohatšie vtáctvo na svete (viac ako 3500 druhov) – harpya, kondor, tukan, kotinga, kolibríky, papagáje. Žijú tu najväčšie plazy sveta: anakonda, boa, kajman, množstvo hmyzu a rýb vrátane dravých piraní.

K významným národným parkom a prírodným rezerváciám patria Canaima, Sierra Nevada (Venezuela), Sierra Nevada de Santa Marta (Kolumbia), Cotopaxi, Galapagos (Ekvádor), Huascarán, Manu (Peru), Torres del Paine, Lauca (Čile), Tierra del Fuego, Nahuel Huapí, Los Glaciares (Argentína), Iguaçu (Argentína, Brazília) ai.

Obrázok 5 Južná Amerika – fyzická mapa

2.2.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V Južnej Amerike žije 394 021 000 obyvateľov. Priemerná hustota zaľudnenia je 22,1 obyv. na km². Obyvateľstvo je rozložené veľmi nerovnomerne. Je to dôsledok prírodných podmienok, historického, hospodárskeho a politického vývoja. Najväčšie sústredenie obyvateľstva je na východnom pobreží Južnej Ameriky a na náhorných plošinách Ánd, kde sa sústreďuje približne 10 % všetkého obyvateľstva. V porovnaní s inými kontinentmi a svetadielmi je to v daných nadmorských výškach relatívne najviac. Rozsiahle územia vo vnútrozemí kontinentu (Amazonská nížina, plošiny a vysočiny) sú osídlené veľmi riedko. K štátom s najväčšou hustotou obyvateľstva v Južnej Amerike patria: Ekvádor (49 obyv. na

km²), Kolumbia (39), Venezuela (29), Brazília (23) a Peru (23). Najnižšiu hustotu obyvateľstva má Surinam (3 obyv. na km²). Štátmi s najvyššou pôrodnosťou sú: Bolívia (23,3 ‰), Venezuela (19,4), Ekvádor (18,9), Peru (18,6) a Argentína (16,9). Dojčenská úmrtnosť (do 1 roku života) je najvyššia v týchto štátoch: Bolívia (52 ‰), Brazília (31), Guyana (30), Peru (23) a Ekvádor (22). Krajinami s najvyšším prirodzeným prírastkom v Južnej Amerike sú: Bolívia (1,9 ‰), Ekvádor (1,8), Paraguay (1,7), Peru (1,5) a Surinam (1,3). Nepriaznivá je pomerne vysoká negramotnosť obyvateľstva v niektorých štátoch, kde je problematická dochádzka detí do škôl z rôznych dôvodov (prírodné podmienky, sociálne postavenie, konfliktné oblasti), ako aj nepriaznivá situácia v periférnych regiónoch a v slumoch veľkomiest. Proces urbanizácie je v Južnej Amerike pomerne intenzívny. Je sprevádzaný vysokým prísunom vidieckeho obyvateľstva do miest, kde sa ale mnohí z nich stávajú nezamestnanými a koncentrujú sa do primitívnych núdzových kolónií na okraji urbanizovaných aglomerácií. Vytvárajú tu celé štvrte (favely, slumy), v ktorých je vysoká kriminalita a nízka životná úroveň. Najväčší podiel urbanizovaného obyvateľstva je v týchto krajinách: Venezuela (93 ‰), Uruguay (92), Argentína (90), Čile (88) a Brazília (84). Juhoamerické mestá patria k najväčším mestám sveta – São Paulo (Brazília, 8. miesto na svete, 20,9 mil. obyv.), Buenos Aires (Argentína, 13,8), Rio de Janeiro (Brazília, 12,4), Lima (Peru, 8,9) a Bogota (Kolumbia, 8,6).

Problematika rasovej a etnickej skladby je podrobnejšie analyzovaná pri Severnej Amerike, kde je použitý celoamerický kontext.

Juhoamerické jazyky sa členia na vyše 100 jazykových rodín a mnohé nepríbuzné jazyky. Väčšina juhoamerických jazykov zanikla. Kmene, ktoré nimi hovorili, vymreli alebo začali používať európsky prípadne iný indiánsky jazyk. Zo zachovaných indiánskych jazykov sú najdôležitejšie kečuánčina a ajmarčina používané na andských vysočinách. Kečuánskym jazykom hovorili pôvodne Inkovia z Cuzca. Podľa odhadov používa tieto jazyky približne 45 – 60 % obyvateľov Bolívie, 40 – 53 % obyvateľov Peru a 35 – 50 % obyvateľov Ekvádoru. Ďalším dôležitým jazykom je guaraníjčina, ktorá je spolu so španielčinou rozšírená najmä v Paraguaji, kde ňou hovorí neindiánske (mestické) obyvateľstvo. Niektoré jazyky menej vyspelých indiánskych kmeňov zanikli alebo sa zachovali ako reliktné. Najviac takýchto jazykov sa zachovalo v Brazílii a čiastočne vo Venezuele. Mnohé málopočetné indiánske kmene v Južnej Amerike vymierajú alebo podliehajú silnej asimilácii. Viacerí vedci sú stúpenkami myšlienky celkovej príbuznosti všetkých indiánskych jazykov. Značná rozmanitosť juhoamerických jazykov v porovnaní so severoamerickými je dôsledkom dlhého časového úseku, ktorý uplynul odvtedy, ako juhoamerické skupiny stratili kontakt medzi sebou. Ako filter fungovala Panamská šija, keďže mnohé spojujúce články zmizli a viaceré skupiny prišli na južnú časť svetadielu už jazykovo diferencované. Najrozšírenejším jazykom v Južnej Amerike je španielčina, ktorá je úradným jazykom vo všetkých štátoch, okrem Brazílie (portugalčina), Surinamu (holandčina) a Guyany (angličtina). V Bolívii, Peru a Paraguaji k nej pribudli aj domorodé indiánske jazyky – kečuánčina, ajmarčina a gauraníjčina. Na území Francúzskej Guyany, ktorá je ale zámorským departmánom Francúzska je úradným jazykom francúzština.

Z hľadiska náboženskej štruktúry je Južná Amerika doménou kresťanstva. Vplyv španielskej a portugalskej kolonizácie od konca 15. storočia sa prejavil v prevažujúcom katolicizme. Okrem neho je tu menšinovo zastúpený protestantizmus a iné kresťanské smery, ako aj minoritný hinduizmus a islám (Guyana, Surinam, Trinidad a Tobago) a judaizmus (Argentína). Brazília je po USA druhou najväčšou kresťanskou krajinou sveta.

V Južnej Amerike sa nachádza 13 suverénnych štátov, 2 zámorské autonómne územie Holandska (Holandské Antily, Aruba), 2 závislé územia Spojeného kráľovstva (Falklandy, Južná Georgia a Južné Sandwichove ostrovy) a 1 zámorský departmán Francúzska (Francúzska Guyana).

2.2.4 EKONOMIKA

Južná Amerika patrí z ekonomického hľadiska k menej rozvinutým oblastiam sveta, aj keď sú tu značné kontrasty medzi jednotlivými regiónmi a štátmi navzájom, ako aj medzi jadrovými a periférnymi oblasťami vo vnútri jednotlivých krajín.

Najvyspelejším štátom kontinentu (spolu s Argentínou a Čile) je Brazília. Táto krajina, ktorá svojou rozlohou 8 511 965 km² zaberá skoro 50 % rozlohy celého kontinentu a patrí jej piata pozícia vo svetovom rebríčku rozlohy aj ľudnatosti, sa svojim prudkým ekonomickým rozvojom prepracovala na desiatu priečku ekonomicky najsilnejších štátov sveta. Jej účasť v prestížnom zoskupení BRICS (Brazília, Rusko, India, Čína, Južná Afrika) je toho dôkazom. Brazília má na základe týchto skutočností snahu stať sa vo svetovom meradle regionálnou veľmocou. Vďaka obrovským zdrojom vodnej energie, nerastných surovín, lacnej pracovnej sily a daňovým úľavám sem lokalizovali mnohé vyspelé ekonomiky sveta svoje firmy a spoločnosti. Základom ekonomiky Brazílie je priemysel, opierajúci sa do značnej miery o bohaté nerastné suroviny (rudné a nerudné suroviny, diamanty, drahokamy atď.), s výnimkou ropy (určité zásoby sú v Amazónii a v Atlantickom oceáne) a koksovateľného uhlia. Úroveň brazílskeho priemyslu sa približuje vyspelým krajinám. Medzi štátmi Južnej Ameriky jej patrí prvé miesto v exporte priemyselných výrobkov (cca. 55 %). Negatívom prudkého rastu a snahy dobehnúť najvyspelejšie ekonomiky sveta sa stala jej obrovská zadlženosť. Aj napriek tomuto faktoru prináša súčasná hospodárska politika mnoho úspechov. Najvyspelejším regiónom Brazílie je juhovýchod krajiny, kde sa sústreďuje okolo 45 % obyvateľov a približne 65 % priemyselnej výroby. Snahy o hospodárske posilnenie vnútrozemia viedli v šesťdesiatych rokoch k založeniu a postupnému rozvoju novej metropoly – Brazílie, ktorá má v súčasnosti už vyše 2 200 000 obyvateľov. Snahy o ekonomický rozvoj všetkých regiónov mal a má aj tienisté stránky. Boom sa nezastavil ani pred Amazóniou, najvzácnejším územím sveta z hľadiska zachovanej biodiverzity. Ekologické dôsledky neúmernej ťažby nerastných surovín a drevnej hmoty, kľčovania a ničenia pralesov z dôvodu získavania poľnohospodárskej pôdy, budovania hydroenergetických komplexov a dopravnej infraštruktúry (5 600 km dlhá Transamazonica), ako aj vzniku nových sídiel a tlaku na pôvodné domorodé indiánske obyvateľstvo, sú v niektorých oblastiach katastrofálne.

Ďalšou ekonomicky vyspelou krajinou Južnej Ameriky je Argentína, ktorá sa radí spolu s Brazíliou a Mexikom k najrýchlejšie industrializovaným krajinám Latinskej Ameriky. Argentína patrí k svetovým obilniciam. Je jedným z najväčších exportérov pšenice a zároveň aj dobytkárskou veľmocou. V estuáriovom ústí La Platy a pri dolnom toku rieky Paraná je situované ekonomické jadro krajiny (spolu s jadrom susedného Uruguaja).

Z andských krajín (Venezuela, Kolumbia, Ekvádor, Peru, Čile, Bolívia) je ekonomicky najvyspelejšou Čile a najchudobnejšou a ekonomicky najzaostalejšou Bolívia. Andské štáty disponujú bohatými zdrojmi nerastných surovín v Andách (meď, striebro, antimón, cín) a v oblastiach ťažby ropy (lagúna Maracaibo - Venezuela, Amazónia – Kolumbia, Ekvádor, Peru). Svetovými rybárskymi veľmocami sú vďaka Humboldtovmu prúdu v Tichom oceáne Peru a Čile. Zložitým problémom andských štátov bola a je produkcia a export drog. Pestovanie koky je v tomto priestore spojené s dávnou históriou a má svoju racionalitu

v súvislosti so životom Indiánov vo vysokých nadmorských výškach. Až na sklonku 19. storočia sa z nej začal produkovať návykový a zdraviu škodlivý kokaín. Najväčšími pestovateľmi koky sú Peru a Bolívia. Najväčším svetovým spracovateľom koky a producentom kokaínu je Kolumbia. Potlačanie ilegálneho dovozu drog z andských štátov do Severnej Ameriky a Európy je náročný a zdĺhavý proces.

K najvýznamnejším integračným zoskupeniam v Južnej Amerike patrí Južný spoločný trh (MERCOSUR), Spoločenstvo portugalojazyčných štátov (CPLP) a Andské spoločenstvo (CAN).

Obrázok 6 Južná Amerika – politická mapa

2.2.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ

Amerika, tiež nazývaná Nový svet (Mundus Novus) vstúpila výraznejšie do svetových dejín až na sklonku 15. storočia, kedy ju objavila (znovuobjavila) španielska námorná výprava vedená Krištofom Kolumbom 12. 10. 1492. Termín znovuobjavenie sa používa kvôli tomu, že územie Ameriky bolo Európanmi objavené už okolo roku 1000, keď pri jej brehoch pristáli Vikingovia prichádzajúci z Grónska. Založili tu aj osady, ale tie po čas zanikli. Vlastné dejiny amerického svetadielu sa začali omnoho skôr, približne pred 40 000 - 35 000 rokmi, kedy bolo územie osídľované prísťahovalcami z Ázie. V priebehu mnoho tisícročného vývoja sa v Amerike vytvorilo niekoľko významných kultúrno – civilizačných centier.

2.2.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Ameriky

40 000 – 35 000 pr. Kr.	na americký svetadiel prišli prví ľudia
5000 pr. Kr.	počiatky poľnohospodárstva a civilizácie na andských náhorných plošinách – v Mexiku sa začína pestovanie kukurice
15. st. pr. Kr.	začiatok rozvoja mayskej civilizácie
1. st. pr. Kr. – 9. st.	rozmach teotihuacánskej kultúry v Mexiku
2. – 9. st.	rozmach toltéckej civilizácie
4. – 9. st.	obdobie najväčšieho rozmachu mayskej civilizácie (klasické obdobie)
982	vikingský moreplavec Erik Červený objavil Grónsko
986/987	založená prvá vikingská osada v Grónsku
okolo 1000	vikingský moreplavec Leif Eriksson pristál na severoamerickej pevnine (pravdepodobne na Newfoundlande)
zač. 11. st.	na Newfoundlande bola založená vikingská kolonizačná osada (po niekoľkých rokoch zanikla)
11. st.	pôsobenie Manko Kapaka, mýtického zakladateľa rodu Inkov
12. st. (okolo 1150)	príchod Aztékov do Mexika
1325	hlavným mestským sídlom Aztékov sa stal Tenochtitlán
1400	začiatok mocenského vzostupu Inkov
1492 (12. 10.)	Krištof Kolumbus pristál na Bahamách
1494	zmluva z Tordesillas – rozdelenie novoobjavených krajín medzi Španielsko a Portugalsko podľa hranice prechádzajúcej v poludníkovom smere 370 španielskych míľ (cca. 2000 km) západne od Kapverdských ostrovov
1513	Vasco Núñez de Balboa prekročil Panamskú šiju a dostal sa k Tichému oceánu
1519 – 1522	portugalský moreplavec v španielskych službách Fernão de Magalhães viedol prvú výpravu okolo zemegule smerom na západ okolo Južnej Ameriky a cez Tichý oceán
1521	Hernán Cortés dobyl Tenochtitlán a ríša Aztékov sa stala základom španielskej kolónie Nové Španielsko
1531 – 1533	Francisco Pizarro dobyl a obsadil väčšinu územia ríše Inkov
1607	vznik prvej anglickej osady v Severnej Amerike – Jamestown v zálive Chesapeake (štát Virgínia – John Smith)

1608	začiatok francúzskej kolonizácie Kanady (Samuel de Champlain založil Québec)
1620	na pobreží Nového Anglicka pristáli anglickí náboženský sektári a založili Nový Plymouth – americká história považuje ich kolóniu za začiatok USA
1626	Holandania založili na Manhattane pri ústí rieky Hudson osadu Nový Amsterdam a kolóniu Nové Holandsko – v roku 1664 ju získali Angličania a osadu premenovali na New York
1754 – 1763	vojna medzi Anglickom a Francúzskom o prevahu v Severnej Amerike (Sedemročná vojna) – Francúzi boli porazení
1775 – 1783	boj trinástich anglických kolónií za nezávislosť
1776 (4. 7.)	vytvorenie Únie a vyhlásenie nezávislosti od Anglicka
1783	Anglicko uznalo nezávislosť USA
1802	na Haiti bolo zrušené otroctvo
1804	vyhlásenie prvého nezávislého štátu v Latinskej Amerike – Haiti
1810 – 1826	oslobodzovací boj španielskych kolónií v Amerike za nezávislosť
1817 – 1825	prezidentom v USA sa stal James Monroe – Monroeova doktrína (1823) – heslo „Amerika Američanom“
1819	ustanovenie nezávislej federácie „Veľká Kolumbia“ (dnešná Kolumbia, Venezuela a Ekvádor) – prezidentom sa stal Simon Bolívar, jeden z hlavných vodcov národnooslobodzovacieho boja proti Španielom v Latinskej Amerike
1836	Texas vyhlásil nezávislosť od Mexika (1845 sa pripojil k USA)
1846 – 1848	vojna medzi USA a Mexikom, ktoré stratilo cca. 2 mil. km ² svojho územia (dnešný juhozápad USA)
1848	objavenie zlata v Kalifornii – veľký prílev obyvateľstva na západné pobrežie USA
1861 – 1865	„Sever proti Juhu“ – občianska vojna v USA za jednotu Únie a za zrušenie otroctva – víťazstvo priemyselného Severu nad aristokraciou plantážnického Juhu
1865	zavraždenie Abrahama Lincolna
1869	železničné spojenie východu USA so západom (spoločnosti Union Pacific Railroads a Central Pacific Railroads)
1886	spojenie východnej a západnej vetvy kanadskej pacifickej železnice v Britskej Kolumbii
1896	objavenie zlata v Dawsons v Kanade – začiatok „Zlatej horúčky“ na rieke Yukon a na Aljaške
1898	vojna medzi USA a Španielskom – USA získali Portoriko, Filipíny, Guam a silný vplyv na Kube, Haiti a Havajských ostrovoch
1914	otvorenie Panamského prieplavu
1917 (6. 4.)	vstup USA do 1. svetovej vojny
1929 (24. - 29. 10.)	krach na newyorskej burze – svetová hospodárska kríza
1941 (7. 12.)	Japonci napadli Pearl Harbor na Havajských ostrovoch – začiatok vojny s USA

1945 (6. 8. a 9. 8.)	zhodenie amerických atómových bômb na japonské mestá Hirošima a Nagasaki
1959	víťazstvo oddielov Fidela Castra na Kube (ľudová revolúcia)
1962	Karibská kríza – jedna z najzávažnejších kríz v období studenej vojny, počas ktorej stáli oba antagonistické bloky na pokraji 3. svetovej vojny
1963	zavraždenie J.F. Kennedyho, 35. prezidenta USA v Dallase
1967	v Bolívii padol Ernesto Che Guevara, organizátor revolučného hnutia v Latinskej Amerike
1973	vojenský fašistický prevrat v Čile – prezident Salvador Allende bol zabitý – nástup diktatúry generála Augusta Pinocheta
1982	Falklandská vojna – nevyhlásená vojna medzi Veľkou Britániou a Argentínou o Falklandské ostrovy v južnom Atlantiku
1983	intervencia USA na ostrov Grenada
1989	stretnutie Gorbačov – Bush st. na Malte – formálne oznámenie konca studenej vojny
2001 (11. 9.)	séria koordinovaných teroristických útokov na vojenské (budova Pentagónu) a civilné (budovy WTC) objekty v USA – útoky si vyžiadali 2995 obetí a okolo 6000 zranených

2.2.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia spätí s Amerikou

Almagro, Diego de (1475 – 1538) – hlavný spoločník Francisca Pizarra pri dobývaní ríše Inkov – v roku 1535 sa vybral na juh, aby získal samostatnú dŕžavu – prenikol až do stredného Čile a prešiel tam aj späť cca. 5000 km – zahynul v boji proti F. Pizarrovi

Alvarado, Pedro de (1486 – 1541) – spoločník Hernána Cortésa pri dobývaní ríše Aztékov – po dobytí Mexika podnikol výpravu na juh a zmocnil sa územia Guatemaly a Salvadoru a stal sa guvernérom – zahynul v boji proti guatemalským Indiánom

Baffin, William (1584 – 1622) – anglický moreplavec, ktorý pri hľadaní severozápadného priechodu v 17. storočí prenikol na sever až k 78° s.š. medzi Grónskom a Ellesmerovým ostrovom – podľa neho bol pomenovaný najväčší z Arktických ostrovov

Balboa, Vasco Núñez de (asi 1475 – 1517) – španielsky conquistador, ktorý v roku 1513 prešiel Panamskú šiju a objavil dovtedy neznámy Tichý oceán – dostal sa do sporu s miestodržiteľom a bol popravený

Bering, Vitus (1681 – 1741) – dánsky moreplavec v ruských službách – preskúmal pobrežie severovýchodnej Ázie (Beringovo more) a objavil prieliv oddeľujúci Áziu od Ameriky (Beringov prieliv) – pri svojej druhej výprave objavil pobrežie Aljašky a reťaz Aleutských ostrovov - zomrel na Komandorských ostrovoch západne od Kamčatky

Bolívar, Simon (1783 – 1830) – jeden z hlavných vodcov oslobodzovacej vojny proti španielskej nadvláde v Latinskej Amerike – od roku 1819 bol prezidentom federácia Veľká Kolumbia

Caboto, Giovanni (1450 – 1498/1499) – taliansky moreplavec v anglických službách – pristál neďaleko ostrova Newfoundland – bol vynikajúcim matematikom, astronómom a znalcom nautiky – je po ňom pomenovaný prieliv pri Newfoundlande

Cabral, Pedro Alvarez (asi 1467 – asi 1526) – portugalský moreplavec – viedol druhú portugalskú výpravu do Indie (r.1500) – odchýlil sa od kurzu a objavil pobrežie Brazílie

Cartier, Jacques (1461 – 1557) – francúzsky moreplavec, ktorý viedol tri francúzske výpravy do Ameriky, do oblasti zálivu sv. Vavrinca – po rieke sv. Vavrinca prenikol do vnútrozemia a pokúsil sa založiť stálu kolóniu

Cortés, Hernán (1485 – 1547) – jeden z najznámejších španielskych conquistadorov, dobyvateľ Mexika a ríše Aztékov – miestodržiteľ novej kolónie (Nové Španielsko) – podnikol výpravu do Hondurasu a na sever Mexika

Drake, Francis (1540 – 1596) – anglický moreplavec a pirát – v roku 1577 ho poverila kráľovná Alžbeta, aby ničil španielsky obchod v Tichom oceáne a v Karibskom mori – v roku 1588 objavil prieliv medzi Ohňovou zemou a Antarktídou (Drakov prieliv) – ako druhý moreplavec (po Magalhãesovi) oboplával zemeguľu

Hudson, Henry (asi 1550 – asi 1611) – anglický moreplavec, ktorý hľadal severovýchodný priechod do Číny a Indie – pritom preskúmal rozsiahle oblasti na severovýchode Ameriky (Hudsonov prieliv, Hudsonov záliv, rieka Hudson)

Humboldt, Alexander von (1769 – 1859) – nemecký prírodovedec a cestovateľ univerzálneho vzdelania a rozhľadu – výsledky jeho cesty po Latinskej Amerike začali všestranný vedecký výskum tohto priestoru a mali význam aj pre metódy a ciele vedeckého bádania vo všeobecnosti – stal sa zakladateľom vedných odborov – vulkanológie, geobotaniky, klimatológie, vedy o zemskom magnetizme apod. – svojim rozsiahlym dielom sa radí k najvýznamnejším vedcom svetovej histórie

Champlain, Samuel de (1567 – 1635) – zakladateľ francúzskej Kanady – urobil rozsiahly prieskum novoanglického pobrežia, oblasti rieky sv. Vavrinca a Veľkých kanadských jazier – založil francúzsku kolóniu s mestom Québec a stal sa jej prvým guvernérom

Kolumbus, Krištof (1451 – 1506) – taliansky moreplavec v španielskych službách – znovuobjavitel Ameriky (12.10. 1492) – plavil sa na troch lodiach (Santa Maria, Pinta a Niña) - pristál na ostrove Guanahani v súostroví Bahamy (pravdepodobne dnešný ostrov Watling) – objavil aj Kubu a Haiti – patrí k najväčším svetovým moreplavcom a je jednou z najvýznamnejších postáv svetovej histórie

La Condamine, Charles – Marie de (1701 – 1774) – francúzsky matematik, geodet a cestovateľ v Južnej Amerike – uskutočnil prvé presné zmeranie dĺžky a oblúku poludníka v Peru a Ekvádore – boli dané presné podklady pre výpočet rozmerov Zeme – nakreslil vedecky spoľahlivú a presnú mapu Amazonu – ako prvý priviezol do Európy kaučuk a platinu

Las Casas, Bartolomé de (1474 – 1566) – španielsky dominikán, misionár a jeden z najväčších ochrancov práv Indiánov v Amerike - verejnosti je známy najmä svojou kronikou nazvanou Brevísima relación de la destrucción de las Indias (O krajinách indijských pustošení a vyludňovaní správa najstručnejšia, 1552), v ktorej sa zastával Indiánov a podával svedectvo o ukrutnostiach, ktoré na nich páchali conquistadori - pôsobil ako biskup diecézy Chiapas v Mexiku - bolo po ňom pomenované mesto San Cristóbal de las Casas

Mackenzie, Alexander (1755 – 1820) – cestovateľ v kanadskej časti Severnej Ameriky – uskutočnil prvý prechod Severnou Amerikou severne od španielskej oblasti – objavil rieku, ktorá je po ňom pomenovaná (Mackenzie)

Magalhães, Fernão de (asi 1480 – 1521) – portugalský moreplavec v španielskych službách – viedol prvú výpravu okolo zemegule (1519 – 1522) smerom na západ okolo Južnej Ameriky a cez Tichý oceán – zahynul v potýčke s domorodcami na ostrove Mactan na Filipínach

Orrelana, Francisco de (asi 1505 – po r.1545) – španielsky conquistador – vybral sa hľadať Eldorádo – bol prvým belochom, ktorý sa plavil po rieke Amazon (dal rieke názov Rio das Amazonas) k až k jej ústiu

Pizarro, Francisco (1478 – 1541) – španielsky conquistador, dobyvateľ ríše Inkov – v roku 1535 založil Limu – bol zavraždený v bojoch s inými conquistadormi

San Martin, José de (1778 – 1850) – argentínsky politik a vojak – spolu so Simonom Bolívarom hlavný vodca národnooslobodzovacích bojov v Latinskej Amerike

Vespucci, Amerigo (1454 – 1512) – taliansky moreplavec, ktorý sa zúčastnil dvoch výskumných plavieb do Ameriky v rokoch 1499 – 1500 a 1503 – 1504 – podľa jeho krstného mena dostala pomenovanie pevnina znovuobjavená Krištofom Kolumbom

2.2.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Ameriky

blizzard – studený vietor vanúci zo severu na juh Severnou Amerikou – spôsobuje pokles teplôt až o 20° C

bolson – bezodtoková medzihorská panva v arídnych a semiarídnych oblastiach – niekedy sa na dne panvy vytvorí slané jazero – typickou oblasťou bolsonov je juhozápad USA a Mexiko

caatingas – teplomilný a svetlomilný riedky opadavý les v tropickej časti Južnej Ameriky

campos – savany v Južnej Amerike často so stromami a krovitým porastom

conquista – šp. dobytie – proces španielskej kolonizácie najmä Nového sveta v 15. a 16. storočí

conquistador – dobyvateľ zúčastňujúci sa conquisty

gaučo - juhoamerický pastier dobytky (jazdec) - ekvivalentný severoamerickému kovbojovi pracujúci na pampách Argentíny, Uruguaja, Paraguaja, južného Čile a južnej Brazílie - podobne ako kovboj, venezuelský llanero alebo mexický vaquero, aj tento termín sa používa skôr v kontexte 19. storočia - v súčasnosti je to všeobecné označenie vidieckych obyvateľov venujúcich sa chovu dobytky v predmetných krajinách

hacienda – veľkostatok v Latinskej Amerike

hurikán – tropický cyklón v severnej časti Atlantického oceánu, najmä v Mexickom zálive a Karibskom mori – svojou ničivou silou spôsobuje značné straty na ľudských životoch a veľké materiálne škody

chaco – parkový les na rozhraní tropického lesa a saván

eldorádo – šp. el dorado – zlatý, pozlátený – v časoch conquisty vznikla povest' o „Zlatej krajine“ niekde na území dnešnej Venezuely, ktorej vládcu poddaní denne zasypávajú zlatom – v prenesenom význame je to miesto blahobytu a bohatstva

latifundie – veľké plochy pôdy patriace súkromným vlastníkom

kalumet – slávnostná ozdobná indiánska fajka

kreol – potomok španielskych, portugalských, alebo francúzskych prisťahovalcov (kolonistov) narodený už v Latinskej Amerike, v karibskej oblasti, v západnej Afrike alebo na juhu USA

lama - rodové označenie pre latinské rody Lama a Vicugna - juhoamerické zvieratá z čeľade ťavovitých, ktoré sa prispôbili ťažkému životu v Andách - v posledných štyridsiatich rokoch sa rozšírili do celého sveta ako chovný dobytok a zver chovaná v ZOO

llanos – rastlinné formácie vysokotrávnatých porastov v severnej časti Južnej Ameriky

maniok (kasava, yuca) - kultúrna rastlina - pochádza z tropickej Ameriky a patrí k základným okopaninám - vyznačuje sa veľmi atraktívnym látkovým zložením ako pre výživu človeka, tak aj hospodárskych zvierat a to hlavne kvôli prítomnosti škrobu a bielkovín – maniok sa podobne ako jamy a bataty označuje ako sladké zemiaky

matto grosso – typ plošinatej krajiny, ktorá tvorí rozvodie medzi riečnymi systémami Amazonu a rieky Paraná

mestic – miešanec medzi Indiánom a belochom

mulat – miešanec medzi belochom a černocho

pampas – step v miernom pásme Južnej Ameriky charakteristická vysokými trávami (až 1,5 m) – rozprestiera sa od Atlantického oceánu smerom na západ až do horských oblastí a od Patagónie na sever až k lesom Paraguaja a Brazílie – najrozsiahlejšie pampy sú vo východnej Argentíne – na pampy fúkajú od juhu silné studené vetry - pampero

pantanal – močiarna krajina, ktorej tvárnosť sa mení pravidelne podľa záplav a období, keď rieky po záplavách opadnú

papája – plod stromu z čeľade papájovitých – pochádza z Južnej Ameriky a vzrastom môže dosiahnuť výšku až desať metrov

paramo – suchomilný rastlinný porast prevažne z tráv a kaktusov v chladnom podnebnom pásme vysokých pohorí Južnej Ameriky

pororoca – vlna (vysoká až 4 m) pohybujúca sa od ústia Amazonu (alebo jej prítokov) proti prúdu až do vzdialenosti 800 km - jav je viditeľný najmä vo februári a marci

pueblo – indiánske obydlie, zväčša z nepálených tehál alebo z kameňa, ktoré je poschodové a bez dverí – vchádza sa do neho po rebríku

puna – vysoko vyzdvihnutá náhorná plošina v Andách pokrytá vysokohorskou trávnatou vegetáciou s vankúšovitými rastlinami

puritanizmus – náboženské reformačné hnutie v Anglicku od polovice 16. storočia, ktoré sa snažilo očistiť anglikánsku cirkev od zvyškov katolíckeho kultu – v prenesenom význame je puritán človek až prehnane prísnych mravov a názorov

selvas (hylaea, kaaguazu) – súvislý tropický, dažďový les Amazónie – pozostáva z dvoch základných typov – v nižších občas zaplavovaných polohách rastú lesy igapo (varzea), na vyšších nezaplavovaných miestach typ ete (terra firma) – tento typ je druhovo bohatší (endemity) – charakteristické sú epifyty (broméliovité, áronovité ai.), z ktorých vyrastá spleť vzdušných koreňov, liany, kaučukovníky apod.

sertão – polopúšťové spoločenstvo rastlín v severovýchodnej Brazílii

slum - časť mesta alebo veľkomesta, ktorá je obvykle obývaná veľmi chudobnými a sociálne veľmi slabými vrstvami obyvateľstva - slumy sa nachádzajú v najväčších mestách sveta, väčšinou na ich periférii

sombrero – ľahký klobúk so širokou strechou, upletený zvyčajne z palmových listov, ktorý chráni pred slnkom a poskytuje tieň (sombra)

tequila - silný destilovaný alkoholický nápoj produkovaný predovšetkým v okolí mesta Tequila v mexickom štáte Jalisco – vyrába sa z mexického druhu Agave tequilana - najčastejšie druhy obsahujú 38 až 40 % alkoholu

tornádo (tromba) – veľká veterná smršť v stredozápadných štátoch USA – výskyt tornád je spojený s búrkovými oblakmi, ktoré sa vyvíjajú v tropickom vzduchu pochádzajúcom z Mexického zálivu – spôsobujú obrovské materiálne škody, ale aj straty na ľudských životoch

yungas – lesná krajina na severovýchodných svahoch Ánd

zambo – miešanec medzi Indiánom a černocho

3 AFRIKA

3.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

Afrika sa rozprestiera po oboch stranách rovníka, pričom väčšia časť je na severnej pologuli. Afrika má rozlohu 30 329 000 km², t.j. 20,3 % suchozemského povrchu. Afrika je druhým najväčším kontinentom na Zemi. Na severe sa najviac približuje k Európe v Gibraltárskom prielive (14 km široký), na severovýchode hraničí s Áziou v oblasti Suezskej šije (120 km dlhá) a na východe sa približuje k Ázii prielivom Báb al-Mandab na vzdialenosť 26 km. Na východe obmýva Afriku Indický oceán, na západe a severe Atlantický oceán (v severnej časti v podobe Stredozemného mora).

Najsevernejší bod kontinentu: Rás Ben Sekka (37° 21' s.š.) - Tunisko

Najjužnejší bod kontinentu: Strelkový mys (Cap Agulhas) (34° 52' j.š.) – Južná Afrika

Najzápadnejší bod kontinentu: Zelený mys (Pointe des Almadies) (17° 38' z.d.) - Senegal

Najvýchodnejší bod kontinentu: Rás Hafún (51° 23' v.d.) - Somálsko

Výrazným rysom polohy Afriky je skutočnosť, že na severnej pologuli je jej územie dvakrát širšie než na južnej pologuli. Vzdialenosť medzi najzápadnejším a najvýchodnejším bodom kontinentu je približne 7 500 km a vzdialenosť medzi najsevernejším a najjužnejším bodom kontinentu je približne 8 000 km.

Pobrežie Afriky je najmenej členité zo všetkých kontinentov. Jeho dĺžka je 30 500 km. Do pevniny vniká len málo veľkých zálivov. Na západnom pobreží je to Guinejský záliv, ktorý sa delí na Beninský záliv a Biaferský záliv a na severe zálivy Veľká Syrta a Malá Syrta. Okrem nich je ešte viacero menších zálivov, ktoré ale neporušujú celistvý obrys pevniny (napr. Veľrybia zátoka, Záliv sv. Heleny at.). Na ostrovy a polostrovy pripadá len 5 % rozlohy územia. Najväčším polostrovom je Somálsky polostrov (Africký roh). Z ostrovov vyniká v Indickom oceáne Madagaskar (590 000 km²), vzdialený 400 km od africkej pevniny. Okrem neho sa v Indickom oceáne nachádzajú menšie ostrovy pri východnom pobreží - Pemba, Zanzibar, Mafia a v blízkosti Afrického rohu ostrov Sokotra. Vzdialenejšie sú početné drobné ostrovy sopečného pôvodu, ktoré ale nesúvisia vývojovo s africkou pevninou (Komory, Amiranty, Seychely, Maskarény). Sopečného pôvodu sú aj všetky ostrovy pri západnom pobreží Afriky: Madeira, Kanárske ostrovy a Kapverdské ostrovy, ostrovy v Guinejskom zálive (Anobón, Svätý Tomáš, Princov ostrov, Bioko - Fernando Póo), ako aj vzdialenejšie ostrovy v južnej časti Atlantického oceánu (Ascension a Svätá Helena).

Podobne ako horizontálna, je aj vertikálna členitosť Afriky malá. Najvyšším bodom je sopečný masív Kilimandžáro s troma vrcholmi – Kibo, Mawenzi a Shira. Dominantný je Kibo/Uhuru (5 895 m). Najnižším bodom je Assalská preliačina (-155 m). Stredná nadmorská výška kontinentu je 750 m.

Názov Afrika je odvodený z názvu berberského kmeňa Afrigi (alebo Afridi) žijúceho na území dnešného Tuniska. Latinským názvom Africa bola pomenovaná rímska provincia na území kedysi ovládanom Kartágom. K ďalším možným pôvodom slova Afrika patria: latinské slovo aprica vo význame slnečný, alebo grécke slovo aphrike vo význame bez chladu.

3.2 PRÍRODNÉ POMERY

Geologicky tvorí Afrika rozsiahly prahorný štít, tektonicky rozlámaný na panvy a klenby. K nemu sa na juhu primkávajú hercýnske Kapské hory a na severe treťohorné alpínske pohorie Atlas. Pre Afriku je typická prevaha rozsiahlych rovín a náhorných plošín, na severe a západe s priemernými nadmorskými výškami 200 - 500 m, na juhu a východe 1 500 – 2 000 m. Na základe geologicko – geomorfologického vývoja je možné Afriku rozdeliť na tri základné oblasti: Atlas, tabuľovú Afriku a Východoafrickú vysočinu. Atlas vyplňa severozápadnú časť Afriky v dĺžke približne 2 000 km a uzatvára náhornú plošinu šotov so slanými jazerami (sebchy). Najvyšším bodom pohoria je Džabal Toubkal (4 165 m). Južne od pohoria Atlas sa rozprestierajú rozsiahle územia Saharsko – sudánskych rovín a plošín s priemernou nadmorskou výškou 200 - 500 m. Tu vyniká najmä najväčšia púšť sveta, Sahara. Má rozlohu 9 000 000 km² a zasahuje na územie dvanástich štátov. V centre Sahary vystupujú pohoria Ahaggar (Tahat, 2 918 m), Tibesti (Emi Koussi, 3 415 m), Aïr (Bagzane, 2 022 m) a Dárfúr (Marra, 3 088 m). Piesková púšť, ktorá sa nazýva erg, zaberá z celkovej plochy Sahary iba 1/9. Vetrom vznikajú dlhé priečne presypy, ktoré sa sťahujú z miesta na miesto. V mladých vyvíjajúcich sa ergoch (juhozápad Mauritánie) sa pieskové presypy (barchany) pohybujú v priemere o 100 m ročne. Staré ergy (Veľký západný Erg) sú relatívne stabilné. Zo zanikajúcich ergov vietor odnáša piesočný materiál do iných oblastí (západná časť Veľkého východného Ergu). Púštne oblasti, ktorých povrch je pokrytý štrkovými nánosmi alebo kamenitou sutinou sa nazývajúserir. Vyskytujú sa v Líbyi ale aj v iných oblastiach Sahary. Vyššie položené planiny a plošiny so strmými skalnými svahmi, z ktorých všetky jemnejšie častice odviaľ vietor sa nazývajú hamada. Majú kamenitý povrch a výrazné skalné tvary. Pre postupujúce karavány boli takmer nepriechodné. Južne od západnej Sahary sa rozkladá Hornoguinejská vysočina (Loma Mansa, 1 945 m) a Adamauská vysočina. V strednej časti kontinentu sa vytvorila rozsiahla tektonická zníženia Konžskej panvy. Južne od plošiny Luanda – Katanga leží Kalaharská panva a na západe pozdĺž pobrežia 1500 km dlhá púšť Namib (124 000 km²). Južnú časť Afriky vyplňa plošina Karoo a Dračie vrchy (Thabana Ntlenyana, 3 482 m). Tvarovo najpestrejšia a najvyššia je oblasť východnej Afriky. V jej severnej časti sa rozprestiera Etiópska vysočina (Ras Dašan, 4 620 m). V najvýchodnejšej časti Afriky v blízkosti Červeného mora leží tektonicky vytvorená Assalská preliačina (-155 m). Južne od Afrického rohu sa nachádza Východoafrická náhorná plošina s hrástovými a sopečnými masívmi, krátermi a náhornými plošinami, ktorú na západe ohraničuje sústava hlbokých priekopových prepادلín tektonického pôvodu. Tieto sa tiahnu v dĺžke 6 000 km od priekopovej prepadliny Červeného mora až k dolnému toku rieky Zambezi. Najhlbšiu časť prepادلín vyplňajú jazerá. V tejto časti Afriky sa nachádzajú osamelé sopečné masívy a kužele (Kilimandžáro, 5 895 m; Mt. Keňa, 5 195 m) a aj v súčasnosti činné vulkány (Meru, 4 565 m; Karisimbi, 4 507 m). Na zlomových líniách boli miestami vysoko vyzdvihnuté kryhy starého kryštalinika pohoria Ruwenzori (Margherita/Ngaliema, 5 109 m).

Afrika je vzhľadom k svojej geografickej polohe najteplejším kontinentom. Podnebné rozdiely sú podmienené tlakovými systémami na pevnine a v susedných oceánoch. Územie patrí do štyroch klimatických pásiem: rovníkové s horúcim a vlhkým podnebím (Konžská panva, pobrežie Guinejského zálivu), pásmo rovníkových monzúnov (1/3 plochy Afriky) s horúcim vlhkým letom a teplou suchou zimou, extrémne suché pásmo tropických pasátov (Sahara a priľahlé oblasti) a subtropické (stredomorské) pásmo s príjemným podnebím na severnom a južnom okraji pevniny. Najvyššiu absolútnu teplotu má Al-Azízia v Líbyi (58 °C) a najvyššiu priemernú ročnú teplotu Dalol v Etiópii (34,4°C). Najnižšia teplota bola nameraná

v lokalite Talirhemt v Maroku (-15 °C). Najdaždivejším miestom Afriky je C. Debunja v Kamerune (10 470 mm) a najsuchším Asuán v Egypte (0,5 mm).

Pre Afriku je charakteristickou črtou riečnej siete jej mladé štádium vývoja. Tvar riečnej siete a odtokový režim sú značne nepravidelné. Vodnatosť afrických riek je výsledkom množstva zrážok a ich časového rozloženia, konfigurácie reliéfu, pôdných pomerov a rastlinného krytu. V Afrike sú oblasti s hustou riečnou sieťou, ako aj obrovské územia bez trvalých povrchových vôd. Približne 1/3 rozlohy Afriky zaberajú bezodtokové oblasti. Týka sa to najmä obrovskej plochy najväčšej púšte sveta, Sahary. Kontinentálne rozvodie Afriky prebieha po jej východnej, najvyššej časti, takže prevažná časť územia je odvodňovaná do Atlantického oceánu, vrátane Stredozemného mora (Níl, Kongo, Niger, Senegal, Gambia, Orange ai.) a menšia časť do Indického oceánu (hlavne Zambezi). Najdlhšou riekou Afriky, ale aj sveta je Níl (6 685 km, plocha povodia 2 881 000 km²). Ústí do Stredozemného mora rozsiahlou deltou (24 000 km²). Oblasť pri jej dolnom toku sa stala kolískou jednej z najstarších civilizácií sveta. Homér označil Níl za „Nebeský prameň Egypta“. Príslovie „Caput Nili quaerere – hľadať prameň Nílu“ sa už po stáročia používalo v súvislosti s niečím nemožným alebo neuskutočniteľným. Hlavným zdrojom Nílu sú Biely a Modrý Níl, ktorých sútok leží pri meste Chartúm. V roku 1970 bola na Níle vybudovaná Asuánska priehrada, ktorá slúži najmä pri zavlažovaní rozsiahlych poľnohospodárskych plôch. Najväčšou riekou Afriky a druhou najväčšou na svete, je rieka Kongo s priemerným prietokom 42 000 m³/s. Stupňovitý charakter reliéfu spôsobil, že na mnohých afrických riekach sa vytvorili početné pereje a vodopády. K najväčším patrí Tugela (948 m, 2. miesto na svete), Shire (366 m) a Lofoi (340 m). Najznámejšími vodopádmi a pre mnohých aj najkrajšími sú Viktóriine vodopády (128 m) na rieke Zambezi, objavené škótskym misionárom Davidom Livingstonom v roku 1855. Africké jazerá sú zväčša tektonického pôvodu. Dominantnými sú Viktóriino jazero (Ukerewe, 68 800 km², 3. miesto na svete) a jazero Tanganika (32 880 km², 7. miesto na svete), ktoré sa svojou hĺbkou 1470 m radí na druhé miesto medzi najhlbšími jazerami sveta hneď za jazero Bajkal. Tektonickými jazerami sú aj Malawi (Ňasa), Kivu, Turkana (Rudolfovo jazero), Albertovo jazero, Mweru, Kyoga ai. Najväčším hradeným jazerom je Tana v Etiópskej vysočine, z ktorej vyteká Modrý Níl.

Rastlinstvo Afriky patrí k trom fyto geografickým oblastiam: holarktickej na severe a na Sahare, paleotropickej na juh od Sahary a kapskej, ktorá je najmenšou zo všetkých floristických oblastí, zaberajúcou v južnej Afrike iba malé pobrežné pásmo. Tropické vždy zelené dažďové pralesy v najvlhších oblastiach obklopujú na severe, východe a juhu typické trávnaté savany (35 % povrchu Afriky) s galériovými lesmi v riečnych údoliach, trávnaté – krovinaté polopúšte a púšte (xerofyty, sukulenty). Typickým obrazom africkej krajiny sú savany. Ich tri základné typy - polopúštne, krovinaté (suché) a trávnaté (vlhké) určujú zrážkové pomery a dĺžka dažďového obdobia. Sever územia Afriky je porastený stredomorskými vždy zelenými krovinatými porastmi a suchými lesmi. Kapská oblasť má floristickú skladbu podobnú juhozápadnej Austrálii.

Živočíšstvo Afriky sa vyvinulo zo živočíšnych druhov, ktoré imigrovali do Afriky v mladších treťohorách z južnej Ázie a južnej Európy. Tieto živočíchy našli v Afrike priaznivé podmienky pre svoj vývoj. Iba na Madagaskare sa udržalo pôvodné starotret'ohorné živočíšstvo, ktoré na pevnine takmer vyhynulo. Územie sa delí na tri zoogeografické oblasti: holarktickú, etiópsku a madagaskarskú. Holarktická oblasť zasahuje sever územia a ostrovy v Atlantickom oceáne (Madeira, Kanárske ostrovy, Kapverdské ostrovy). Zvláštne postavenie má fauna púštnych ekosystémov Sahary. Z vyšších živočíchov sú to predovšetkým hľodavce, antilopy, fenek, hyena, šakal ai. Územie južne od Sahary patrí do etiópskej oblasti. Tu žije

fauna typická pre savany – bylinožravce (žirafa, zebra, byvol, slon, hroch, nosorožec, antilopy, pakone) a šelmy (lev, leopard, gepard, hyena), opice, hady, krokodíly, pštros, vodné vtáctvo, hmyz (termity, moskyty, saranče, mucha tse – tse ai.). Špecifikom je ostrovný svet Madagaskaru s výrazným zastúpením endemitov (madagaskarská oblasť). Z najvýznamnejších druhov sú to lemury, cibetky, leguány ai.

Pre Európanov bola Afrika už v minulosti obľúbeným miestom lovu predovšetkým veľkých zvierat. Mnohé druhy sa stali neprimeraným lovom ohrozenými a to bol aj jeden z dôvodov ich zvýšenej ochrany v podobe zriaďovania národných parkov a prírodných rezervácií. V nich sa chráni okrem fauny aj pôvodný ráz africkej krajiny. K významným africkým národným parkom a prírodným rezerváciám patria Awash (Etiópia), Lake Nakuru, Masai Mara, Tsavo, Amboseli (Keňa), Kilimandžáro, Serengeti, Ngorongoro (Tanzánia), Ruwenzori (Uganda), Virunga (DR Kongo), Victoria Falls (Zimbabwe), Kafue (Zambia), Namib/Naukluft, Etosha (Namíbia), Kruger, Kalahari - Gemsbok (Južná Afrika) ai.

Obrázok 7 Afrika – fyzická mapa

3.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V Afrike žije 1, 111 mld. obyvateľov. Priemerná hustota zaľudnenia je 36,6 obyv. na km², čo zaradzuje Afriku k veľmi riedko zaľudneným kontinentom. Nerovnomernosť osídlenia je najvýraznejšia pri porovnaní hustoty zaľudnenia v delte a na dolnom toku Nílu (približne 1 000 obyvateľov na km²) s hustotou v púštnych oblastiach, kde klesá pod 1 obyvateľa na km². K štátom s najväčšou hustotou obyvateľstva patria okrem ostrova Maurícius (664 obyv. na km²), Rwanda (444), Burundi (380), Nigéria (184) a Gambia (163). K štátom s najmenšou hustotou obyvateľstva patria Namíbia (2,6 obyv. na km²), Líbya (3,2), Mauritánia (3,3), Botswana (3,6) a Gabon (6,0). Afrika je kontinentom s vysokou pôrodnosťou, ktorá v niektorých štátoch prevyšuje 45 ‰. Štátmi s najvyššou pôrodnosťou sú: Niger (46,1 ‰), Mali (45,5), Uganda (44,2), Zambia (42,5) a Burkina (42,4). V predkoloniálnom a koloniálnom období bola úmrtnosť v Afrike 30 až 35 ‰ a v niektorých krajinách (Niger, Burkina, Zambia ai.) ešte vyššia. So vznikom samostatných štátov sa podmienky v mnohých afrických krajinách zlepšili a úmrtnosť poklesla. Napriek tomu patrí Afrika ku kontinentom, kde sú ukazovatele úmrtnosti jedni z najvyšších na svete. Dojčenská úmrtnosť (do 1 roku života) je najvyššia v týchto štátoch: Sierra Leone (165 ‰), Libéria (157), Angola (154), Niger (150) a Somálsko (133). Pokles úmrtnosti pri trvalo vysokej pôrodnosti zabezpečuje vysoké tempo prirodzeného prírastku. Krajinami s najvyšším prirodzeným prírastkom v Afrike sú: Čad (3,3 ‰), Angola (3,2), Burundi (3,2), Senegal (3,2) a Stredoafriická republika (3,2). Veková štruktúra väčšiny afrických štátov je charakteristická vysokým podielom detí (0 - 14 rokov) a veľmi nízkym podielom starých ľudí (nad 65 rokov). V mnohých štátoch počet detí predstavuje skoro polovicu celého obyvateľstva. Pre Afriku je charakteristické vysoké tempo rastu mestského obyvateľstva. Rozdiely v úrovni urbanizácie sú v jednotlivých štátoch a regiónoch veľké. Jadrovými oblasťami sú údolie a delta Nílu, pobrežný pás krajín Maghribu (Maroko, Alžírsko, Tunisko), pobrežie Guinejského zálivu, juhozápadná Nigéria a niektoré oblasti Južnej Afriky. Najväčší podiel urbanizovaného obyvateľstva je v týchto krajinách: Líbya (85), Gabon (84), Džibutsko (83), Tunisko (65) a Alžírsko (63). Aj keď je Afrika ešte stále najmenej urbanizovaný kontinent (približne tretina obyvateľstva žije v mestách), môžeme tu lokalizovať vyše 30 veľkomiest s viac než jedným miliónom obyvateľov. K najväčším africkým mestám v rámci urbanizovaných celkov patria: Káhira (Egypt, 14,7 mil. obyv.), Lagos (Nigéria, 11,3), Kinshasa (DR Kongo, 8,5), Johannesburg (Južná Afrika, 7,3), Chartúm (Sudán, 5,6), Alexandria (Egypt, 4,5), Alžír (Alžírsko, 4,4), Abidjan (Pobrežie Slonoviny, 4,3), Casablanka (Maroko, 4,0) a Kapské Mesto (Južná Afrika, 3,7). Pre vidiecke osídlenie sú najtypickejšie malé dediny. Formy tohto osídlenia sa líšia od fyzickogeografických regiónov, od typu poľnohospodárskej výroby a hustoty vidieckeho zaľudnenia v jednotlivých krajinách.

Na vývoj obyvateľstva Afriky malo nepriaznivý dopad koloniálne obdobie súvisiace s fenoménom otroctva. Obchodovanie s otrokmi v priebehu 16. až 19. storočia, na ktorom sa zúčastňovali všetky západné mocnosti a pred nimi Arabi malo za následok enormný pokles počtu obyvateľov, rádovo odhadovaný na niekoľko desiatok miliónov obyvateľov. Otroci boli vyvážaní najmä do Nového sveta, kde prispeli k spestreniu demografickej skladby tamojšieho obyvateľstva. Obyvateľstvo Afriky patrí k rôznym antropologickým typom a rasám. Sever územia až po juh Sahary je osídlený skupinami patriacimi k mediteránnej vetve europoidnej rasy (Arabi, Berberi). Južne od Sahary žije obyvateľstvo patriace k negroidnej vetve ekvatoriálnej rasy. Tvorí približne polovicu celého obyvateľstva kontinentu. Môžeme ho ešte rozdeliť do troch typov: vlastný negroidný, negrilský a bušmenský. Z hľadiska početnosti a rozlohy obývaného územia prevažuje vlastný negroidný typ. Patrí k nemu obyvateľstvo

západného Sudánu, Guinejského pobrežia, stredného Sudánu, nilotské skupiny na hornom toku Nílu a početné etniká Bantu. Osobitným antropologickým typom je negrilský typ - Pygmejovia, ktorí dosahujú malý telesný vzrast (priemerne 142 cm). Obývajú najmä tropické lesy Konžskej panvy. Do bušmenského typu patria Hotentoti (Khoinovia) a Bušmeni (Krováci, Sanovia), obývajúci oblasť púšte Kalahari. Na severovýchode Afriky (oblasť Etiópie a Somálska) žijú etniká patriace k tzv. kontaktnému etiópskemu typu, ktorý je prechodným medzi mediteránnou vetvou europoidnej rasy a negroidnou vetvou ekvatoriálnej rasy. Špecifickým je obyvateľstvo Madagaskaru (Malgaši), ktoré má znaky mongoloidnej aj negroidnej rasy. Označujeme ho ako tzv. zmiešaný malgašský typ.

Z jazykového hľadiska je africký kontinent pestrú mozaikou. Africké jazyky môžeme rozdeliť do štyroch veľkých jazykových rodín.

1. afroázijská jazyková rodina – semitské jazyky, berberské jazyky, kušitské jazyky, čadské jazyky
2. konžsko – kordofánska jazyková rodina – nigerokonžské jazyky, kordofánske jazyky
3. nilosaharská jazyková rodina – saharské jazyky, nilotské jazyky, ostatné nilosaharské jazyky
4. khoisanská jazyková rodina

Z hľadiska pestrosti etnickej štruktúry je Afrika na pomyselnom druhom mieste medzi kontinentmi, hneď za Áziou. Proces formovania národov a národností bol na africkom kontinente veľmi zložitý. Etnická konsolidácia sa posilnila v priebehu národnooslobodzovacieho boja proti koloniálnym mocnostiam. Po získaní nezávislosti sa tento proces ešte urýchlil. V Afrike, predovšetkým v tropickej oblasti prevládajú mnohonárodnostné štáty. V niektorých krajinách je možné identifikovať až niekoľko desiatok etník (Nigéria, DR Kongo, Etiópia ai.). Až do súčasnosti sú v Afrike zachované prakticky všetky formy etnických spoločenstiev, od najmenších etnických skupín žijúcich v rodovom zriadení (Pygmejovia), plemien a rodových organizácií až po veľké národy žijúce najmä v „arabských“ krajinách severnej Afriky. Jednotlivé africké štáty sú väčšinou zložené z viacerých národov, národností a etnických skupín. K najhomogénnejším patria štáty severnej Afriky a Madagaskaru. Mnohé etniká sú rozptýlené na veľkom teritóriu. Týka sa to najmä oblasti Sahary a Sahelu. K najväčším africkým národom patria v súčasnosti Arabi Egypta, Hausovia, Arabi Alžírsk, Fulbovia, Jorubovia a Arabi Maroka. Hranice štátov, ktoré boli vytvorené v koloniálnej ére nezodpovedajú etnickým pomerom. Práve etnická rôznorodosť územia prepojená s náboženskou štruktúrou a pomermi je najčastejšou príčinou vzniku konfliktov v Afrike.

V živote Afričanov má doposiaľ veľmi silné postavenie náboženstvo. Dominantnými sú kresťanstvo a islám (väčšinou sunniti). Z kresťanstva je to katolicizmus a protestantizmus. Ich priestorové rozmiestnenie bolo determinované príslušnosťou území k jednotlivým koloniálnym mocnostiam – katolícke sú bývalé španielske, portugalské a francúzske kolónie, protestantské sú bývalé britské a holandské kolónie. „Súperenie“ medzi kresťanstvom a islámom sa prejavuje najmä v krajinách subsaharskej Afriky v kontaktnej zóne ovplyvnenej historickými a kultúrnymi aspektmi prieniku dvoch najmladších monoteistických náboženských smerov. V niektorých krajinách sa tieto spory riešia ozbrojenou cestou (Nigéria, Sudán, Južný Sudán, Etiópia). Pre čierny kontinent je typické aj tradičné miestne náboženstvo – animizmus vo svojich rôznych podobách (viera v nadprirodzené bytosti a duchov, ktorí ovládajú človeka a celý jeho život) a z neho odvodený fetišizmus (uctievanie predmetov pre ich pomyselnú nadprirodzenú moc).

V Afrike sa nachádza 54 suverénnych štátov, 1 zámorský departmán Francúzska (Réunion), 1 závislé územie Francúzska (Mayotte), 1 závislé územie Spojeného kráľovstva (Svätá Helena) a 1 sporné územie okupované Marokom (Západná Sahara).

3.4 EKONOMIKA

Afrika patrí k najchudobnejším a najmenej rozvinutým kontinentom, napriek tomu, že má obrovské prírodné zdroje. Hlavnými problémami brzdiacimi ekonomický rozvoj Afriky je silná orientácia na ťažobný priemysel, monokultúrne zamerané poľnohospodárstvo (predovšetkým rastlinná výroba), ktoré je orientované na export a jeho závislosť od politiky svetových trhov, ako aj nedostatočne rozvinutý spracovateľský priemysel a služby. Ďalším nedostatkom je nerozvinutá doprava, bez ktorej nie je v súčasnosti možné rozvíjať medzinárodnú spoluprácu a integračné procesy. Mnohé štáty majú zastarané strojové parky vo všetkých druhoch dopravy. Nevyhovujúce je aj rozmiestnenie jednotlivých druhov dopravy, keďže väčšina komunikácií sleduje prepojenie prístavov s oblasťami ťažby nerastných surovín vo vnútrozemí. Železnice majú rozdielne rozchody a úplne absentujú transkontinentálne dopravné koridory, či už v železničnej alebo cestnej doprave. K tomu je potrebné pripočítať vysoký stav negramotnosti, nedostatok zahraničného kapitálu (najväčším investorom v Afrike je dlhodobá Čína), časté kmeňové etnicko – náboženské konflikty, z ktorých viaceré mali charakter genocíd (Rwanda, Sudán, Somálsko ai.), rozsiahle oblasti paralyzované smrteľnými chorobami (malária, ebola, žltá zimnica, HIV/AIDS) a politiku skorumpovaných vlád, ktoré sa dopúšťali v mnohých prípadoch porušovania ľudských práv. Na základe Indexu ľudského rozvoja, ktorý zostavuje OSN bolo všetkých 12 najnižšie postavených krajín v tomto rebríčku v roku 2013 z Afriky (176 až 187). Viaceré krajiny kontinentu ale v ostatných rokoch zaznamenali rýchly rast hospodárstva. Medzi inými napríklad Angola, Nigéria, Etiópia, Mozambik a Rwanda. Afrika bola k roku 2013 ekonomicky najrýchlejšie rastúcim kontinentom. Značnú časť tohto rastu možno spájať s rozšírením informačných technológií, predovšetkým mobilných telefónov.

Africké štáty sa snažia podľa vzoru iných svetových regiónov vytvárať integračné regionálne zoskupenia a zvláštne ekonomické zóny. K najsilnejším integračným zoskupeniam v Afrike patria Zväz arabského Maghribu (UMA), Hospodárske spoločenstvo západoafrických štátov (ECOWAS/CEDEAO), Hospodárske spoločenstvo stredoafrických štátov (CEEAC), Juhoafrická colná únia (SACU), Spoločný trh pre východnú a južnú Afriku (COMESA). Najrozsiahlejším projektom africkej integrácie je Africká únia (AÚ). Je to medzinárodná organizácia inšpirovaná integračným modelom Európskej únie, ktorá rieši otázky týkajúce sa súčasnej Afriky. AÚ má 54 členov. Jediným africkým štátom, ktorý nie je súčasťou AÚ je Maroko, ktoré túto organizáciu bojkotuje kvôli uznaniu existencie Západnej Sahary (Saharskej arabskej demokratickej republiky) a ktoré si samé nárokuje na toto územie.

3.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ

História Afriky je preštudovaná veľmi nerovnomerne. Najviac poznatkov pochádza z oblasti severnej a severovýchodnej Afriky, kde už v staroveku vznikli a rozvíjali sa otrokárske ríše Egypta a Etiópie. Minulosť etník Sahary a regiónov subsaharskej Afriky je preskúmaná v menšom meradle. Jedným z hlavných dôvodov je neexistencia písomných prameňov, ktoré by pochádzali od týchto skupín.

3.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Afriky

25. mil. pr. Kr.	v oblasti východnej Afriky v blízkosti Viktóriinho jazera žil predchodca človeka – Proconsul
1 750 000 pr. Kr.	vo východnej Afrike žil <i>Zinjanthropus boisei</i> (v súčasnosti sa používa termín <i>Australopithecus boisei</i> alebo <i>Paranthropus boisei</i>) a <i>Homo habilis</i>
150 000 pr. Kr.	vyvinuli sa nové formy tzv. Človek rodézsky (<i>Homo rhodesiensis</i>) a Človek neandertálsky (<i>Homo neanderthalensis</i>)
40 000 pr. Kr.	objavili sa predkovia moderného človeka <i>Homo sapiens</i>
10 000 pr. Kr.	ľudia začali krotiť zvieratá, pestovať prvé plodiny, zakladať dediny – južne od Veľkých jazier žili predchodcovia dnešných Bušmenov – Boskopodi
8000 pr. Kr.	Sahara bola úrodným a zaľudneným územím – v Egypte sa vyrábali nástroje a drviče obilia
6000 pr. Kr.	začalo sa sťahovanie kočovných Hamitov, predchodcov Egypťanov a Berberov cez Suez a Báb al – Mandab – trvalo niekoľko tisícročí – v Egypte sú začiatku výrobné činnosti, pestovanie pšenice a prosa a chov hovädzieho dobytku, somárov a oviec – stavba zavodňovacích kanálov
5000 pr. Kr.	semitské kmene putovali vo viacerých vlnách do Egypta
4000 pr. Kr.	začiatky rozmachu Egyptskej ríše
3000 pr. Kr.	začiatky organizovaného štátu v Egypte – veľký rozmach umenia – sťahovanie roľníkov a pastierov z povodia horného Nílu cez dnešnú Keňu a Tanzániu
2700 pr. Kr.	bola dobudovaná v tom čase najväčšia stavba sveta Cheopsova (Chufévo) pyramída
1500 pr. Kr.	v Egypte sa stavajú skalné chrámy, hrobky, kolosálne sochy
814 pr. Kr.	Feničania založili Kartágo
600 pr. Kr.	faraón Neko vyslal fenických plavcov, aby zistili, či je celá Afrika obklopená morom – vrátili sa po troch rokoch a boli pravdepodobne prvými ľuďmi, ktorí oboplávali Afriku
470 pr. Kr.	Hanno z Kartága sa plavil pozdĺž západoafrických brehov pravdepodobne až k Sierra Leone
450 pr. Kr.	grécky historik Herodotos cestoval po Níle až k prvým kataraktom a napísal prvý zemepis Afriky
332 pr. Kr.	Alexander Macedónsky dobyl Egypt a založil Alexandriu
146 pr. Kr.	Rímanovia zničili Kartágo – Púnska ríša sa rozpadla
0	popis Afriky a celého vtedy známeho sveta od gréckeho historika, geografa a filozofa Strabóna

150	Ptolemaios zakreslil na svojej mape tok Modrého Nílu, Bieleho Nílu a Nigeru
622	Muhammadov útek z Mekky do Medíny – začiatok šírenia islámu – nultý rok muslimského letopočtu (hidžra)
711	muslimovia rozšírili islám po celej severnej Afrike a cez Gibraltar vpadli na Pyrenejský (Iberský) polostrov
969	založenie Káhiry a jej univerzity Al – Azhar – Egypt a Arábia sa stávajú hlavnými strediskami arabského sveta
1474	Portugalci prvý raz prekročili rovník, čím sa otvára cesta k objavom na južnej pologuli
1497 – 1498	Vasco da Gama oboplával mys Dobrej nádeje a dosiahol brehy Indie
1500	začiatok obchodovania s otrokmi – ročne sa z Afriky vyviezlo približne 100 000 otrokov – úhrnné straty na obyvateľstve Afriky sa za cca. 350 rokov trvania obchodovania s otrokmi odhadujú na niekoľko desiatok miliónov (od 30 do 100)
1652	v Afrike žije približne 100 000 miliónov ľudí – Holanďania zakladajú Kapské Mesto
1787	Briti usadzujú prepustených otrokov na pobreží Sierry Leone a zakladajú tam pre nich v roku 1792 Freetown (slobodné mesto)
1788	v Londýne založili Africkú spoločnosť pre podporu zemepisných ciest a objavov
1800	v otrokárstvom zdecimovanej Afrike žije približne 50 miliónov ľudí, čo je menej ako v roku 1652
1842	vznikol búrsky Oranžský slobodný štát
1847	pre prepustených amerických otrokov vznikla republika Libéria (slobodná krajina)
1848	pre prepustených francúzskych otrokov vzniklo v Gabone Libreville (slobodné mesto)
1856	vznikol búrsky štát Transvaal
1867	v južnej Afrike objavili diamanty
1869	otvorili Suezský prieplav
1884	Berlínska konferencia – položené základy koloniálneho delenia Afriky
1902	Briti porazili Búrov v dvoch anglo – búrskych vojnách
1904	vytvorila sa Juhoafrická únia ako britské domínium
1918 – 1920	nemecké kolónie prechádzajú po 1. svetovej vojne do rúk Britov, Francúzov, Belgičanov a Juhoafričanov vo forme mandátu
1935	vpád talianskych vojsk do Etiópie a jej okupácia do roku 1941
1940 – 1943	2. svetová vojna – vojenské operácie v severnej a východnej Afrike (Erwin Rommel vs. Bernard Montgomery)
1950	vytvorila sa Arabská liga so sídlom v Káhire – samostatnými štátmi sú v Afrike iba Egypt, Etiópia, Libéria a Juhoafrická únia
1956	znárodnenie Suezského prieplavu – 2. arabsko – izraelská vojna
1960	tzv. Rok Afriky – 17 afrických štátov získava v tomto roku nezávislosť
1961	Juhoafrická únia sa prehlasuje za republiku – zosilňuje sa rasizmus a politika apartheidu

1962	skončila sa sedemročná vojna Alžírka s Francúzskom za nezávislosť
1963	založila sa Organizácia africkej jednoty (OAJ) so sídlom v Addis Abebe
1973	4. arabsko – izraelská vojna
1993	nezávislosť Eritrei po vojne s Etiópiou
1994	definitívne odstránenie apartheidu v Južnej Afrike (oficiálnou štátnou politikou bol v rokoch 1948 – 1990)
1994	rwandská genocída – masové vyvražďovanie rwandských etník – Tutsiov a Hutuov – počty obetí sa odhadujú na cca. 800 000 až 1 milión
2011 (9. 7.)	vznik Južného Sudánu

3.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia späť s Afrikou

Barth, Heinrich (1821 – 1865) – nemecký filológ, historik a cestovateľ – patrí k najvýznamnejším postavám v dejinách geografických výskumov nie len v Afrike, ale vo všeobecnosti – začal klasickú epochu výskumov Sahary a Sudánu – precestoval a zmapoval viac ako 20 000 km afrického územia

Battúta, Ibn (1304 – 1368/69) – najvýznamnejší arabský cestovateľ a kartograf stredoveku – počas tridsiatich rokov precestoval prakticky celý vtedajší známy svet (približne 117 000 km v Afrike, Európe a Ázii) – svoje zážitky z ciest opísal v diele Cesta

Beňovský, Móric August (1741 – 1786) – slovenský šľachtic a dobrodruh – kolonizátor vo francúzskych službách – kráľ na Madagaskare – zomrel v bojoch s francúzskymi vojakmi

Burton, sir Richard Francis (1821 – 1890) – jeden z najvýznamnejších britských cestovateľov 19. storočia – zaslúžil sa o výskum východnej Afriky – objavil Viktóriino jazero

Clapperton, Hugh (1788 – 1827) – britský námorný dôstojník a cestovateľ v oblasti stredného Sudánu – patrí k najvýznamnejším cestovateľom v Afrike v prvej polovici 19. storočia a jeho cesty významne obohatili geografické vedomosti o tejto časti Afriky

Diaz, Bartolomeo (1450 – 1500) – portugalský moreplavec – v roku 1488 ako prvý oboplával mys Dobrej nádeje a tak pripravil cestu pre ďalších moreplavcov pri ich ťažení do Indie

Gama, Vasco, da (1469 – 1524) – portugalský moreplavec – v rokoch 1497 - 1498 oboplával južnú Afriku a objavil tak námornú cestu do Indie – plavbu zopakoval v rokoch 1502 – 1503 - položil základy portugalských kolónií v Afrike a Indii

Hanno (6.- 5. st. pr. Kr.) – kartáginský štátnik a admirál – podnikol výskumnú plavbu popri západnom pobreží Afriky pravdepodobne do oblasti Guinejského zálivu (sopka Mt. Cameroon)

Holub, Emil (1847 – 1902) – český lekár a cestovateľ po južnej Afrike – v rokoch 1872 – 1879 a 1883 – 1887 podnikol dve veľké juhoafrické cesty, o ktorých napísal rozsiahle cestopisy, dodnes vo vedeckom svete vysoko oceňované

Leakey, Louis S.B. (1903 – 1972) – anglický profesor antropológie – pri Viktóriinom jazere objavil telesné pozostatky predchodcu človeka (Proconsul) – jeho syn Richard našiel v roku 1972 pri Rudolfovom jazere 2 600 000 rokov staré pozostatky človeka

Livingstone, David (1813 – 1873) – škótsky misionár a jeden z najväčších afrických cestovateľov – venoval sa systematickému prieskumu afrického vnútrozemia – ako prvý

prešiel Afriku od západu na východ a podrobne preskúmal riečnu sieť južnej a východnej Afriky - objavil Viktóriine vodopády a jazerá Malawi (Ňasa) a Bangweolu

Meyer, Hans (1858 – 1929) – profesor geografie na univerzite v Lipsku – ako prvý Európan vystúpil v roku 1889 na Kilimandžáro – cestoval a mapoval východnú Afriku a napísal viacero kníh

Nachtigal, Gustav (1834 – 1885) – nemecký lekár a cestovateľ v Afrike – precestoval a zmapoval oblasť Sahary a Sudánu – priniesol mnoho geografických, historických, etnografických a lingvistických informácií – stal sa jedným z budovateľov nemeckej koloniálnej ríše v Afrike

Rohlfs, Gerhard (1831 – 1896) – nemecký cestovateľ, ktorý strávil na afrických cestách 16 rokov – bol prvým Európanom, ktorý v rokoch 1865 – 1867 prešiel krížom cez Saharu z Tripolisu až k ústiú Nigeru

Schweitzer, Albert (1875 – 1965) – nemecký lekár, filozof, spisovateľ a teológ – od roku 1913 až do svojej smrti žil v Lambaréne v Gabone, kde založil nemocnicu na liečenie tropických chorôb afrického obyvateľstva – v roku 1952 dostal Nobelovu cenu mieru

Speke, John Hanning (1827 – 1864) – anglický cestovateľ v Afrike, ktorý spolu s R. Burtonom a J. A. Grantom riešil problematiku prameňov Nílu

Stanley, sir Henry Morton (1841 – 1904) – angloamerický novinár a cestovateľ v Afrike – viedol expedíciu, ktorá našla D. Livingstona a neskôr niekoľko ďalších výprav do rovníkovej Afriky – pomáhal pri kolonizácii Konga belgickému kráľovi Leopoldovi II.

3.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Afriky

afrikaans – afrikánčina – zmiešaný jazyk, ktorý sa vyvinul z pôvodného jazyka holandských prisťahovalcov (Búrov) a prvkov pôvodných afrických jazykov v južnej Afrike – jeden z úradných jazykov v Južnej Afrike

agave (sisal) – suchomilná rastlina pochádzajúca zo strednej Ameriky – z jedného druhu (agave sisalová) sa získavajú vlákna (sisal), ktoré sa používajú na výrobu kief, povrazov a hrubých tkanín

apartheid – afrikánske slovo - znamená oddelenie, odlúčenie – dlhoročný systém rasovej diskriminácie v JAR, založený na politike tzv. oddeleného spolužitia obyvateľov rôznych rás - prvé doložené použitie tohto slova pochádza z prejavu Jana Smutsa z roku 1917

bantustany – umelo vytvárané historické samosprávne územia existujúce v rokoch 1959 - 1994 v JAR a v rokoch 1968 - 1989 v Namíbii pre pôvodné černošské obyvateľstvo z dôvodu ich rasovej segregácie, presadzovanej vtedajším režimom apartheidu

bataty (jamy) – tropické rastliny pestované kvôli škrobovým hľúzam, dorastajúcim do dĺžky jedného metra a vážiacim niekoľko kilogramov

bidonville – chudobná štvrť postavená zo sudov (bidon) od nafty

bilharzióza – choroba močového a tráviaceho ústrojenstva rozšírená po celej Afrike – spôsobuje ju parazit bilharzia, hostí a prenáša ju mäkkýš Bulinus, ktorý žije v stojatých vodách

buš – tropický krovinatý porast v suchých oblastiach Afriky a Austrálie

durha – africké proso

džudžu – čarodejník afrických černošských kmeňov

ebola – vírusové ochorenie zo skupiny krvácajúcich (hemoragických) horúčok, ktoré napáda ľudí a niektoré ďalšie primáty - predstavuje jednu z najnebezpečnejších nákaz, s akými sa kedy ľudstvo stretlo - jeho pôvodcom je filovírus ebola – prvýkrát sa vírus objavil

v roku 1976 a od tej doby spôsobuje epidémie s mierou mortality 50 až 90 % - doposiaľ najväčšia epidémia eboly s najväčším počtom úmrtí prepukla na prelome rokov 2013 a 2014 v západnej Afrike

elefantiáza – tropická choroba, ktorá sa vyznačuje nadmerným zväčšením niektorej časti tela

fatamorgána – zrakový klam spôsobený lomom a odrazom svetla vo vzdušných vrstvách nerovnakej teploty pozorovaný najmä na púšti

fetiš – predmet uctievaný etnikami na nižšom vývojovom stupni, ktorému sa pripisujú nadprirodzené vlastnosti

grigri – africké čary

chamsín – suchý a horúci južný vietor spojený s pieskovou búrkou, vanúci na jar v severovýchodnej Afrike – vzniká na predných častiach tlakových níží pohybujúcich sa nad Stredozemným morom alebo severnou Saharou

laterit – typ pôdy, ktorá vznikla zvetrávaním všetkých typov hornín (okrem vápenca), teda tvorených predovšetkým silikátovými minerálmi v oblastiach s vlhkým tropickým a subtropickým podnebím – je červenkastej až hnedej farby - názov pochádza z latinského slova later (tehla)

lepra – malomocenstvo – choroba s poruchami citlivosti a rozpadom tkanív

leprosérie – nemocnice, alebo uzavreté priestory, v ktorých sú sústred'ovaní a liečení chorí na malomocenstvo

malária – veľmi rozšírená choroba tropických a subtropických oblastí (pred tým nazývaná aj bahenná zimnica) – spôsobuje ju parazit Plasmodium malariae, ktorého prenáša komár anofeles – parazit žije v červených krvinkách chorého a spôsobuje ich rozklad, čo vyvoláva pravidelné horúčky a malarické záchvaty

maniok (kasava, yuca) - kultúrna tropická rastlina - pochádza z tropickej Ameriky a patrí k základným okopaninám - vyznačuje sa veľmi atraktívnym látkovým zložením ako pre výživu človeka, tak aj hospodárskych zvierat a to hlavne kvôli prítomnosti škrobu a bielkovín – maniok sa podobne ako jamy a bataty označuje ako sladké zemiaky – patrí k najrozšírenejším plodinám tropickej Afriky

nagana – spavá choroba dobytky

negus (neguš) – titul etiópskych cisárov

onchocerkóza – choroba vyvolaná parazitom, ktorý spôsobuje silné porušenie očí, vedúce niekedy až k oslepnutiu – v Afrike prenášajú tohto parazita bodavé simulie

pista – vyjazdená cesta v púštnych alebo polopúštnych oblastiach

psittakóza – vírusové ochorenie papagájov prenosné na človeka

safari – výpravy za zvieratami za účelom lovu, filmovania a pozorovania – pôvodne to bolo označenie v swahilskom a arabskom jazyku znamenajúce loveckú výpravu

sahel – krajinný typ na južnom okraji Sahary – zahŕňa pás stepí a saván, ktorý sa tiahne naprieč celým africkým kontinentom od západu na východ – Senegal, Mauritánia, Mali, Burkina, Niger, Čad, Sudán, Južný Sudán, Etiópia – plocha je vyše 3 miliónov km²

sákija – vahadlová studňa slúžiaca na čerpanie vody pre zavlažovanie pozemkov

sámum – vírivý, suchý, horúci a dusivý vietor, ktorý nesie veľké množstvo prachu a piesku –často má nárazový charakter - niekedy môže byť vo vzduchu toľko piesku a prachu, že sa viditeľnosť blíži nule – vzniká v severných častiach Sahary a na Arabskom polostrove

sarkofág – schránka z kameňa, kovu alebo dreva, do ktorej ukladali mŕtvych (do hrobiek namiesto do hrobu v zemi)

sezam – jeden až dvojmetrová vysoká olejnatá tropická rastlina, ktorá sa pestuje najmä v krajinách Guinejského zálivu a v oblasti Sudánu – používa sa v gastronómii (semená, pasta, olej), vo fytoterapii, pri liečbe neuróz, depresí a pri kardiovaskulárnych onemocneniach

suk – orientálne trhovisko aj obchodné ulice chránené zhora proti slnku

tamtam (drum) – bubon, ktorý používajú africké kmene pri tanci i na prenášanie správ na veľké vzdialenosti

tanbúr – dlhý valec so špirálovitým závitom, ktorý otáčaním čerpá vodu na zavlažované pozemky

teff – najrozšírenejšia plodina v Etiópii podobná prosu

tse – tse – tropická mucha, ktorá prenáša parazity spôsobujúce spavú chorobu

4 EURÓPA

4.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

Európa sa rozkladá na severnej pologuli. Má rozlohu 10 382 000 km² (7 % rozlohy svetovej súše, vrátane európskej časti Ruska a Kazachstanu). Na východe susedí v dĺžke 3 500 km s Áziou a predstavuje obrovský polostrov jednotnej pevniny Eurázie. Je samostatným svetadielom z dôvodov historických a kultúrnych, má špecifické prírodné pomery a veľký ekonomický význam. Hranica medzi Áziou a Európou je konvenčná a prebieha po východnom úpätí pohoria Ural, po rieke Emba, severným pobrežím Kaspického mora, Kumo-Manyčskou sníženinou, Azovským morom, Kerčským prielivom, Čiernym morom, prielivom Bospor, Marmarským morom, prielivom Dardanely do Egejského mora. Okrem Ázie, s ktorou bezprostredne susedí, sa Európa najviac približuje k Afrike v Gibraltárskom prielive (14 km široký). Na severe obklopuje Európu Severný ľadový oceán, na západe Atlantický oceán a na juhu vnútrozemské moria Atlantického oceánu - Stredozemné more, Čierne more a Azovské more.

Najsevernejší bod pevniny: mys Nordkinn (71° 08' s.š.) - Nórsko

Najsevernejší bod celého svetadielu: mys Fligeli (81° 51' s.š.) – Rusko (Rudolfov ostrov v súostroví Zem Františka Jozefa)

Najjužnejší bod pevniny: mys Marroqui (35° 58' s.š.) – Španielsko

Najjužnejší bod celého svetadielu: ostrov Gávdos (34° 48' s.š.) – Grécko (južné pobrežie Kréty)

Najzápadnejší bod pevniny: mys Roca (9° 29' z.d.) – Portugalsko

Najzápadnejší bod celého svetadielu: ostrov Tearaght (10° 39' z.d.) – Írsko (súostrovie Blasket) – vrátane Islandu – mys Bjargtangar (24° 32' z.d.)

Najvýchodnejší bod pevniny a celého svetadielu: východné úpätie Polárneho Uralu (67° 20' v.d.) – Rusko

Vzdialenosť medzi najzápadnejším a najvýchodnejším bodom svetadielu je približne 5 400 km (spolu s Islandom ešte väčšia) a vzdialenosť medzi najsevernejším a najjužnejším bodom svetadielu je približne 4 300 km. Európa má veľkú horizontálnu členitosť. Dĺžka pobrežnej čiary je 37 900 km (bez dĺžky pobrežia všetkých prilehlých ostrovov a ostrovčekov), takže na jej 1 km pripadá 245 km² súše. Pobrežie Európy je vývojovo mladé a málo pretvorené abráznou a akumuláčnou činnosťou mora. V severnej Európe je glaciálneho pôvodu a fjordového, fjärdového a skjärového typu, pri južnom pobreží Baltského mora boddového typu, v severnej a južnej časti západnej Európy tektonicko – erózneho pôvodu a estuáriového a riasového typu, po obvode Stredozemného mora tektonického pôvodu a ingresného a kanálového typu. Menšie časti európskeho pobrežia sú akumuláčného pôvodu. Viac ako 30 % celkovej rozlohy Európy zaberajú polostrovy (2,7 mil. km²) a ostrovy (742 000 km²). Najväčšími polostrovmi sú Škandinávsky (774 000 km²), Pyrenejský (Iberský) (581 000 km²), Balkánsky (505 000 km²), Apeninský (149 000 km²) a Kola (120 000 km²). Najväčšie ostrovy sú situované na severozápade svetadielu - Veľká Británia (216 325 km²), Island (102 820 km²) a Írsko (83 849 km²), na severe územia Severný ostrov (Nová zem) (48 100 km²) a Západný Špicberg (39 044 km²), ako aj na juhu v Stredozemnom mori Sicília (25 426 km²), Sardínia (23 813 km²), Korzika (8 680 km²) a Kréta (8 216 km²). Najväčším zálivom, ktorý sa zarezáva do európskej pevniny je Biskajský záliv (194 000 km²). Prevažná

väčšina európskych štátov je prímorských a $\frac{3}{4}$ územia, na ktorom žije približne 9/10 obyvateľstva, nie sú vzdialené od mora viac než 300 km. Najvyšším bodom Európy je Mont Blanc (4 807 m) (v anglosaskej literatúre sa udáva Elbrus 5 642 m) a najnižším bodom je delta Volgy (-28 m). Stredná nadmorská výška svetadielu je 340 m.

Názov Európa prebrali starovekí Gréci z akkadského slova ereb alebo irib ako označenie večerného súmraku (západ slnka) v protiklade k slovu asu (východ slnka, označenie Ázie). Zo začiatku sa pojmom Európa označovalo iba stredné Grécko, neskôr najbližšie okolie gréckeho sveta, predovšetkým Balkánsky polostrov a až omnoho neskôr sa názov ujal pre celý svetadiel.

4.2 PRÍRODNÉ POMERY

Povrch Európy je tvarovo i výškovo veľmi rozmanitý. Zo všetkých pevnín má Európa najnižšiu priemernú nadmorskú výšku (340 m). Prevládajú nížiny do nadmorskej výšky 200 m (57 % celkovej rozlohy pevniny). Usporiadanie nížinných a horských oblastí má určité zákonitosti, ktoré vyplývajú z geologickej stavby a geomorfologického vývoja. Najstarším jadrom pevniny je nížinná východná Európa (tzv. Fennosarmatia) s rozsiahlou Východoeurópskou nížinou. Východne od nej vystupuje ako hradba najdlhšia európska horská sústava kaledónskeho veku Ural (2 500 km) (Narodnaja, 1 895 m). Na západe vytvárajú ďalšiu rozsiahlu hradbu Škandinávske vrchy (Skandy), (Galdhøpiggen, 2 469 m) s početnými ľadovcami a typickými hlbokými fjordmi - Vestfjorden, 2. najdlhší fjord na svete (255 km), Sognefjorden, 3. najhlbší fjord na svete (1 308 m). Stred Európy vyplňa rozsiahla Stredoeurópska nížina s pozostatkami pevninského zaľadnenia. Tvorí ju Severonemecká nížina a Stredopoľské nížiny (Mazovská, Sliezská, Veľkopoľská). Hercýnskeho veku je Česko – nemecké stredohorie (Sněžka, 1 602 m) a Centrálny masív (Puy de Sancy, 1 886 m) vo Francúzsku, podobne aj pohoria na Britských ostrovoch. Treťohorným alpínskym vrásnením vznikli najvyššie európske veľhory Alpy (Mont Blanc, 4 807 m) podobne ako Karpaty (Gerlachovský štít, 2 655 m), Dináre (Maja Jezercë, 2 694 m), Pyreneje (Pico de Aneto, 3 404 m) a Apeniny (Corno Grande, 2 914 m). V južnej a severnej Európe sa vyskytuje vulkanizmus (Etna 3 323 m – najvyššia činná sopka v Európe, Beerenberg, 2 278 m; Askja, 1 510 m; Hekla, 1 491 m; Vezuv, 1 277 m ai.), ako aj zemetrasná činnosť.

Európa patrí klimaticky do štyroch podnebných pásiem severnej pologule. Na krajnom severe sa vyskytuje arktické a subarktické pásmo (Špicbergy, Nová zem, severné pobrežie Ruska). Väčšina svetadielu patrí do mierneho pásma. V západnej Európe sa výrazne prejavuje oceánsky typ s prevládajúcimi západnými vetrami (mierna zima a leto), v strednej Európe prechodný typ (teplé leto so zrážkami, zima s trvalou snehovou pokrývkou) a vo východnej Európe kontinentálny typ (dlhé studené zimy a horúce letá). Vlastnosti vzduchu prenikajúceho nad európsku pevninu vznikajú nad Atlantickým oceánom, Severným ľadovým oceánom a nad Stredozemným morom. V zime je pevnina ovplyvňovaná predovšetkým islandskou tlakovou nížou a sibírskou tlakovou výšou. V lete zase dominuje azorská tlaková výš. V súvislosti s globálnymi klimatickými zmenami sa prejavujú určité posuny aj v podnebí Európy a typy, ktoré boli špecifické pre danú oblasť sú v súčasnosti čiastočne modifikované. Najvyššia absolútna teplota bola nameraná v lokalite Sevilla (Španielsko, 52° C), najnižšia v lokalite Ust' – Cil'ma (Rusko, -69 °C). Maximum zrážok ročne bolo nameraných v lokalite Crkvice (Čierna Hora, 4 624 mm ročne) a minimum v lokalite Astrachán (Rusko, 168 mm).

Riečna sieť Európy je v dôsledku značného množstva zrážok pomerne hustá. Objem priemerného množstva vody, ktorá pretečie za rok, je 2 560 km³. Približne 80 % povrchu má

odtok do okrajových morí Atlantického oceánu a približne 20 % pripadá na povodie Kaspického mora, ktoré je bezodtokové. Sem ústí aj najdlhšia a najväčšia európska rieka Volga (3 531 km, priemerný prietok 8 060 m³/s, plocha povodia 1 360 000 km²) s rozsiahlou deltou (18 000 km²). Západoeurópske rieky majú najväčšie prietoky v zime (40 % celoročného množstva), najmenšie v letných mesiacoch. Stredoeurópske rieky majú najväčšie prietoky na jar (30 – 35 % celoročného množstva), najnižšie na začiatku jesene. Severoeurópske rieky majú najväčšie prietoky na jar a v lete (35 – 40 % celoročného množstva), najmenšie na jeseň a v zime. Juhoeurópske rieky majú najväčší prísun dažďovej vody v zime a na jar (45 – 55 % celoročného množstva) a v lete niektoré aj vysychajú. Východoeurópske rieky majú najviac vody na jar a začiatkom leta, najmenej na jeseň a v zime. Rieky veľhorských oblastí disponujú najväčšími prietokmi v lete (85 %). Jazerá v Európe sú z väčšej časti ľadovcového pôvodu (sem patria aj ľadovcovo – tektonické a karové jazerá). V severnej časti strednej Európy a v severnej Európe vytvárajú rozsiahle jazerné plošiny (Meklenburská, Pomoranská, Mazurská, Fínska at.). Menej jazier je tektonického pôvodu (Blatenské, Prespanské, Ochridské, jazerá Francúzskeho stredohoria a i.). V južnej časti Európy v oblasti Dinárov sú početnejšie krasové jazerá (napr. Plitvické). Na západnom a severnom pobreží Európy, v oblasti Atlantického oceánu a Baltského mora sa vyskytujú lagúnové jazerá (Landes vo Francúzsku, Holandsko, Nemecko). Jazerá na nivách a v deltách riek sú početné v povodiach Dunaja, Rýna a Rhôny. Jazier sopečného pôvodu je najmenej a vyskytujú sa hlavne v Taliansku (Trasimenské, Bolsenské) a v Nemecku (menšie jazerá v explozívnych kráteroch – maary, Laach). Najväčším európskym jazerom je Ladožské jazero (18 135 km²), za ktorým nasledujú Onežské, Vänern, Saimaa, Čudsko – Pskovské, Vättern atď. Najhlbším jazerom v Európe je Hornindalsvatn v Nórsku s hĺbkou 514 m. V Európe sa nachádzajú aj vodopády, ktoré sa nestretajú ani vo svetovom rebríčku najvyšších vodopádov – Utigard (Nórsko, 6. miesto na svete, 610 m), Ormeli (Nórsko, 9. miesto na svete, 563 m) a Kile (Nórsko, 10. miesto na svete, 561 m). Na území Európy sa nachádzajú aj zaľadené územia s celkovou rozlohou cca. 113 500 km². Najväčšími plochami disponujú Špicbergy (Svalbard, 57 000 km²), Nová zem (24 300 km²), Zem Františka Jozefa (13 730 km²), Island (11 252 km²), Alpy (3 600 km²), Škandinávské vrchy (3 200 km²), Jan Mayen (70 km²), Pyreneje (30 km²) a Ural (28 km²).

Európa patrí z fytogeografického hľadiska do holarktickej oblasti. V súčasnosti dominujú komplexy rastlínstva lesných formácií, napriek tomu, že pokrývajú už len približne 45 % rozlohy svetadielu a boli antropogénnou činnosťou zmenené rozsahom aj druhovou skladbou. Od severu smerom na juh sa tu vyskytujú tieto pôdnovegetačné pásma: tundra (mach, lišajníky), tajga s ihličnatými lesmi, zmiešané ihličnato – listnaté lesy, listnaté lesy mierneho pásma, lesostepi, stepi (suchomilné trávy) i polopúšte (v oblasti Kaspického mora), vŕdzelené suchomilné lesy a trnité kroviny (macchie) a listnaté opadavé lesy stredomorskej kveteny. V horských oblastiach je vyvinutá výšková pásmovitosť (alpínska kvetena). V Európe je pomerne hojne rozšírená tzv. kultúrna step s kvalitnou ornou pôdou.

Živočíšstvo Európy patrí do jednej zoogeografickej oblasti – holarktickej. Typickými zástupcami živočíšnej ríše sú napr. sob, los, vlk, rys, medveď, rosomák, liška, jeleň, kamzík, vydra, zajac, jež, rôzne druhy vtákov, plazov, obojživelníkov, rýb a hmyzu.

K významným národným parkom a prírodným rezerváciám v Európe patria Lemmenjoki (Fínsko), Abisko, Sarek (Švédsko), Rondane, Folgefonna (Nórsko), Connemara (Írsko), Lake District (Spojené kráľovstvo), Bayerischer Wald (Nemecko), Hohe Tauern (Rakúsko), Švajčiarsky NP (Švajčiarsko), Gran Paradiso (Taliansko), Vanoise (Francúzsko), Doñana,

Covadonga (Španielsko), Kurská kosa (Litva), TANAP, NAPANT, PIENAP, MAFANP, Slovenský raj (Slovensko) ai.

Obrázok 9 Európa – fyzická mapa

4.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V Európe žije 740 308 000 obyvateľov. Priemerná hustota zaľudnenia je 71,3 obyv. na km². Európa je najhustejšie osídlený svetadiel. Obyvateľstvo je rozložené nerovnomerne. Najhustejšie zaľudnené sú predovšetkým malé štáty (miništáty) Európy - Monako (16 818 obyv. na km²), Vatikán (2 045), (Malta (1 277), San Marino (489) a dva štáty Beneluxu – Holandsko (401) a Belgicko (341). V 19. storočí urýchlil rozvoj industrializácie a s ním spojený rast miest vývoj koncentrácie obyvateľstva najmä do oblastí ťažby energetických surovín, v ktorých sa intenzívne rozvíjal aj spracovateľský priemysel, predovšetkým hutníctvo a strojárstvo. Tak vznikli kompaktnejšie zaľudnené oblasti v priemyselných regiónoch Porýnia – Porúria, stredného Anglicka (Midlands), severného Francúzska a Horného Sliezska. Husto zaľudnená oblasť Pádskej nížiny je naopak výsledkom intenzívneho

poľnohospodárstva a až neskôr priemyselnej výroby v mestských centrách. Najnižšiu hustotu obyvateľstva v Európe má Island (3 obyv. na km²), za ním nasleduje Rusko (8,2) a severské štáty Nórsko (14,3), Fínsko (15,5) a Švédsko (20,0). Na Slovensku je hustota obyvateľstva 110 obyv. na km². Z hľadiska pôrodnosti sú na prvých priečkach Írsko (15,2 ‰), Island (13,1), Albánsko (12,7), Francúzsko (12,5) a Spojené kráľovstvo (12,2). Na Slovensku dosahuje pôrodnosť hodnotu 10,0 ‰. Európa patrí k najvyspelejším oblastiam sveta nielen v ekonomickej oblasti, ale aj v sociálnej a zdravotnej starostlivosti. Toho dôkazom je aj dojčenská úmrtnosť (do 1 roku života), ktorá patrí k najnižším na svete. Pohybuje sa v rozpätí od 3 (Švédsko, Nórsko, Fínsko, Slovinsko, Česko) do 16 ‰ (Albánsko, Rumunsko). Na Slovensku dosahuje dojčenská úmrtnosť hodnotu 7 ‰. Krajinami s najvyšším prirodzeným prírastkom v Európe sú: Írsko (0,9 ‰), Island (0,7), Cyprus (0,6), Albánsko (0,5) a Nórsko, Luxembursko a Lichtenštajnsko (0,4). Na Slovensku dosahuje prirodzený prírastok hodnotu 0,1 ‰. Veľa štátov Európy, vrátane vyspelých ekonomík má nulové alebo záporné hodnoty prirodzeného prírastku. V období rokov 2000 až 2010 sa obyvatelia Európy dožili priemerne 74 rokov (muži 70 rokov, ženy 79 rokov). Vo vekovej štruktúre prevládalo obyvateľstvo vo veku 15 – 64 rokov (68 %) nad obyvateľstvom vo veku do 14 rokov (18 %) a obyvateľstvom starším ako 65 rokov (14 %). Demografický vývoj Európy je vo všeobecnosti nepriaznivý. Proces starnutia obyvateľstva je silný predovšetkým v krajinách západnej Európy, ale zosilňuje sa aj v krajinách strednej a východnej Európy. Pre Európu súčasnosti sú typické výrazné migračné procesy z krajín, kde je politická nestabilita, prebiehajú vojenské konflikty, prenasledovania a fyzická likvidácia zapríčinená etnickou alebo religióznou rôznorodosťou (Irak, Afganistan, Sýria, africké krajiny at.). Migrácia je namierená predovšetkým do krajín západnej (Spojené kráľovstvo, Nemecko, Holandsko), južnej (Taliansko, Španielsko) a severnej (Dánsko, Švédsko, Nórsko) Európy. Mnohé európske mestá sa menia na multietnické a multikultúrne metropoly. Vo všeobecnosti migračné pohyby, či už za prácou v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch z krajín južnej Európy a Turecka do Nemecka (gastarbeitri), zo severnej Afriky (Maghrib) do Francúzska alebo z južnej Ázie do Spojeného kráľovstva, ako aj v súčasnosti, zmenili národnostné a náboženské zloženie európskeho obyvateľstva.

Európa ako jedna z najvyspelejších oblastí sveta má vysoký stupeň urbanizácie (v mestách žije približne 74 % obyvateľov). Proces urbanizácie bol intenzívny najmä vo Veľkej Británii, ktorá sa stala už na prelome 19. a 20. storočia najviac urbanizovanou krajinou sveta. V mestách v tom čase žili už tri štvrtiny obyvateľstva. Podobný vývoj bol aj v Nemecku (Porúrie), Holandsku (dolné Porýnie), Belgicku apod. Pre sídelnú štruktúru najvyspelejších európskych krajín je príznačné veľké sústredenie obyvateľstva a na to nadväzujúcej výroby a iných služieb v konurbáciách. Ich začiatky sa viažu na koniec 19. storočia. Najvyšší stupeň urbanizácie v Európe je prirodzene v mestských štátoch – Monako (100 %), Vatikán (100), San Marino (94), ako aj v Belgicku (97) a na Islande (92). Najnižší stupeň urbanizácie je v Albánsku (45 %), Bosne a Hercegovine (46), Moldavsku (47), Slovinsku (51) a Srbsku (52). Na Slovensku urbanizácia dosahuje hodnotu 56 %. V Európe sa nachádza viacero veľkých aglomerácií alebo konurbácií – Londýnska, Moskovská, Parížska, Porúrie, Randstad Holland, Lombardská (Miláno), Berlínska at. Typickým prvkom pre tieto aglomerované oblasti sú satelitné mestá. Vytvárajú sa aj budúce megalopoly – anglická (Londýn, Birmingham, Manchester, Liverpool), rýnska (Porúrie, Porýnie, Randstad Holland) apod. Vysokou koncentráciou obyvateľstva disponujú metropolitné oblasti. Európa mala v roku 2011 34 miliónových miest. K najväčším patria Moskva (Rusko, 13,5 mil. obyv.), Istanbul (Turecko,

12,4), Londýn (12,3), za ktorými nasledujú Petrohrad (St. Peterburg), Berlín, Madrid, Kyjev, Rím, Paríž a Bukurešť.

Obyvateľstvo Európy patrí k viacerým jazykovým rodinám. Dominantnou je indoeurópska jazyková rodina, ktorá je aj najrozšírenejšou jazykovou rodinou na svete. Pravlast' indoeurópečiny sa lokalizuje do oblasti južného Ruska, niekedy do strednej alebo severnej Európy, prípadne do Malej Ázie. Indoeurópska jazyková rodina pozostáva z viacerých jazykových skupín a niekoľkých jazykových útvarov. Prevládajúcimi skupinami v Európe sú slovanská, germánska a románska. Slovanskú skupinu tvorí východoslovanská, južnoslovanská a západoslovanská podskupina. Germánsku skupinu tvorí západogermánska a severogermánska podskupina. Románsku skupinu tvorí západorománska a východorománska podskupina. Ďalšími jazykovými skupinami, ktoré sa vyskytujú na európskom území sú baltská, keltská, ugrofínska, turecká a semitská jazyková skupina. Osobitné miesto majú menej početné jazyky, ale historicky veľmi významné, obmedzené na autochtónne teritórium – albánsky, grécky, baskický. Medzi veľké európske národy (viac ako 25 mil.) patria Rusi (v európskej časti ich žije vyše 106 mil.), Nemci, Angličania, Francúzi, Taliani, Ukrajinci, Poliaci a Španieli. K stredne veľkým národom (7 – 25 mil.) patria Rumuni, Holanďania, Maďari, Portugalci, Gréci, Česi, Srbi, Bulhari a Švédi. Malými európskymi národmi (1 – 7 mil.) sú Katalánci, Dáni, Albánci, Chorváti, Fíni, Slováci, Nóri, Galícijčania, Íri, Slovinci, Macedónci, Litovci, Lotyš i a Estónci. K veľmi malým národom (do 1 mil.) patria Malt'ania, Island'ania, Baskovia, Bretónci, Veľšania, Friulovia, Frízi, Rómovia, Aromuni (Arumuni), Gaelovia, Lužickí Srbi, Rétorománi, Laponci, Faerčania, Ladinovia, Čiernohorci, Židia, Karaimovia atď.

Z hľadiska náboženskej štruktúry je Európa kresťanským svetadielom. Žije tam 25,7 % kresťanov sveta. Ku kresťanstvu sa hlási 75,2 % obyvateľov Európy. Zároveň je pre Európu príznačný aj najvyšší podiel ľudí bez vyznania a ateistov (18,8 %) spomedzi všetkých kontinentov a svetadielov. V prvej desiatke krajín s najpočetnejšími kresťanskými komunitami, ktorá sústreďuje až 48 % všetkých kresťanov sú z európskych krajín Rusko (4,8 %) a Nemecko (2,6 %). Prevláda rímsky katolicizmus (45,4 %) pred protestantizmom (20 %), pravoslávím (17,9 %) a gréckokatolicizmom (0,53 %). Rímskokatolíci prevládajú v juho-románskych krajinách (Španielsko, Portugalsko, Taliansko, Francúzsko), štátoch bývalej Habsburskej monarchie (Rakúsko, Maďarsko, Slovensko, Chorvátsko, Slovinsko), v Poľsku, Írsku, Litve, Belgicku a južnom Nemecku. K niektorej z vetví protestantizmu sa hlási väčšina obyvateľov v severských štátoch (Dánsko, Nórsko, Švédsko, Fínsko, Island), Estónsku, Holandsku, Spojenom kráľovstve, severnom Nemecku a v niektorých švajčiarskych kantónoch. K pravoslávii sa hlási väčšina obyvateľov vo východnej (Rusko, Bielorusko, Ukrajina) a juhovýchodnej Európe (Srbsko, Macedónsko, Čierna Hora, Rumunsko, Bulharsko, Grécko). Islám vyznáva v Európe 5,3 % obyvateľov. Do Európy prenikol v 7. storočí prostredníctvom arabskej (maurskej) expanzie na Pyrenejský (Iberský) polostrov. Počas existencie Osmanskej ríše sa islám dostal na Balkánsky polostrov a do priľahlých oblastí. Osmanskí Turci prenikli až do strednej Európy na územie Habsburskej monarchie, ale po porážke pri Viedni v roku 1683 sa stiahli na územie južnej a juhovýchodnej Európy. Prišlo k čiastočnej islámizácii územia (Albánsko, Bosna a Hercegovina, Kosovo, Bulharsko, časť Srbska – Sandžak). Muslimské komunity majú tradičné historické zastúpenie aj na území Ruska (Povolžie v strednom Rusku, Predkaukazsko). V súčasnosti tvoria muslimovia 95 % obyvateľov Turecka, 90 % obyvateľov Kosova, 70 % obyvateľov Albánska, 40 % obyvateľov Bosny a Hercegoviny, 33 % obyvateľov Macedónska, 18 % obyvateľov Čiernej Hory, 10 % - 15 % obyvateľov Ruska, 12 % obyvateľov Bulharska, 9 % obyvateľov Francúzska, 6 %

obyvateľov Holandska, 5 % obyvateľov Dánska, približne 4 % obyvateľov Švajčiarska a Rakúska, 3 % - 4 % obyvateľov Grécka a takmer 3 % obyvateľov Spojeného kráľovstva. Z muslimských krajín prúdia do Európy tisíce migrantov, takže islám patrí k najrýchlejšie rastúcim religiám tohto priestoru. Judaizmus, ako najstaršie monoteistické náboženstvo vyznáva v Európe 0,2 % obyvateľov. Bol praktikovaný už na území Rímskeho impéria. V priebehu stredoveku boli Židia vystavení mnohým pogromom a prenasledovaniám. Väčšina európskej židovskej populácie bola zlikvidovaná počas 2. svetovej vojny (holokaust). Domovom najväčšej židovskej komunity v Európe je Francúzsko. Iné náboženstvá vyznáva v Európe 4,3 % obyvateľov (napr. budhizmus v Kalmyckej republike v Rusku; hinduizmus, sikhizmus, džinizmus migranti z južnej Ázie ai.).

V Európe sa nachádza 44 suverénnych štátov, 1 autonómne územie Dánska (Faerské ostrovy), 2 autonómne územia Portugalska (Azory, Madeira), 3 britské korunné dependencie (Jersey, Guernsey, Man), 1 závislé územie Spojeného kráľovstva (Gibraltár), 1 závislé územie Nórska (Svalbard a Jan Mayen), 2 autonómne oblasti Španielska (Kanárske ostrovy, Ceuta a Mellila), 1 autonómna provincia Fínska (Alandy), 1 autonómna mníšska republika (Atos), 1 autonómna provincia Srbska (Kosovo), Severný Cyprus (Severocyperská republika).

4.4 EKONOMIKA

Európa patrí k ekonomicky najvyspelejším oblastiam sveta. Spolu so Severnou Amerikou, Austráliou a Japonskom tvorí tzv. bohatý Sever (náprotivok chudobného Juhu). Ten zahŕňa iba pätinu ľudstva, ale využíva asi dve tretiny nerastného bohatstva Zeme a výraznou mierou prispieva k technickému a kultúrnemu rozvoju svetového spoločenstva. Krajiny Severu zároveň patria k najväčším globálnym znečisťovateľom životného prostredia a tvorcom odpadov. V rámci globálneho postavenia svetových makroregiónov, ich ekonomickej, politickej ale aj vojenskej sily, majú štáty Severu kľúčovú mieru zodpovednosti za ďalší rozvoj spoločnosti v podmienkach trvalo udržateľného života na Zemi. Jadrom európskeho ekonomického rozvoja je západná Európa, na ktorú sa viažu periférne ekonomické prstence z východnej Európy, Ruska, severnej Afriky a juhozápadnej Ázie.

Európa má dlhú tradíciu rozvoja všetkých priemyselných odvetví, vysoko vyvinutú poľnohospodársku produkciu (rastlinnú i živočíšnu) založenú na intenzívnom stupni mechanizácie a intenzifikácie, vývoj a aplikáciu najmodernejších technológií v oblasti technických a prírodovedných odvetví. Značné ekonomické úspechy Európanov v nedávnej minulosti sa vysvetľujú čiastočne tým, že existencia niekoľkých dominantných štátov pôsobila v trhovom kapitalistickom systéme pozitívne z hľadiska konkurencieschopnosti výrobných odvetví. S tým bol spojený rozvoj vedy a techniky, ktorý nemá v novodobých dejinách obdoby. Celkovému rozvoju priemyslu, poľnohospodárstva a s tým spojenému obchodu výrazne napomohla koloniálna politika. Popredné európske mocnosti získavali z území tzv. tretieho sveta obrovské nerastné bohatstvo a poľnohospodárske komodity, ktoré pomohli rozbehnúť hospodárske odvetvia a obchod všeobecne. Strety záujmov európskych štátov sa riešili mnohokrát silovými prostriedkami a z územia Európy vzišli najväčšie vojenské konflikty v histórii (1. a 2. svetová vojna). V konečnom dôsledku ale po vojnových kataklizmách, ktoré si vyžiadali desiatky miliónov obetí sa ekonomiky jednotlivých, aj porazených štátov pozviechali a zaznamenali v relatívne krátkom čase nový hospodársky rozmach. Skoro všetky európske krajiny patria k ekonomicky vyspelým, existujú ale medzi nimi značné odchýlky v ekonomickej úrovni. Rozdiely sú najmä v podiele jednotlivých sektorov národného hospodárstva na HDP, v zamestnanosti a v produktivite práce. Dôležitým

faktorom, ktorý ovplyvnil rozdiely v ekonomike jednotlivých krajín a regiónov bola aj existencia socialistických štátov rokoch 1948 až 1990 s plánovaným hospodárstvom a vznik odlišných hospodárskych zoskupení (RVHP/1949 a EHS/1957).

V štruktúre HDP patrí v celoeurópskom rámci dominantné postavenie terciárnemu sektoru (73 %), za ktorým nasleduje sekundárny sektor (25 %) a primárny sektor (2 %).

Z hľadiska teritoriálnych zmien sa moderná priemyselná výroba presúva do východnej Európy a vyspelé technológie sa koncentrujú mimo starých priemyselných oblastí (napr. Bádensko – Württembersko, Wales, Provencalsko at.). Zaostalejšie regióny v štátoch EÚ získavajú viac zdrojov z európskej pokladnice v rámci projektov, sú viac finančne dotované a zvýhodňované aj po podnikateľskej stránke.

Základom európskeho hospodárstva je priemysel, ktorý má v mnohých krajinách stále vysoký podiel na tvorbe HDP. Ku krajinám s najvyšším podielom priemyslu na HDP patria Írsko, Rusko, Nórsko, Bielorusko a Česko. V priemyselných odvetviach sa najdynamickejšie rozvíja energetika, strojárstvo, chemický a elektrotechnický priemysel. V Európe sa zvyšuje závislosť od energetických surovín (najmä ropy a zemného plynu), ktoré sa stávajú strategickým faktorom a zohrávajú dôležitú úlohu nie len v ekonomickej, ale aj v politickej oblasti (Rusko vs. Ukrajina, nutnosť mnohých európskych krajín diverzifikovať svoje energetické zdroje). Medzi oblasti s dominantnou industriálnou funkciou patria Midlands v Spojenom kráľovstve, Severné Porýnie - Vestfálsko v Nemecku, Randstad v Holandsku, Marseille vo Francúzsku, Barcelona – Bilbao – Madrid v Španielsku, Valónsko v Belgicku, Lombardia – Piemont – Ligúria v Taliansku, Viedeň s okolím v Rakúsku, Praha s okolím v Česku, Horné Sliezsko v Poľsku, Donbas (Donecká panva) na východe Ukrajiny a juhozápade Ruska, Petrohrad (St. Peterburg) v Rusku at.

Poľnohospodárstvo zostáva aj napriek rozvoju priemyslu a služieb dôležitou zložkou národného hospodárstva a v mnohých krajinách má aj významný podiel na exporte (Holandsko, Dánsko, Francúzsko, Maďarsko). V Európe sa vyznačuje vysokou mierou mechanizácie a intenzifikácie. V základných potravinách je Európa sebestačná, ale ich nadprodukcia a distribúcia na európske a svetové trhy spôsobuje výrazné ekonomické a politické problémy. Európa je popredný svetový producent pšenice, mäsa, mlieka, ovocia a zeleniny. Hospodársky najvyspelejšie oblasti majú vysokú produkciu živočíšnej výroby, ktorá celkovo v Európe aj prevažuje (hovädzí dobytok, ošípané, hydina, ryby). V južnej a čiastočne aj východnej Európe prevažuje rastlinná výroba. K najproduktívnejším poľnohospodárskym oblastiam patrí Severofrancúzska a Pádska nížina, zníženiny v alpsko – karpatskom oblúku a černoziemné oblasti východnej Európy.

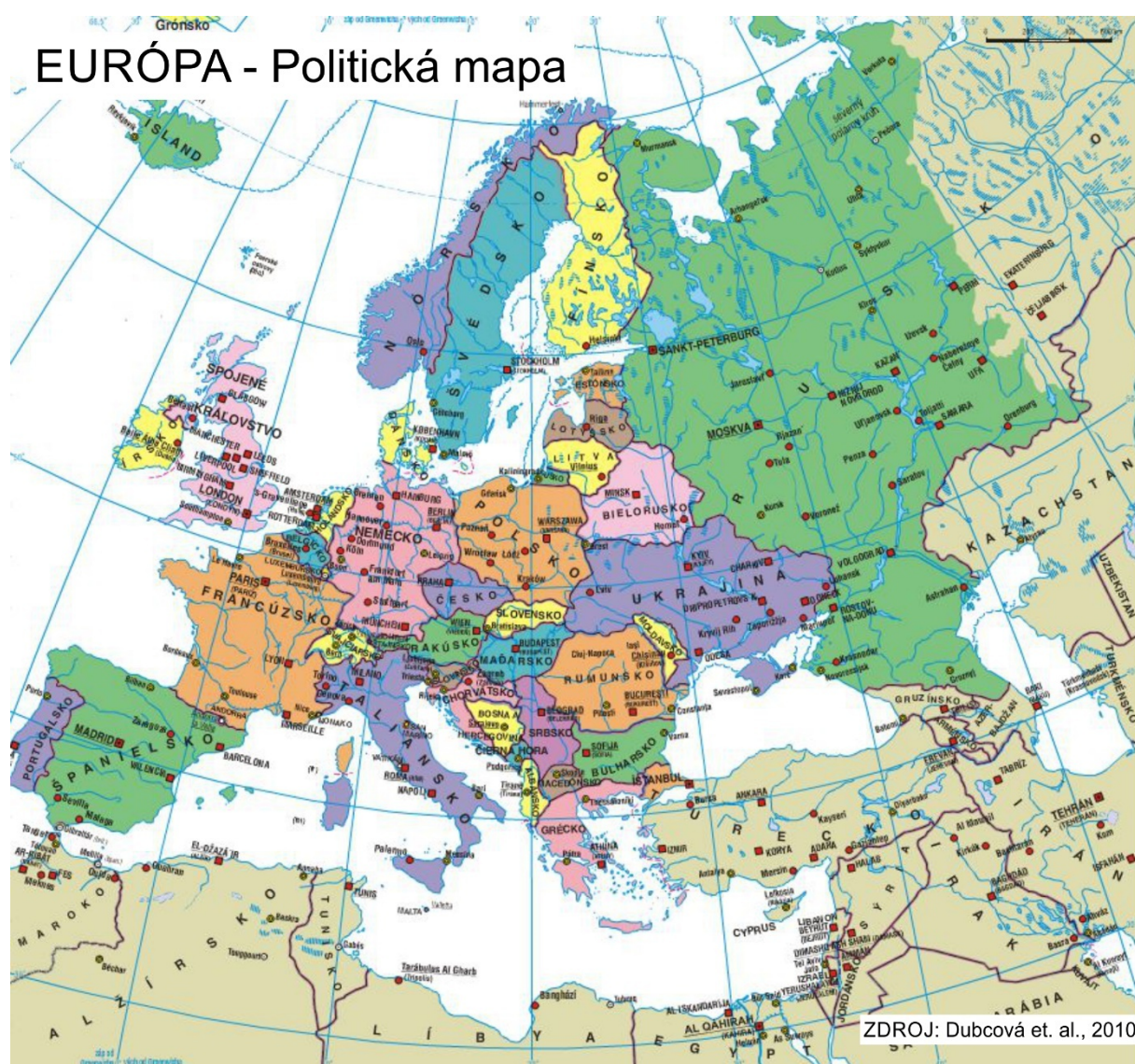
V európskych krajinách prebieha proces neustáleho zvyšovania významu a postavenia terciárneho sektora v odvetvovej štruktúre hospodárstva. Podiel zamestnanosti v službách rastie veľmi rýchlym tempom. Spúšťačmi týchto procesov sú globalizácia, liberalizácia, medzinárodný pohyb tovarov, služieb a kapitálu, ale aj politika rozširovania EÚ. Oblasťami s prevahou terciárneho sektora sú Londýn s okolím, Paríž s okolím, Benelux, Katalánsko, Lombardia, Kolín nad Rýnom s okolím, Rím s okolím, Berlín s okolím, Kodaň – Malmö – Göteborg at.

Európa sa ako celok významne podieľa na svetovom zahraničnom obchode (viac ako 50 %) a na hospodárskej pomoci menej rozvinutým krajinám a regiónom. Stáva sa pravidelným cieľom migrantov z celého sveta kvôli svojej vysokej životnej úrovni a ponúkaným možnostiam v ekonomickej, kultúrnej a sociálnej oblasti.

Po páde železnej opony boli v Európe vytvorené nové podmienky rozvoja a spolupráce medzi štátmi a regiónmi. Okrem dominantných jadrových oblastí, v ktorých sa sústreďuje

najväčší rozvojový potenciál, sa postupne vytvorilo niekoľko desiatok oblastí cezhraničnej spolupráce založenej na priamych kontaktoch v susedných regiónoch, ako aj na lokálnych a regionálnych štruktúrach susediacich štátov (euroregióny). Európa dlhé stáročia rozdrobená na množstvo malých štátov, kniežatstiev a iných útvarov sa vydala po 2. svetovej vojne cestou vzájomnej spolupráce. Myšlienky európskej integrácie nie sú nové. Mali svojich zástancov už v minulých storočiach. Boli ale založené na iných princípoch - Dante Alighieri, Silvio Piccolomini, Pierre Dubois, Jiří z Poděbrad, William Penn, Jean – Jacques Rousseau, Immanuel Kant, Victor Hugo, Adolf Hitler ai.

Dominantným integračným zoskupením Európy, jedným z najvýznamnejších vo svetovom meradle a vzorom pre mnohé zoskupenia podobného charakteru v iných oblastiach sveta je Európska únia (EÚ). Predchádzali jej Európske hospodárske spoločenstvo (EHS), Európske spoločenstvo pre atómovú energiu (Euratom) a Európske spoločenstvo uhlia a ocele (Montánna únia). Tieto tri organizácie sa zlúčili a vytvorili Európske spoločenstvo (ES). V roku 1992 po zložitej ratifikácii tzv. maastrichtskej zmluvy všetkými členskými krajinami sa ES pretvorilo na EÚ. V súčasnosti má EÚ 28 členských štátov (Belgicko, Bulharsko, Cyprus, Česko, Dánsko, Estónsko, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Chorvátsko, Írsko, Litva, Lotyšsko, Luxembursko, Maďarsko, Malta, Nemecko, Poľsko, Portugalsko, Rakúsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Spojené kráľovstvo, Španielsko, Švédsko, Taliansko) s celkovým počtom vyše 500 mil. obyvateľov (cca. 8 % svetovej populácie).

4.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ

Európa si už od staroveku získala vo svetovom meradle postavenie, ktoré ďaleko prekračovalo jej rozlohu a počet obyvateľov. Toto postavenie si v priebehu nasledujúcich stáročí udržiavala a posilňovala. Európska prevaha sa najjednoduchšou stala v 19. a na začiatku 20. storočia, keď na Zemi bolo iba málo krajín, alebo oblastí, ktoré by neboli ovládané Európanmi, či už priamo alebo nepriamo. Svetovému obchodu dominovali európske banky a obchodné domy. Väčšina tovaru bola prepravovaná európskymi loďami, neskôr aj inými dopravnými prostriedkami. Európske koloniálne ríše sa vzťahovali do obrovských rozmerov, ktoré niekoľkonásobne prevyšovali rozlohou a počtom obyvateľov svoje materské krajiny (Veľká Británia, Francúzsko, Portugalsko, Holandsko, Belgicko, Nemecko). 1. svetová vojna znamenala začiatok konca europocentrického sveta, založeného na imperiálnom chápaní sveta. 2. svetová vojna, ktorá zasiahla prakticky všetky kontinenty a svetadiely s výnimkou Ameriky a Antarktídy, vznik a vzájomný súboj dvoch superveľmocí (USA, ZSSR) v období studenej vojny, procesy dekolonizácie a následný rozpad sovietskeho bloku

spôsobili mocenský, ekonomický a morálny úpadok hlavných veľmocí v Európe. Európa nikdy netvorila jeden štátny celok aj keď v histórii sa o to snažilo viacero hegemonov. Kvôli svojej heterogenite a historickej skúsenosti sa európske štáty postupne zapájali do integračných procesov, zo začiatku ekonomických, neskôr aj politických a kultúrnych.

4.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Európy

asi 2 mil. – 250 000 pr. Kr.	objavuje sa Homo erectus (človek vzpriamený), ktorý sa rozšíril do Afriky, Európy a Ázie
250 000 – 70 000 pr. Kr.	objavuje sa Homo sapiens – mnohé jeho znaky sú príbuzné s dnešnými znakmi človeka
70 000 – 40 000 pr. Kr.	Homo sapiens neanderthalensis – žil v západnej Európe – mal rozvinutú schopnosť myslieť
asi 40 000 pr. Kr.	objavil sa Homo sapiens sapiens – človek akého poznáme dnes
9000 – 5200 pr. Kr.	prechod k produktívnemu hospodárstvu – domestikácia plodín a zvierat – budovanie stálych sídiel – formuje sa náboženstvo
1600 – 1200 pr. Kr.	rozvoj mykénskej civilizácie na území Grécka – hlavné centrá – Mykény, Argos, Tyrins, Orchomenos, Atény, Sparta
1200 pr. Kr.	príchod gréckych Dórov – zánik a zničenie mykénskej civilizácie na Peloponéze a minojskej na Kréte
776 pr. Kr.	v posvätnnej Olympii na Peloponéze sa uskutočnili prvé olympijské hry v Grécku
753 pr. Kr.	založenie Ríma – bratia Romulus a Remus
750 pr. Kr.	vznik spartského štátu (Lakedaimon)
490 pr. Kr.	bitka pri Maratóne medzi Aténčanmi a Peržanmi – správu o víťazstve Grékov priniesol do Atén rýchly bežec Feidippides – maratónsky beh (42 193 m) – vzdialenosť medzi Aténami a Maratónom
480 pr. Kr.	bitka pri Termopylách medzi Grékmi (najmä Spart'anmi) a Peržanmi – prienik Peržanov do stredného Grécka a spustošenie Atén
443 – 429 pr. Kr.	„zlatý vek“ Atén – obdobie vlády Perikla – vrchol aténskej demokracie a kultúry
431 – 404 pr. Kr.	peloponézska vojna – ozbrojený konflikt medzi najsilnejšími gréckymi štátmi a ich spolkami o hegemoniu nad Gréckom
336 pr. Kr.	na macedónsky trón nastupuje Alexander Veľký – prenikol svojimi výbojmi až do severozápadnej Indie – vytvoril rozsiahlu ríšu siahajúcu od juhovýchodnej Európy až do strednej a južnej Ázie – zomrel v r. 323 pr. Kr. v Babylone
264 – 241 pr. Kr.	prvá púnska vojna medzi Kartágom a Rímom
218 – 201 pr. Kr.	druhá púnska vojna medzi Kartágom a Rímom

149 – 146 pr. Kr.	tretia púnska vojna medzi Kartágom a Rímom – Kartágo bolo zrovnané so zemou a obyvatelia predaní do otroctva
73 – 71 pr. Kr.	najväčšie povstanie otrokov v dejinách antického sveta pod vedením Spartaka – 6 000 otrokov bolo po ich porážke ukrižovaných na ceste z Capuy do Ríma
44 pr. Kr.	zavraždenie Gaia Julia Caesara
7 alebo 6 pr. Kr.	narodenie Ježiša Krista (Christos – Pomazaný) v Betleheme
30 alebo 33	ukrižovanie Ježiša Krista pri Jeruzaleme
64	veľké prenasledovanie kresťanov v Ríme – zahynuli pri ňom apoštoli Peter a Pavol
166 – 181	obdobie markomanských vojen (germánsko – sarmatské vojny) – rímske vojská prenikli aj na územie Slovenska (nápis na Trenčianskej skale)
313	vydanie Milánskeho ediktu cisárom Konštantínom – zrovnoprávnenie kresťanstva s ostatnými náboženskými kultmi v ríši
330	cisár Konštantín prebudoval staré grécke mesto Byzantion – zmenil aj jeho názov na Konštantínopol a urobil z neho druhé hlavné mesto Rímskej ríše
379	kresťanstvo bolo vyhlásené za štátne náboženstvo v Rímskej ríši
476	germánsky náčelník Odoakar zosadil posledného rímskeho cisára Romula Augusta a založil prvé germánske panstvo v Itálii – zánik Západorímskej ríše okolo 500 – začiatok osídľovania Balkánskeho polostrova Slovanmi
623	franský kupec Samo sa postavil na čelo vzbúrených slovanských kmeňov a po víťazstve nad Avarmi ho Slovania zvolili za kráľa
711 – 718	Arabi prenikli na Pyrenejský (Iberský) polostrov, kde rozvrátili ríšu Vizigótov a obsadili väčšiu časť jej územia
732	v bitke pri Poitiers porazila franská armáda arabské vojská a zastavila ich postup na západ
800	pápež Lev III. korunoval v Ríme Karola Veľkého za rímskeho cisára
843	bola uzatvorená Verdunská zmluva – rozdelenie Franskej ríše na tri časti medzi synov Ľudovíta Pobožného
862	vodca Varjagov (švédskych Vikingov) Rurik založil dynastiu Rurikovcov, ktorá vládla až do roku 1598
955	v bitke pri rieke Lech porazil nemecký kráľ Otto I. Maďarov, ktorí sa potom vrátili do Podunajska a usadili sa tam
988	prijatie kresťanstva v Kyjevskej Rusi
1054	definitívny rozkol medzi východnou a západnou cirkvou (veľká schizma)

1066	bitka pri Hastingsse – Viliam Dobyvateľ sa stal anglickým kráľom a ním nastúpila na anglický trón normanská dynastia
1096 – 1099	prvá križiacka výprava do Svätej zeme – do roku 1270 sa uskutočnilo sedem križiackych výprav – v roku 1291 definitívne padlo Jeruzalemské kráľovstvo
1119	v talianskej Bologni bola založená prvá európska univerzita
1167	v anglickom Oxforde bola založená univerzita
1241	Mongoli porazili nemecké, poľské a uhorské vojská pri svojom prieniku do Európy
1337 – 1453	storočná vojna medzi Anglickom a Francúzskom
1348	epidémii moru padlo za obeť 20 – 30 % obyvateľov Európy
1380	bitka na Kulikovovom poli – porážka Mongolov ruskými vojskami – úpadok Zlatej hordy – mocenský vzostup Moskvy
1389	bitka na Kosovom poli – spojené vojská balkánskych národov utrpeli porážku od tureckých vojsk
1410	bitka pri Grünwalde – spojené poľsko – litovské vojsko porazilo vojsko Rádu nemeckých rytierov – Poľsko – litovská únia sa stala najsilnejšou mocnosťou východnej Európy
1415	na koncile v Kostnici bol upálený český teológ, kazateľ a náboženský reformátor Ján Hus
1443	Ján Gutenberg vynášiel kníhtlač
1453	sultán Murad II. dobyl Konštantínopol, hlavné mesto Byzantskej ríše
1480	ukončenie mongolskej nadvlády v Rusku
1492	Španieli dobyli Granadu, poslednú pevnosť Maurov na európskom území – skončenie reconquisty na Pyrenejskom (Iberskom) polostrove - znovuoobjavenie Ameriky Krištofom Kolumbom
1494	zmluva v Tordesillas medzi Španielskom a Portugalskom o rozdelení sveta na záujmové sféry oboch koloniálnych mocností
1517	začiatok reformácie – augustiniánsky mních Martin Luther pripevnil na dvere farského kostola vo Wittenbergu 95 téz kritizujúcich pomery v katolíckej cirkvi (odpustky)
1526	v bitke pri Moháči porazil turecký sultán Sulejman II. uhorské vojsko Ľudovíta II.
1534	anglický kráľ Henrich VIII. sa vyhlásil za hlavu novej anglikánskej cirkvi
1545 – 1563	Tridentský koncil prijal mnohé reformy v katolíckej cirkvi
1618 – 1648	Tridsaťročná vojna – náboženský a mocenský konflikt medzi katolíckym a protestantským táborom

1683	v bitke pri Viedni porazili spoločné poľsko – rakúsko – nemecké vojská (Svätá liga) pod vedením poľského kráľa Jána III. Sobieskeho tureckú armádu na čele s veľkovezírom Kara Mustafa Pašom
1689	Peter I. Veľký sa stal cárom v Rusku – zmodernizoval ruskú armádu – presadil hospodárske a spoločenské reformy - zaradil Rusko medzi európske mocnosti
1703	ruský cár Peter I. Veľký založil nové hlavné mesto Ruska – Sankt Peterburg
1704	Angličania obsadili Gibraltár
1707	zákon o únii zjednotil Anglicko so Škótskom do jedného štátneho útvaru, Veľkej Británie
1756 – 1763	sedemročná vojna – prvý celosvetový konflikt (Európa, Ázia, Amerika, Oceánia)
1783	James Watt skonštruoval zdokonalený parný stroj
1789	francúzska revolúcia – rovnosť, bratstvo, sloboda – vláda teroru
1804	prvý francúzsky konzul Napoleon Bonaparte bol korunovaný za cisára
1805 (21. 9.)	v námornej bitke pri Trafalgare bolo zničené spojené francúzsko – španielske loďstvo – Veľká Británia si zabezpečila námornú prevahu
1805 (2. 12.)	v tzv. bitke troch cisárov pri Slavkove zvíťazilo francúzske vojsko nad rakúskou a ruskou armádou
1812	Napoleon uskutočnil vojenské ťaženie do Ruska
1813	v bitke národov pri Lipsku utrpel Napoleon ťažkú porážku od rusko – rakúsko – pruských vojsk
1815 (9. 6.)	Viedenský kongres – prijatie záverečných dokumentov o politickom usporiadaní Európy
1815 (15. 6.)	bitka pri Waterloo – anglicko – pruské vojská definitívne porazili Napoleonovu armádu
1871	bol zavŕšený proces zjednotenia Nemecka – za nemeckého cisára bol vyhlásený pruský kráľ Wilhelm I. a kancelárom sa stal Otto von Bismarck
1878 (13. 6. – 13. 7.)	Medzinárodný kongres v Berlíne – výsledkom boli výrazné politické zmeny a usporiadanie vzťahov na Balkáne
1885	Berlínska konferencia – medzinárodná konferencia 14. európskych štátov a USA stanovila princíp rozdeľovania afrického kontinentu
1896	v Aténach sa uskutočnili prvé novodobé olympijské hry (iniciatíva Pierra de Coubertina)
1897	v Bazileji sa uskutočnil prvý sionistický kongres – jeho účastníci sa vyslovili za vytvorenie židovského štátu v Palestíne
1914 (28. 7.) – 1918 (11. 11.)	1. svetová vojna (Veľká vojna) – ozbrojený konflikt globálnych rozmerov si vyžiadala obrovské ľudské

	a materiálne škody – vo vojne zomrelo najmenej 9 600 000 vojakov a 7 000 000 civilistov a zranených bolo vyše 20 000 000 ľudí - vojna výrazne zmenila tvár Európy – rozpadli sa viaceré impériá – Nemecké cisárstvo, Rakúsko - Uhorsko, Osmanská ríša a cárske Rusko
1938 (29. – 30. 9.)	v Mníchove bola za účasti predstaviteľov Francúzska, Veľkej Británie, Talianska a Nemecka podpísaná Mníchovská dohoda o odstúpení pohraničných oblastí ČSR obývaných nemeckou menšinou Nemecku
1939 (1. 9.)	nemecké jednotky prepadli Poľsko – začiatok 2. svetovej vojny
1941 (22. 6.)	Nemecko prepadlo ZSSR (plán Barbarossa)
1944 (6. 6.)	začala sa invázia spojeneckých vojsk do severného Francúzska (operácia Overlord) – bol otvorený druhý front v Európe
1945 (4. – 11. 2.)	Jaltská konferencia – uskutočnilo sa stretnutie predstaviteľov „veľkej trojky“ (USA, Veľká Británia, ZSSR – Roosevelt, Churchill, Stalin) – rokovali o ďalšom vedení vojny proti Nemecku a jeho spojencom a o povojnovom usporiadaní (tzv. jaltské delenie sveta)
1945 (8. 5.)	nacistické Nemecko opätovne podpísalo za prítomnosti sovietskych zástupcov svoju kapituláciu (účinnosť nadobudla 9.5.)
1945 (17. 7. – 2. 8.)	Postupimská konferencia – posledná konferencia „veľkej trojky“ (Stalin, Truman, Attlee) – konferencia potvrdila závery predchádzajúcich stretnutí (denacifikácia a demilitarizácia Nemecka, odsun Nemcov z ČSR, Poľska a Maďarska)
1945 (2. 9.)	Japonsko podpísalo bezpodmienečnú kapituláciu – koniec 2. svetovej vojny
1949 (5. – 8. 1.)	v Moskve bola založená Rada vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP)
1949 (4. 4.)	bola založená Organizácia Severoatlantickej zmluvy (NATO) so sídlom v Bruseli – v súčasnosti má 28 členov
1949 (7. 9.)	vyhlásenie NSR
1949 (7. 10.)	vyhlásenie NDR
1955 (14. 5.)	vo Varšave bola založená Organizácia Varšavskej zmluvy (Varšavská zmluva, Varšavský pakt) – zanikla 30.6. 1991
1956 (23. 10. – 11. 11.)	v Maďarsku vypuklo ľudové povstanie proti komunistickej moci a sovietskemu vplyvu v krajine – v bojoch padlo 7 000 sovietskych vojakov a 25 000 maďarských občanov
1961 (13. 8.)	na demarkačnej línii medzi východnými a západnými sektormi Berlína sa začalo s výstavbou tzv. Berlínskeho múru
1968 (21. 8.)	vojská krajín Varšavskej zmluvy prepadli Česko – Slovensko (okrem vojsk Rumunska)

1986 (26. 4.)	v sovietskej atómovej elektrárni v Černobyli na Ukrajine prišlo k rozsiahlej havárii
1990 (3. 10.)	zjednotenie Nemecka
1991 (31. 12.)	definitívny zánik ZSSR
1995 (21.11.)	v americkom meste Dayton (Ohio) podpísali prezidenti Srbska (Slobodan Milošević), Chorvátska (Franjo Tudjman) a Bosny a Hercegoviny (Alija Izetbegović) mierovú zmluvu
1999 (23. 3.)	generálny tajomník NATO Javier Solana vydal rozkaz na bombardovanie Juhoslávie (trvalo do 10.6.)
2004 (29. 3.)	Slovensko odovzdalo prístupové protokoly vo Washingtone, ktoré znamenali formálne nadobudnutie členstva v NATO
2004 (1. 5.)	Slovensko sa stalo členským štátom EÚ

4.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia európskeho pôvodu, ktorí realizovali svoje aktivity v Ázii, Amerike, Afrike, Austrálii, Oceánii a v polárnych oblastiach sú uvedení pri charakteristikách jednotlivých kontinentov a svetadielov.

4.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Európy

bríza – pôvodne francúzsky výraz pre vietor charakteristický pre morské pobrežia a veľké jazerá s výraznou závislosťou na teplotnom režime dňa – denná bríza vane z mora na rýchlejšie sa ohrievajúcu a teplejšiu pevninu – nočná bríza vane naopak z pevniny na pomalšie chladnúce a teplejšie more

föhn – teplý, suchý, často silný nárazovitý vietor, ktorý obyčajne vane z vrchov do dolín ako padavý vietor – názov pochádza z alpskej oblasti – vyskytuje sa vo všetkých horských systémoch sveta – pôsobí pozitívne (otepluje a rozptýľuje oblaky a hmly, urýchľuje topenie snehu a dozrievanie plodín) – pôsobí negatívne (zvyšuje suchosť podnebia oblasti, rýchlym topením snehu zapríčiňuje prúvaly vôd, pri skoršie rozvinutej vegetácii jej zmrznutie na jar)

fjord – hlboký, dlhý a úzky morský záliv, ktorý vznikol počas pleistocénu eróznou činnosťou dolinného ľadovca – v priečnom profile má tvar U, jeho svahy sú veľmi strmé – vnikajú do pevniny 50 – 250 km a majú hĺbku až vyše 2 000 m pod morskou hladinou – početné fjordy sa vyskytujú v Nórsku, Škótsku, Grónsku, na Aljaške, na Ohňovej zemi a na Novom Zélande

gracht – holandské všeobecné označenie pre vodný kanál alebo priekopu – v užšom slova zmysle sú to úzke vodné kanály situované v mestách - nachádza sa na nich množstvo mostov – v Amsterdame sa začali budovať už od 17. storočia – ich celková dĺžka v meste je vyše 80 km

Hanza - zväz nemeckých obchodných miest, ktorý realizoval diaľkový obchod v oblasti Baltského a Severného mora – bola založená v polovici 12. storočia a existovala až do polovice 17. storočia - z pôvodného spolku nemeckých obchodníkov sa hanza rozrástla na zväz hanzových miest, ktorý presadzoval svoje záujmy v cudzích krajinách i voči vlastnému panovníkovi – v celej oblasti Baltského a Severného mora, od Flámska až po východné Pobaltie a západné Rusko budovala svoje faktórie (dvory) – vedúce postavenie získali Lübeck, Hamburg a Brémy – ďalšími významnými mestami boli napr. Rostock, Wismar,

Gdaňsk, Riga, Tallinn ai. – hlavné kancelárie hanzy boli v Bergene (Bryggen), Bruggách, Londýne (Steelyard) a Veľkom Novgorode

macchia – ťažko prenikateľný porast vždyzelených krovín a nízkych stromov na francúzskom a talianskom pobreží Stredozemného mora – hojné sú ostnaté rastliny a rastliny s vysokým obsahom silíc, ktoré v suchých obdobiach zvyšujú nebezpečenstvo požiarov – rastú do nadmorskej výšky 700 m – rozšírili sa obyčajne na mieste vyrúbaných lesov

marš – nízko položená krajina pri morskom pobreží, ktorú pokrýva jemný piesok a bahno a na ktorú občas preniká morská prílivová voda – odvodnené marše majú dobrú pôdu a využívajú sa ako pastviská - sú typické pre pobrežie Nemecka a Holandska

polder – vysušená a poľnohospodársky obrábaná časť maršov, ktorá je chránená hrádzami pred riečnymi záplavami alebo príbojovými morskými vlnami – poldre sa vyskytujú najmä na severonemeckom a holandskom pobreží

polje – depresia krasového pôvodu a pozdĺžneho tvaru s plochým dnom – je zo všetkých strán uzavretá – v období dažďov a topenia snehu je často zaplavená vodou – polja sa vyskytujú v Bosne a Hercegovine, Chorvátsku, na Jamajke, Kube, v Malej Ázii apod.

scirocco – búrlivý vietor vznikajúci ako súčasť všeobecnej cirkulácie ovzdušia – vyskytuje sa v oblasti Stredozemného mora – zo Sahary vane do Talianska ako teplejší a vlhkejší – v severnej Afrike a na Blízkom východe je veľmi suchý a tvorí oblaky prachu a pieskové búrky

5 AUSTRÁLIA

5.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

Austrália je najmenším a najmenej zaľudneným kontinentom na Zemi. Nachádza sa na južnej pologuli po oboch stranách obrátnika Kozorožca, ktorý ho pretína približne na polovicu. Má rozlohu 7 692 030 km². Spolu s Oceániou má rozlohu 8 944 030 km², čo tvorí 6,0 % suchozemského povrchu. Od ostatných kontinentov je Austrália veľmi vzdialená – od Afriky cca. 8 000 km, od Južnej Ameriky cca. 10 000 km, od Antarktídy cca. 5 000 km. Spolu s ostrovným svetom Indonézie, približne po 44° j.š., oddeľuje Indický oceán od Tichého oceánu.

Najsevernejší bod kontinentu: Yorský mys (10° 41' j.š.) - Austrália

Najjužnejší bod kontinentu: Juhovýchodný mys (39° 07' j.š.) - Austrália

Najzápadnejší bod kontinentu: Príkry mys (113° 09' v.d.) - Austrália

Najvýchodnejší bod kontinentu: Byronov mys (152° 39' v.d.) - Austrália

Vzdialenosť medzi najzápadnejším a najvýchodnejším bodom kontinentu je približne 4 100 km a vzdialenosť medzi najsevernejším a najjužnejším bodom kontinentu je približne 3 200 km. Pobrežie Austrálie je málo členité. Dĺžka pobrežnej čiary meria 19 700 km. Do pevniny vniká málo veľkých zálivov. Na južnom pobreží je to Veľký austrálsky záliv a na severe Karpentársky záliv. Z menších zálivov je to na severe Záliv Jozefa Bonaparta a na juhu Spencerov záliv. Z polostrovov je najväčší Yorský polostrov a Arnhemská zem. Z ostrovov je dominantná Tasmánia (67 897 km²) oddelená od samotnej pevniny 160 až 200 km širokým Bassovým prielivom. Severovýchodné pobrežie Austrálie lemuje v dĺžke 2 300 km Veľká korálová bariéra (najväčší korálový útvar na Zemi), ktorá spôsobuje určité problémy pri plavbe lodí, keďže sa pri odlive čiastočne vynára z oceánu. Najvyšším bodom Austrálie je Mt. Kosciuszko (2 228 m) a najnižším bodom je preliačina jazera Eyre (-16 m). Stredná nadmorská výška kontinentu je 350 m.

Názov Austrália pochádza z latinského slova „australis“, tj. južný (Terra Australis incognita – Neznáma južná zem). Prvým objaviteľom bol holandský moreplavec Willem Janszoon, ktorý v roku 1606 pristál na západe Yorského polostrova. Ďalší Holanďan Abel Tasman objavil v štyridsiatych rokoch 17. storočia Tasmániu a zistil, že táto súš je samostatným kontinentom. Až plavby anglického moreplavca Jamesa Cooka koncom 18. storočia, ktorý ju oboplával spustili proces osídľovania tohto od Európy najviac vzdialeného územia. Prvýkrát sa názov Austrália objavil v Európe v roku 1814. V úradnej korešpondencii toto pomenovanie po prvý krát použil generál Macquarie v roku 1817. Pojem Austrália sa používal v bežnej reči kolonistov pravdepodobne už skôr, keďže sami seba nazývali Austrálčanmi a postupne sa odpúťovali od svojej britskej a inej minulosti a vytvárali si svoju vlastnú identitu.

5.2 PRÍRODNÉ POMERY

Geologickým jadrom Austrálie je Austrálsky štít, ktorý bol do triasu až jury súčasťou prapevniny Gondwany, ktorá sa v tom čase rozpadla na dnešné kontinenty a svetadiely. Austrália zostala ešte určitú dobu súčasťou Ázie. Označuje sa termínom Australoázia.

Kaledónske vrásnenie v prvohorách postihlo najmä Arnhemskú zem, stredoaustrálske pohoria a Tasmániu. Hercýnske vrásnenie v druhohorách vytvorilo Stredoaustrálsku panvu a Východoaustrálsku vysočinu. Alpínske vrásnenie v treťohorách Austráliu nezasiahlo, napriek tomu tu dochádzalo k tektonickým pohybom, pri ktorých sa oddelili od Austrálie Nový Zéland a Nová Kaledónia. Vo štvrtohorách boli poklesmi vytvorené dva prielivy – Bassov a Torresov, ktoré tak oddelili od Austrálie Novú Guineu a Tasmániu.

Územie Austrálie môžeme rozdeliť na tri veľké oblasti:

1. Západoaustrálska plošina
2. Stredoaustrálska panva (Centrálna zníženina)
3. Východoaustrálska vysočina

Západoaustrálska plošina je najstaršou časťou kontinentu s priemernou výškou 200 – 500 m. Zaberá polovicu územia krajiny. Strednú časť vyplňajú rozsiahle púšte – Veľká piesočná púšť (420 000 km²), Veľká Viktóriina púšť (330 000 km²) a Gibsonova púšť (220 000 km²). Na juhu, okolo Veľkého austrálskeho zálivu sa rozkladá rozsiahla vápencová Nullarborská nížina. Na celej Západoaustrálskej plošine sú silne zdenudované pásma ostrovných pohorí – Stredoaustrálske ostrovné hory. Patria k nim Macdonnelove vrchy a Musgravove vrchy. Na západnom okraji územia vystupujú Hamersleyove a Stirlingove vrchy a na severom okraji Veľkej piesočnej púšte plošina Kimberley a polostrov Arnhemská zem. Na okrajoch vysočín sú početné suché riečištia (creeky), napĺňané vodou iba počas ojedinelých lejakov, ktoré končia v pieskoch, jazerách alebo v mori. Stredoaustrálska panva (Centrálna zníženina) je tvorená rovinou okolo Karpentárskeho zálivu (močiare a mangrovy na pobreží), Veľkou artézskou panvou (početné creeky) a panvou rieky Murray – Darling (intenzívne poľnohospodársky využívaná). Východoaustrálska vysočina prechádza celým kontinentom od Torresovho prielivu až na Tasmániu. Celý horský systém – Veľké predelové pohorie sa tiahne v dĺžke 3 500 km a zaberá plochu 800 000 km². Maximálnu výšku dosahuje v Austrálskych Alpách (Mt. Kosciuszko, 2 228 m). Je to jediné pohorie, ktoré má dva až tri mesiace snehovú pokrývku, preto má táto najvyššia časť názov Snežné hory.

Vďaka svojej geografickej polohe po oboch stranách obratníka Kozorožca leží Austrália v oblasti tropického (2/5 územia) a subtropického (3/5 územia) podnebia. Klimatické pomery Austrálie sú okrem geografickej polohy ovplyvňované aj rozsiahlymi plochami Tichého oceánu, susedstvom obrovskej súše Ázie a orografickými špecifikami samotného kontinentu. Približne 2/3 územia má ročný teplotný priemer vyše 20° C. Najteplejším miestom Austrálie je Marble Bar na severozápadnom pobreží s priemernou ročnou teplotou 37,7 ° C. Absolútne maximum teploty bolo namerané v Cloncurry (52,8° C). Väčšia časť územia Austrálie leží v oblasti juhovýchodného pasátu. Tropické oblasti sú pod vplyvom monzúnov. V období od decembra do apríla sa na západnom a východnom pobreží vyskytujú tropické cyklóny, ktoré sa v Queenslande nazývajú hurikány a v Západnej Austrálii willy – willy. Najväčšie množstvo zrážok má východ Queenslandu (2 200 mm), Tasmánia (1 500 mm), sever Arnhemskej zeme (1 500 mm) a úzko ohraničené juhozápadné a juhovýchodné oblasti (Sydney 1 265 mm). Ešte dôležitejšie než množstvo zrážok, je ich rozdelenie počas roka. Obdobie sucha a obdobie zrážok tak výrazne ovplyvňujú život a hospodársku činnosť v daných regiónoch.

Základnou črtou hydrografie Austrálie je slabo vyvinutá riečna sieť a jej periodičnosť. Najvyvinutejšia riečna sieť je na východe kontinentu. Ďalším znakom je nerovnomernosť rozdelenia územia podľa jednotlivých úmorí. Hlavné rozvodie je situované vo východnej časti a to znamená, že až vyše 38 % územia patrí k úmoriu Indického oceánu a iba 8,2 % k úmoriu Tichého oceánu. Zvyšná časť územia patrí do vnútornej bezodtokovej oblasti. Pre ňu sú typické periodické vodné toky (creeks). Najväčším vodným tokom Austrálie je Murray (2 520

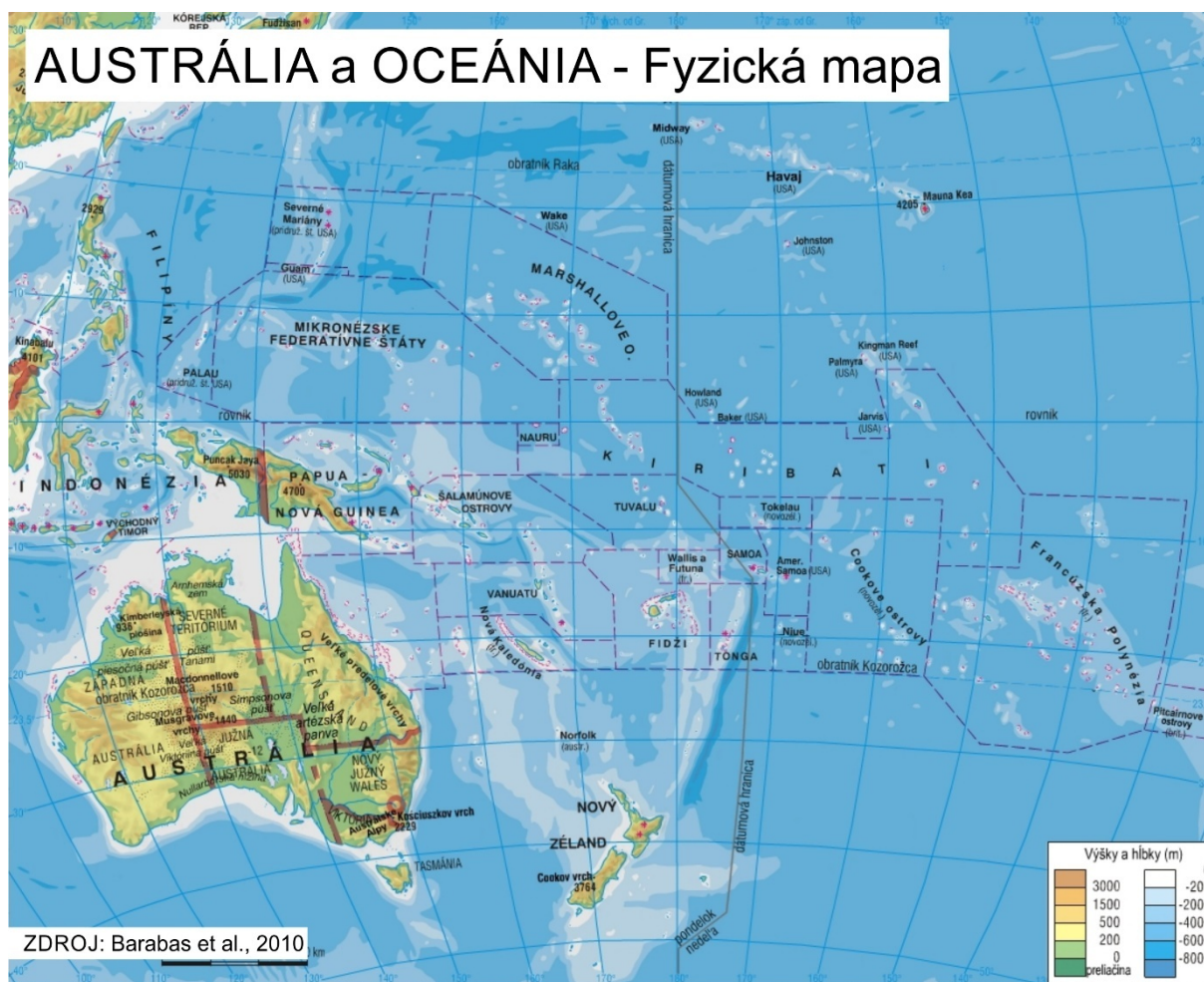
km), ktorý spolu so svojim prítokom Darling dosahuje dĺžku až 3 490 km. Ďalšími významnými prítokmi sú Murrumbidgee (2 150 km) a Lachlan (1 126 km). Rieky západného pobrežia sú len periodickými tokmi. Z významnejších riek juhozápadu je to Swan River, v ústí ktorej leží Perth. Jazerá v Austrálii sú reliktného pôvodu a sú sústredené väčšinou v bezodtokovej oblasti strednej a západnej Austrálie. Najväčším je jazero Eyre (-16 m). Jeho rozloha kolíše od 9 000 do 15 000 km². Mnoho jazier v Austrálii je vo väčšine roka slanými močariskami alebo vyschnutými slanými panvami. V oblasti Austrálskych Álp a v Tasmánii sú malé horské jazerá. Nedostatok vody z riek a jazier nahrádzajú Austrálčania čiastočne vodou z artézskych paniev. Najväčšou a najdôležitejšou je Veľká artézska panva v severovýchodnej časti kontinentu.

Rastlinstvo a živočíšstvo Austrálie sa vyvíjalo v relatívnej izolácii od ostatných kontinentov, ale napriek tomu sa tu vytvorili vegetačné formácie podobné formáciám na iných kontinentoch. Plošne najrozsiahlejšie sú savanové formácie, ktoré prechádzajú miestami do púští a polopúští. Zaberajú stred kontinentu a na západe siahajú až k pobrežiu. Na juhu sú lemované pásmami etéziovej vegetácie a na severe pásmami tropických opadavých a poloopadavých lesov, ktoré prechádzajú v najvlhkejších oblastiach do tropických dažďových lesov. Východné horské oblasti Austrálie ležia už v pásme lesov vlhkej mezodermnej klímy. Rastlinstvo Austrálie patrí do jednej fytogeografickej oblasti, austrálskej so svojráznymi endemickými druhmi (až 75 % druhov rastlinstva). Nachádzajú sa tu eukalyptové lesy (blahovičníky), krovinaté formácie tvrdolistej vegetácie (scrub), araukárie, akácie, prasličníky, slanomilný buš, subtropické pralesy s typickými stromovitými papraďami a v najvlhkejších oblastiach tropické dažďové pralesy.

Živočíšstvo Austrálie je pomerne chudobné a odlišné od ostatných kontinentov. Austrália patrí spolu s Novou Guineou a Šalamúnovými ostrovmi do jednej zoogeografickej oblasti, austrálskej. Pre túto oblasť je typický nedostatok vyšších cicavcov, najmä šeliem. Typickými predstaviteľmi sú vačkovce, ktoré sa dokonale prispôbili prostrediu a životným podmienkam. Z najznámejších druhov je to klokan (kengura), koala medvedíkovitá, veverica vačkovitá, poletuška, vombata, diabol tasmánsky, vlkovec psohlavý a primitívne cicavce - vtákopysk a ježura. Jedinou vyššou šelmou je pes dingo. Až 95 % vtákov je endemických – emu, kazuár, labuda, papagáje, jaštery – scink, agama, varan, krokodíl, jedovaté hady – smrtonos, pazmija, pakobra, taipan a pytón, termity, motýle, pavúky – katipo, ryby (sladkovodné a morské) ai.

K významným národným parkom a prírodným rezerváciám Austrálie patria Kakadu, Great Barrier Ref, Hamersley Range, Uluru, Nambung, Flinders Ranges, Blue Mountains, Kosciusko, Port Cambell, Cradle Mountain – Lake Saint Clair ai.

5.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V Austrálii žije 23 383 930 obyvateľov. Priemerná hustota zaľudnenia patrí k najnižším na svete, keďže dosahuje hodnotu 3,0 obyv. na km². Rozloženie obyvateľstva je veľmi nerovnomerné. Až 90 % populácie žije na 20 % územia a to najmä v juhovýchodnej a juhozápadnej oblasti, kde sú najpriaznivejšie životné podmienky. Zvyšok územia, označovaný termínom „outback“, je osídlený sporadicky v dôsledku nedostatku zrážok, alebo rozšírenia chovu dobytky, k chovu ktorého je pri súčasnej modernizácii v poľnohospodárstve potrebný iba obmedzený počet ľudí. Pôrodnosť dosahuje v Austrálii hodnotu 12,2 %, dojčenská úmrtnosť (do 1 roku života) 5 % a prirodzený prírastok 1,1 %. Austrália patrí k vysoko urbanizovaným krajinám (89,2 %). Skoro 60 % obyvateľstva žije v piatich najväčších mestách štátu – Sydney (4,4 mil. obyv.), Melbourne (3,9), Brisbane (1,9), Perth (1,6) a Adelaide (1,2). Hlavné mesto Canberra má 325 000 obyvateľov. Stupeň metropolitnej centralizácie je najväčší na svete. Rozvoj hlavných miest mal nepriaznivý dopad na vývoj celej sídelnej štruktúry. Okrem najväčších miest, ktoré sú sústredené na pobrežiach juhovýchodu, východu a západu kontinentu a plnia aj funkciu prístavov, sa vyvinuli relatívne väčšie mestá (cca. 100 000 obyvateľov) vo vnútrozemí iba v úrodných poľnohospodárskych oblastiach alebo miestach ťažby nerastných surovín.

Prví ľudia začali osídľovať Austráliu pred vyše 20 000 až 30 000 rokmi. Podľa iných výskumov to bolo pred 116 000 – 176 000 rokmi. Praobyvatelia (aborigenes) prišli do Austrálie v troch prísťahovaleckých vlnách cez ostrovný svet juhovýchodnej Ázie a Novú Guineu. Po skončení doby ľadovej, keď sa zvýšila hladina svetových oceánov a morí, zaniklo postupne spojenie po súši a Austrália sa zmenila na ostrov, čím sa aj do značnej miery izolovala. Pôvodní obyvatelia Austrálie sa živili hlavne lovom, rybolovom, zberom rôznych plodín a malých živočíchov. Poznali oheň a žili skôr nomádskeho spôsobom života. V čase príchodu Európanov sa odhadoval počet pôvodných obyvateľov na 250 000. Pod vplyvom rôznych udalostí (prenasledovanie, choroby) sa ich stavy do roku 1920 znížili na 60 000. Niektoré kmene boli vytlačené do nehostinných oblastí strednej a severnej Austrálie, kde boli umiestnené do rezervácií, ale niektoré kmene úplne zmizli z mapy najmenšieho kontinentu. V priebehu 20. storočia sa postavenie domorodých kmeňov zlepšilo, ale k zrovnoprávneniu s bielymi Austrálčanmi prišlo až v roku 1967. V súčasnosti už nepraktizujú kočovný spôsob života. V krajine ich žije približne 300 000, z nich je 60 -70 % miešancov. Okolo 10 000 ich žije pôvodným životom v rezerváciách. V Austrálii prebieha proces odškodnenia pôvodných obyvateľov vychádzajúc z rozhodnutia Austrálskeho najvyššieho súdu z roku 1992, podľa ktorého Austrália pred príchodom Európanov v roku 1788 už nie je považovaná za „územie nikoho“. Austrálski domorodci požadujú z tohto aspektu približne 42 % územia. Aj keď prišlo k mnohým pozitívnym krokom zo strany vlády, problematika pôvodných obyvateľov je stále predmetom diskusií a nových návrhov riešení.

Z hľadiska národnostnej štruktúry je obyvateľstvo Austrálie relatívne homogénne. Koloniálna vláda uplatňovala dlhé roky politiku tzv. bielej Austrálie, počas ktorej sa nepovoľovalo prisťahovalectvo Ázijčanom a Afričanom. V období zlatej horúčky v rokoch 1851 až 1852 sa do Austrálie prisťahovalo veľa Číňanov. V roku 1858 tvorili už 10 % obyvateľov celého kontinentu. Po opatreniach, ktoré zamedzovali ďalšie prisťahovalectvo nebelošských národov bolo v roku 1921 v Austrálii iba 17 000 Číňanov, 2 700 Japoncov, 3 000 Indov a 1 000 Malajcov. Prevažná väčšina obyvateľov je anglosaského (Angličania) a keltského (Íri, Škóti, Walesania) pôvodu, keďže ešte do polovice 20. storočia prichádzala dominantná časť imigrantov z Britských ostrovov. Od 70. rokov sa imigračná politika začala meniť a Austrália sa postupne zmenila na multietnickú a multikultúrnú krajinu. Imigranti sa stali hlavnými faktormi populačného rastu. Od polovice 90. rokov do súčasnosti prichádzajú do Austrálie najvyššie počty imigrantov z Oceánie, Spojeného kráľovstva, juhovýchodnej a východnej Ázie. Stále rastie počet prisťahovalcov zo subsaharskej Afriky, ako aj severnej Afriky a juhozápadnej Ázie. Austrálska vláda sa snaží tieto počty korigovať (kvóty pre imigrantov), najmä z dôvodu zvyšujúcej sa nezamestnanosti.

V Austrálii žije v súčasnosti viacero etnických skupín. Počet bielych Austrálčanov (angl. Caucasians) dosiahol vrchol v roku 2005 (92 %), ale do roku 2050 sa predpokladá ich pokles až na 89 %. V Austrálii je pravdepodobne najväčšia populácia bielych obyvateľov pochádzajúcich z Európy. Okrem vyššie menovaných skupín pochádzajúcich z Britských ostrovov sú to Holanďania, Nemci, obyvatelia južnej, strednej a východnej Európy a ich potomkovia. Druhou najväčšou a najrýchlejšie rastúcou skupinou sú Ázijčania, ktorí tvoria približne 8 % populácie. Sú to potomkovia imigrantov zo 70. rokov, ale žijú tu aj príslušníci tretej a štvrtej generácie Číňanov, ktorí sem prišli počas zlatej horúčky na konci 19. storočia. Najmenšou skupinou sú pôvodní obyvatelia (aborigenes), ktorí tvoria približne 2 % obyvateľstva. V Austrálii sa hovorí z dôvodu jej multietnického charakteru mnohými svetovými jazykmi. Prevládajúca je angličtina (77 %), za ktorou nasledujú mandarínska čínština (1,6 %), taliančina (1,4 %), arabčina (1,3 %), gréčtina (1,2 %), kantónska čínština

(1,2 %), vietnamčina (1,1 %) ai. Austrálske jazyky patria do jednej veľkej svetovej rodiny. Z pôvodných cca. 600 jazykov sa v súčasnosti používa cca. 150 a každým z nich hovorí približne 1 000 až 2 000 osôb. Z hľadiska náboženskej štruktúry prevládajú rímski katolíci (26,8 %) pred anglikánmi (21,8 %), prívržencami iných kresťanských cirkví (21,7 %), budhistami (2,5 %), muslimami (2,2 %), hinduistami (1,3 %) ai.

Austrália sa podľa správneho členenia delí na šesť štátov (Nový Južný Wales, Viktória, Queensland, Južná Austrália, Západná Austrália, Tasmánia) a dve teritória (Severné teritórium a Teritórium hlavného mesta). Zámorskými územiami Austrálie sú: Norfolk, Ostrovy Korálového mora, Vianočný ostrov, Kokosové ostrovy, Ashmorov a Cartierov ostrov, Heardov ostrov a Macdonaldove ostrovy, Macquarieho ostrovy.

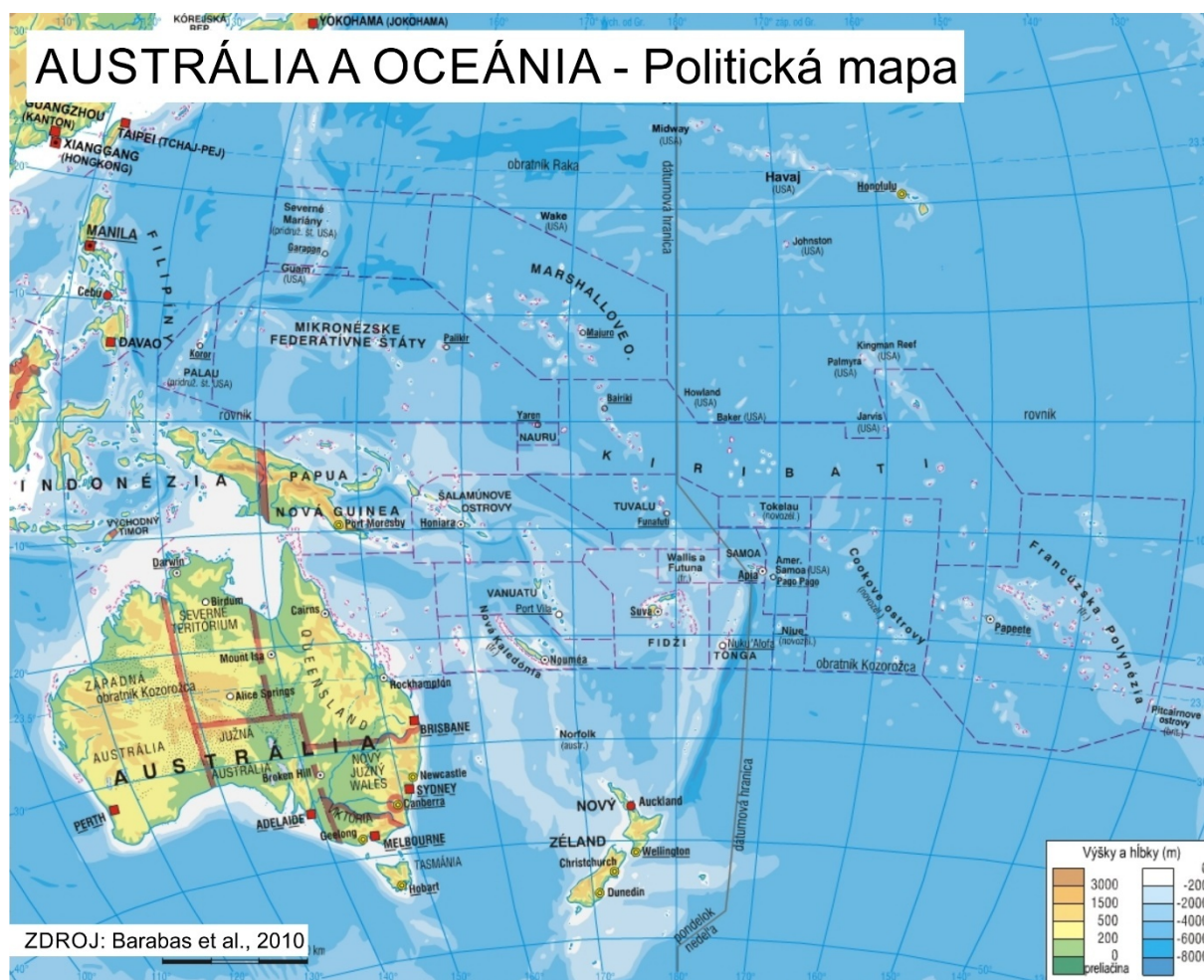
5.4 EKONOMIKA

Austrália je vyspelý priemyselno – poľnohospodársky štát s bohatou surovinovou základňou a významnou ťažbou nerastov. Patrí medzi desať najvyspelejších krajín sveta, čo sa odráža aj na štruktúre HDP, v ktorej prevláda terciárny sektor. HDP na jedného obyvateľa činí 43 000 USD. Austrálsky ekonomický boom na konci 80. a začiatkom 90. rokov, ktorý bol spôsobený dodávkami surovín a výrobkov na prudko sa rozvíjajúce ázijské trhy sa spomalil koncom 90. rokov z obavy prílišnej závislosti na týchto trhoch, ako aj z poklesu cien nerastných surovín, vlny a potravinových produktov. Podobne ako v iných vyspelých ekonomikách, aj v austrálskej sa znižuje podiel poľnohospodárskeho sektoru (3,8 %) a priemyslu (27,4%) a rastie podiel služieb (68,7 %). Austrálska ekonomika je vo veľkej miere ovplyvňovaná svetovými cenami primárnych produktov. Rozvíjala a rozvíja sa v dvoch smeroch. Prvý sa orientuje na export nerastných surovín a poľnohospodárskych produktov a druhý je založený na ochrane priemyselných aktivít a štátnych spoločností (železnice, prístavy, aerolíne), ktoré zohrávajú významnú úlohu pri šírení výsledkov exportne orientovaných odvetví. Austrália patrí v širšom kontexte k dôležitým ekonomickým ale aj politickým uzlom v ázijsko – pacifickom priestore, takže orientácia na ázijské trhy nie je náhodná. Ekonomická spolupráca s krajinami, ktoré majú rapídny nedostatok nerastných surovín (Japonsko, Kórea, Taiwan) má svoje výsledky. Exportuje sa najmä uhlie, železná ruda a polymetalické rudy. K týmto komoditám sa pridružujú aj početné poľnohospodárske produkty. Tento stav sa odrazil v ukazovateľoch japonského importu, ktorý bol z Austrálie v polovici 90. rokov väčší než spoločný z Európy a USA. Austrália presadzuje liberálnu, otvorenú ekonomiku, v ktorej dominujú zahraničné investície prúdiace cez nadnárodné spoločnosti. Už od príchodu prvej flotily v roku 1788 zohrávali priame zahraničné investície kľúčovú rolu v ekonomickom rozvoji krajiny. V súčasnom globalizovanom období je tento fakt ešte markantnejší. Vláda pertraktuje skutočnosť, že úspešnosť a odolnosť hospodárstva krajiny závisí od jeho schopnosti adaptovať sa aktuálnym globalizačným procesom. Zároveň intenzívne podporuje ekonomickú reformu, ktorej hlavnou úlohou je zabezpečiť stabilitu austrálskeho hospodárstva v súčasnom svete. Okrem vnútornej ekonomickej politiky a stratégie sa zároveň sústreďuje aj na bilaterálne a multilaterálne vzťahy so svetovými ekonomickými a politickými hráčmi. Medzi najdôležitejšie výzvy súčasnosti, postavené pred Austráliu patrí prienik austrálskych výrobcov a poskytovateľov služieb na medzinárodné trhy.

Z hľadiska medzinárodnej spolupráce a integračných zoskupení sa Austrália angažuje v dohodách o voľnom obchode s USA (FTA), Novým Zélandom (CER) a v rámci ázijsko – pacifickej hospodárskej oblasti. Zároveň je členom Ázijsko – pacifickej hospodárskej spolupráce (APEC) a intenzívne spolupracuje so Združením krajín juhovýchodnej Ázie

(ASEAN+3), kde sa okrem krajín juhovýchodnej Ázie silne angažujú tri východoázijské veľmoci – Čína, Japonsko a Kórea.

Obrázok 12 Austrália a Oceánia – politická mapa

6 OCEÁNIA

6.1 GEOGRAFICKÁ POLOHA A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

Oceánia je najväčšou ostrovnou oblasťou na svete. Zaberá strednú a juhozápadnú časť Tichého oceánu. Má rozlohu 1 252 000 km², z toho vyše 1 100 000 km² (91 %) súše pripadá na tri najväčšie ostrovy – Novú Guineu, Severný a Južný ostrov Nového Zélandu. Vyše 10 000 ostrovov koralového alebo sopečného pôvodu, ktoré sú roztrúsené medzi obratníkmi Raka a Kozorožca, má rozlohu iba niekoľko desiatok km². Podľa členenia súše na kontinenty a svetadiely je Oceánia samostatným svetadielom, ale zvykne sa priradzovať k Austrálii. Delí sa na štyri oblasti - tri hlavné skupiny ostrovov – Melanéziu, Mikronéziu a Polynéziu a na Nový Zéland.

Najsevernejší bod svetadielu: ostrov Kure (28° 25' s.š.) – USA (Havajské ostrovy)

Najjužnejší bod svetadielu: ostrov Campbell (52° 30' j.š.) – Nový Zéland

Najzápadnejší bod svetadielu: ostrov Misool (129° 43' v.d.) – Indonézia (Irian Jaya)

Najvýchodnejší bod svetadielu: ostrov Sala – y- Gomez (105° 28' z.d.) - Čile

6.2 PRÍRODNÉ POMERY

Z geologického hľadiska sa Oceánia skladá z dvoch veľkých oblastí, ktoré oddeľuje tzv. andezitová čiara. Na západ od tejto hranice leží austroázijská Oceánia. Tvoria ju žuly a andezity. Vyskytujú sa tu veľké a hlboké panvy. Na východnom okraji sa utvorili najhlbšieorské priekopy na svete – Mariánska (10 924 m), Tongajská (10 882 m) a Kermadecká (10 047 m). Východne od andezitovej čiary leží vlastná Oceánia. Nevyskytujú sa tu hlbokéorské priekopy ani podmorské vrásové pohoria, ktorých vrcholy by presahovali hladinu Tichého oceánu. Ostrovy, ktoré sa tu nachádzajú sú sopečného alebo koralového pôvodu. Po rozpade Gondwany siahala Australoázia až po dnešnú reťaz ostrovov siahajúcu z Novej Guiney cez Novú Kaledóniu na Nový Zéland. Kaledónske vrásnenie v prvohorách zasiahlo Novú Guineu, juh Nového Zélandu a západnú Mikronéziu. Hercýnske vrásnenie vytvorilo reťaze ostrovov, z ktorých sa zachovali iba staršie atoly. Skôr vyvrásnené pohoria na Novom Zélande, Fidži a Novej Guiney postihla intenzívna sopečná činnosť a vďaka nej sa vynorili z rozsiahlych plôch Tichého oceánu ďalšie ostrovné reťazce (Havajské ostrovy, Samojské ostrovy). V štvrtohorách poklesli rozsiahle kryhy v oblasti Austrálie a vytvorili sa dva prielivy – Bassov a Torresov, ktoré oddelili Tasmániu a Novú Guineu od najmenšieho kontinentu na Zemi.

V oblasti sa vytvorili tri základné typy ostrovov:

1. kontinentálne ostrovy – tvoria časti svetadielu, ktoré oddelilo more (Nová Guinea, Nový Zéland, Nová Kaledónia, Šalamúnove ostrovy) – majú relatívne veľkú rozlohu, pásma plytkých šelfových morí, zložitú geologickú stavbu a početné zásoby nerastných surovín

2. sopečné ostrovy – vznikli preniknutím žeravej magmy na zemský povrch (Tahiti, Havaj, Samoa ai.) – vystupujú vysoko nad morskú hladinu – sú najrozšírenejším typom ostrovov v Tichom oceáne – na Havajských ostrovoch sa nachádza na ostrove Havaj vrch Mauna Kea, ktorý má najväčšiu absolútnu výšku na Zemi (10 205 m, nad hladinou oceánu 4 205 m a pod hladinou 6 000 m) – je súčasťou masívu, ktorý vytvára najmohutnejšia sopka na Zemi – Mauna Loa (4 169 m). Patria sem aj ďalšie sopky – Hualalai, Ihuanu a Kilauea.

3. koralové ostrovy – vytvorili ich útesotvorné organizmy (koral, machovky, vápnité riasy), ktoré žijú v teplej a pokojnej vode v menších hĺbkach (Kiribati, Tuvalu) – sú nízke, málo vyčnievajú nad morskú hladinu a majú jednoduchú geologickú stavbu – na okrajoch koralovej stavby vytvárajú koralový atol, uprostred ktorého je plytká lagúna (30 – 50 m) – v Tichom oceáne je približne 3 300 obývaných atolov – tvoria vážnu prekážku námornej doprave.

Reliéf kontinentálnych a sopečných ostrovov je prevažne členitý. Najvyššie horské pásma v Oceánii sú na Novej Guiney (Puntjak Djaja, 5 030 m) a na Južnom ostrove Nového Zélandu (Mt. Cook, Aorangi 3 764 m) v Južných Alpách. Snežná čiara sa tu nachádza vo výške 2 100 – 2 400 m. Najväčším z ľadovcov je Tasmanov ľadovec (138 km²). Juhozápadné pobrežie Nového Zélandu sa nazýva Fiordland, keďže pripomína podľa mnohých fjordov pobrežie Nórska. Pre celý ostrov je typická sopečná činnosť. Nachádza sa tu aj mnoho gejzírov, bahenných sopiek a termálnych prameňov. Už v histórii postihli celú oblasť mnohé zemetrasenia a výbuchy sopiek. Jedným z najničivejších bol výbuch sopky Tarawera v roku 1886, ktorý pripravil o život okolo 120 ľudí, zničil všetku vegetáciu v okolí stovky km² ako aj jeden z neoficiálnych ôsmich divov sveta, sintrové Ružové a Biele terasy.

Ostrovy Melanézie sa vynárajú z morského dna v dvoch pásmach, severnom (Bismarckovo súostrovie, Šalamúnove ostrovy, Vanuatu) a južnom (Nová Kaledónia). Patrí sem aj súostrovie Fidži. Najväčším ostrovom Tichého oceánu (zaberá $\frac{3}{4}$ plochy všetkých ostrovov Oceánie) a druhým najväčším ostrovom sveta po Grónsku je Nová Guinea (771 900 km²). Horský systém ostrova je dvakrát tak dlhý ako Alpy. Snežná čiara siaha do výšky 4 450 až 4 700 m.

Mikronézia pozostáva z reťaze približne 1 440 ostrovov prevažne sopečného a koralového pôvodu. Hlavnými ostrovnými skupinami sú Mariány, Karolíny, Marshallove ostrovy, Gilbertove ostrovy, Palau, Boninské ostrovy, Vulkánové ostrovy a Nauru.

Hlavnými ostrovnými skupinami v Polynézii sú Havajské ostrovy, Spoločenské ostrovy, Cookove ostrovy, Tuamotu, Samoa, Tonga, Tubuai a Markézy.

Ostrovy Oceánie ležia s výnimkou Nového Zélandu (mierne pásmo) v tropickom a subtropickom pásme, ktoré je charakteristické malým kolísaním denných a sezónnych teplôt. So zvyšujúcou sa vzdialenosťou od rovníka klesajú priemerné teploty vzduchu a zvyšujú sa rozdiely medzi najchladnejším a najteplejším mesiacom. Západné časti Melanézie a Mikronézie sa nachádzajú v oblasti monzúnov. Zasahujú sem aj pravidelné celoročné vanúce vetry – pasáty (severovýchodný a juhovýchodný). V rovníkovom pásme vznikajú často tropické cyklóny a ničivé tajfúny. Západná časť Oceánie je vlhkejšia (cca. 3 000 mm zrážok ročne) ako východná (cca. 700 mm). Dôležitá je poloha voči pasátom, ktoré spôsobujú, že na náveterných svahoch napr. Havajských ostrovov presahuje výdatnosť zrážok 10 000 mm. Veľký vplyv na teplotu vzduchu má aj teplota rozsiahlych plôch Tichého oceánu.

Rieky Oceánie majú po celý rok dostatok vody z vodných zrážok. Výnimkou sú rieky na juhu Nového Zélandu, ktoré sa nachádzajú v miernom pásme a majú maximá vody na jar, v čase topenia snehu. Najväčšie vodné toky a jazerá Oceánie sa nachádzajú iba na veľkých kontinentálnych ostrovoch Novej Guiney, Severného a Južného ostrova Nového Zélandu. Najvýznamnejšími vodnými tokmi sú Fly (104 km), Sepik (960 km), Mamberamo (800 km), Ramu (650 km), Waikato (434 km), Clutha (338 km) atď. Jazerá v Oceánii sú rôznej genézy a odlišujú sa charakterom jazernej panvy, teplotou vody a jej chemickým zložením. Výrazné sú jazerá sopečného pôvodu (Severný ostrov Nového Zélandu), ľadovcové jazerá (Taupo, Te Anau) a jazerá tektonického pôvodu (Manapouri, -263 m). Osobitným typom vodných plôch sú lagúny, ktoré dotvárajú krajinársky obraz Oceánie.

Rastlinstvo Oceánie patrí podľa fyto geografického členenia do paleotropickéj a austrálskej (Nový Zéland) oblasti. Ostrovy Oceánie, s výnimkou koralových atolov, sa vďaka tropickej klíme vyznačujú bohatým rastlinstvom, ale okrem Melanézie je rastlinných druhov málo a smerom na východ ich počet klesá. Vegetácia je podľa pôvodu buď totožná alebo príbuzná so susednými kontinentmi a svetadielmi, alebo je endemická. Značný význam z tohto hľadiska mala izolovanosť a vzdialenosť ostrovov Oceánie od iných kontinentov (napr. až 91 % všetkých druhov na Havajských ostrovoch je endemických). V Oceánii rastú husté tropické pralesy, tropické opadavé a poloopadavé lesy, subtropické vlhké lesy, subtropické lesy a kroviny, listnaté a zmiešané lesy, suchomilné kry a trávnaté savany. Chudobnú vegetáciu majú koralové ostrovy (palma, chlebovník, pobrežné kroviny). Mnohé ostrovy človek výrazne pozmenil svojou hospodárskou činnosťou. Z fyto geografického hľadiska patrí Oceánia do paleotropickéj a austrálskej (Nový Zéland) oblasti.

Živočíšstvo Oceánie patrí podľa zoogeografického členenia do austrálskej, polynézskej a novozélandskej oblasti. Najbohatšie zastúpenie zvierat má Nová Guinea a okolité ostrovy. Pre Nový Zéland je charakteristické množstvo endemických vtákov, ktoré sa vyvinuli do nelietavých druhov (kivi, kakapo ai.). Okrem druhov dovezených človekom, myši a netopierov sa v novozélandskej a polynézskej oblasti nevyskytujú žiadne pôvodné cicavce, krokodíly, obojživelníky a plazy. V Oceánii žije hodne morských vtákov a v Tichom oceáne rôzne druhy rýb.

K významným národným parkom a prírodným rezerváciám v Oceánii patria Egmont, Mount Cook, Tongariro, Fiordland na Novom Zélande ai.

6.3 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V Oceánii žije 13 275 070 obyvateľov. Priemerná hustota zaľudnenia dosahuje hodnotu 10,6 obyv. na km². Hustota zaľudnenia a rozmiestnenie obyvateľstva sú ovplyvnené prírodnými podmienkami. Keďže väčšina veľkých ostrovov je zalesnená (60 - 80 %), dominantná časť obyvateľstva je sústredená v pobrežných zónach a v údoliach riek. Výnimkou je Papua - Nová Guinea, kde je pobrežie močiarnaté a cca. 40 % obyvateľstva sa sústreďuje vo vnútrozemských náhorných oblastiach, kde sú vhodnejšie podmienky pre rozvoj poľnohospodárstva. Na Novom Zélande bolo vnútrozemie odlesnené a premenené na pastviny už skôr a preto aj tu je obyvateľstvo sústredené na pobreží. Štátmi s najvyššou hustotou sú: Nauru (658 obyv. na km²), Tuvalu (473), Marshallove ostrovy (356), Tonga (172) a Mikronézia (153). Štáty Oceánie patrili dlhú dobu k územiám s vysokou pôrodnosťou a preto sa zaviedli v niektorých z nich programy plánovania rodiny (Fidži, Tonga, Kiribati). Krajinami s najvyššou pôrodnosťou sú: Marshallove ostrovy (26,4 ‰), Šalamúnove ostrovy (26,3), Vanuatu (25,7), Nauru (25,6) a Papua - Nová Guinea (24,9). Dojčenská úmrtnosť (do 1 roku života) dosahuje najvyššie hodnoty v týchto štátoch: Papua - Nová Guinea (55 ‰), Vanuatu (50,0), Kiribati (43,4), Mikronézia (26,1) a Marshallove ostrovy (25,5). Krajinami s najvyšším prirodzeným prírastkom sú: Nauru (2,9 ‰), Šalamúnove ostrovy (2,6), Marshallove ostrovy (2,5), Samoa (2,4) a Vanuatu (2,4). Podobne ako v iných makroregiónoch a regiónoch sveta, aj v Oceánii sa výrazne prejavujú procesy urbanizácie a to nie len na najvyspelejšom Novom Zélande (87,0 ‰), ale aj v niektorých ďalších štátoch. Stupeň urbanizácie je najvyšší v týchto krajinách: Nauru (100 ‰), Palau (81), Marshallove ostrovy (71), Fidži (52) a Tuvalu (49). V Oceánii sa prejavuje fenomén silnej pozície hlavného mesta a z toho dôvodu prichádza k preľudneniu hlavných ostrovov. K najväčším

mestám Oceánie patria Auckland (1,4 mil. obyv.), Honolulu (380 000), Christchurch (366 000), Port Moresby (255 000) a Wellington (200 000).

Pôvodní obyvatelia Oceánie sa podľa etnických, jazykových a iných črt delia na negroidných Melanézanov a mongoloidných Mikronézanov a Polynézanov.

Melanézia sa delia na vyše 15 základných etnických skupín, z ktorých najpočetnejší sú Papuánci, Novokaledónci, Vanuaťania, Wallisania, Šalamúnci ai. Ich celkový počet presahuje 1 500 000. Melanézska skupina sa skladá z 250 jazykov a dialektov. K najrozšírenejším jazykom patria motu, mota, tolai, kabata, nguna a bau. V Melanézii sa ako úradný jazyk používa najmä angličtina a francúzština (Nová Kaledónia). Špecifikom je tzv. pidgin english (zmes angličtiny, melanézskych a papuánskych slov, portugalčiny, španielčiny a nemčiny) a bislama (zmes angličtiny, francúzštiny a melanézskych slov). Charakteristickou etnickou skupinou Melanézie sú Papuánci, tvoriaci pôvodné obyvateľstvo Novej Guiney a väčšiny melanézskych ostrovov.

Mikronézia tvoria menej početnú etnickú skupinu (cca. 220 000), ktorá sa vyvinula miešaním rôznych národností usídlených na ostrovoch Mikronézie ako aj s príslušníkmi ázijských národností. Patria k nim najmä Čamorrovia, Karolínci, Kiribaťania, Naurijci, Guamci ai. Mikronézska skupina oceánskych jazykov zahŕňa jedenásť jazykov, ktoré sú pomenované podľa najväčších ostrovov. Píšu latinkou a úradným jazykom v každej krajine je angličtina.

Obyvateľstvo Polynézie tvoria príslušníci cca. dvadsiatich väčších národov. Je ich približne 600 000. Skrz juhovýchodnú Áziu (Indonéziu a Filipíny) prenikli až do miest terajšej Polynézie. Polynézska skupina oceánskych jazykov zahŕňa približne dvadsať podobných jazykov, ktoré sú písané latinkou (tongajčina, samojčina, maorijčina, tahitčina, markézčina, havajčina ai.). Najrozvinutejšiu literatúru a umenie má maorijčina na Novom Zélande. Polynézske jazyky nepoznali písmo (výnimkou boli ideografické znaky rongo – rongo na Veľkonočnom ostrove), ale mali bohatú ústnu slovesnosť. V nezávislých štátoch Polynézie získali niektoré jazyky štatút úradného jazyka. K typickým zástupcom Polynézanov patria Samojci, Tongajci, Maori, Havajci a Tahit'ania.

Okrem Melanézanov, Mikronézanov a Polynézanov žijú na území Oceánie Austrálčania, Novozélandčania, Indonézania, Malajci, Filipínci, Číňania a iné národy a národnosti. V Oceánii prebehli výrazné migračné pohyby medzi jednotlivými ostrovmi. Výrazne do vývoja etnoštruktúry zasiahlo koloniálne obdobie. Príliv európskeho obyvateľstva spôsobil v niektorých regiónoch zmeny v demografickej a etnickej štruktúre (Austrália, Nový Zéland, Havajské ostrovy, Fidži, Nová Kaledónia). Na mnohých ostrovoch prevažujú prisťahovalci nad pôvodným obyvateľstvom. Z hľadiska náboženskej štruktúry prevláda v Oceánii kresťanstvo (dominantný je katolicizmus a protestantizmus), ale sú tu aj vyznávači synkretických učení a siekt.

V Oceánii sa nachádza 13 suverénnych štátov, 3 zámorské územia Francúzska (Wallis a Futuna, Nová Kaledónia, Francúzska Polynézia), 2 zámorské autonómne územia USA (Guam, Americká Samoa), 1 pridružený štát USA (Severné Mariány), 1 Novozélandské samosprávne územie (Cookove ostrovy), 1 pridružený štát Nového Zélandu (Niue), 1 závislé územie Nového Zélandu (Tokelau) a 1 závislé územie Spojeného kráľovstva (Pitcairnove ostrovy).

6.4 EKONOMIKA

Ostrovy Oceánie patria s výnimkou Nového Zélandu a Havajských ostrovov k hospodársky málo rozvinutým oblastiam sveta. Aj napriek tomu je životná úroveň v jednotlivých štátoch pomerne dobrá. Hlavným zdrojom obživy je stále poľnohospodárstvo (spolu s rybolovom), ktoré sa na tvorbe HDP podieľa vyše 20 % - Šalamúnove ostrovy (42 %), Papua – Nová Guinea (32,8 %), Mikronézia (28,9 %), Vanuatu (26,0 %) a Tonga (25 %). Najrozšírenejšou poľnohospodárskou plodinou Oceánie je palma kokosová. Pre mnohé krajiny je hlavným zdrojom príjmov export kopry (sušené jadrá kokosových orechov). Pestuje sa aj chlebovník, taro, jamy, banány, citrusové ovocie, cukrová trstina, ryža, bavlník, kávovník, vanilka. Keďže je to ostrovná oblasť, pomerne rozvinutý je aj rybolov. Živočíšna produkcia sa spája najmä s Novým Zélandom (ovce, hovädzí dobytok), ale na ostatných ostrovoch má dlhú tradíciu chov hydiny a ošipaných. V Oceánii sa nachádzajú ložiská nerastných surovín, ťažba ktorých podmienila budovanie priemyselných zariadení. K najvýznamnejším komoditám patrí niklová a chrómová ruda (Nová Kaledónia), fosfáty (Nauru), ropa (Papua - Nová Guinea), zlato (Papua – Nová Guinea, Nový Zéland, Fidži), uhlie (Nový Zéland), meď (Šalamúnove ostrovy). Z viacerých priemyselných odvetví má najširšie zastúpenie spracovanie poľnohospodárskych surovín v priemyselných závodoch. Jedným z najdynamickejších sa rozvíjajúcich odvetví je cestovný ruch, ktorý získal významnú úlohu v hospodárstve a v zamestnanosti obyvateľov na viacerých ostrovoch a súostroviach (Nový Zéland, Veľkonočný ostrov, Havajské ostrovy, Francúzska Polynézia, Fidži, Vanuatu, Tonga ai.). Oceánia sa v mnohých prospektoch cestovných kancelárií prezentuje ako „raj na Zemi“ (atraktívne prírodné prostredie, príjemná klíma, politická stabilita).

Z hľadiska medzinárodných integračných zoskupení sú v Oceánii činné Pacifické spoločenstvo (PC), Juhotichomorské fórum (PIF), Univerzita južného Pacifiku (USP), Juhopacifický regionálny environmentálny program (SPREP), Pacifická dohoda o bližších ekonomických vzťahoch (PACER), Obchodná dohoda ostrovných krajín Pacifiku (PICTA) ai.

6.5 HISTORICKO – POLITICKÝ VÝVOJ

Austrália bola zo všetkých osídlených kontinentov objavená najneskôr, až začiatkom 17. storočia, teda v čase, kedy ostatné kontinenty a svetadiely s výnimkou Antarktídy boli už Európanom známe. Najstaršie osídlenie Austrálie sa datuje 20 000 – 30 000 rokov pr. Kr. Predstavy o existencii veľkej pevniny na južnej pologuli boli už v staroveku (Kratos z Mallu, Klaudios Ptolemaios). Neskôr ich svojimi objavnými cestami v Tichomorí, počas ktorých boli objavené a popísané ďalšie ostrovy a súostrovia, potvrdili Španieli, Portugalci, Holanďania, Angličania a Francúzi. Po uznaní nezávislosti USA (1783) hľadali Angličania nové miesta na založenie trestaneckých kolónií. V roku 1788 pristála flotila 11 lodí s prvým transportom trestancov v Botanickej zátok. Po založení mesta Sydney v zátok Port Jackson (26.1 1788) bola na území terajšej Austrálie zriadená britská kolónia Nový Južný Wales. Dejiny Austrálie od príchodu európskych kolonistov (dejiny „bielej Austrálie“) sa delia na tri obdobia:

1. obdobie 1788 (založenie prvej európskej kolónie v Austrálii) – 1851 (objavenie zlata v Austrálii)
2. obdobie 1851 („zlatá horúčka“) – 1901 (prelom 19. a 20. storočia)
3. obdobie 1901 (vytvorenie Austrálskeho zväzu) – súčasnosť

6.5.1 Významné historické a politické udalosti vo vývoji Austrálie a Oceánie

20 000 - 30 000 pr. Kr.	začalo sa osídľovanie Austrálie
1606	Luis Torres objavil prieliv medzi Austráliou a Novou Guineou – Willem Janszoon pristál s loďou Duyfken na severnom pobreží Austrálie
1642	Abel Tasman objavil Tasmániu a Nový Zéland
1699	Wiliam Dampier priplával k západoaustrálskemu pobrežiu
1770	James Cook objavil východné pobrežie Austrálie a nazval ho Novým Južným Walesom
1779	Britský parlament navrhol založenie trestaneckej kolónie v Austrálii
1787	z Anglicka vyplávala Prvá flotila – prvý transport trestancov do Austrálie
1788	založenie Nového Južného Walesu
1797	do Austrálie priviezli prvé ovce – merinky – začiatok Macarthurových pokusov s ich chovom
1798	George Bass objavil prieliv medzi Austráliou a Novou Guineou – spoločne s Matthewom Flindersom oboplával Tasmániu a dokázal, že je ostrovom
1802 – 1803	Matthew Flinders oboplával Austráliu a tak dokázal, že je samostatnou pevninou
1804	založenie Hobartu
1807	zásluhou Johna Macarthura vyviezli z Austrálie do Anglicka prvú vlnu
1814	Matthew Flinders navrhol pre Austráliu jej dnešné meno
1824	založenie Brisbanu
1825	od Nového Južného Walesu sa odtrhla a osamostatnila Van Diemenova zem (neskôr premenovaná na Tasmániu)
1829	celá Austrália bola vyhlásená za britské územie – vznikla tretia kolónia (Západná Austrália) – založenie Perthu
1830	Charles Sturt preskúmal rieku Murray a plavil sa po nej až k ústiu
1835	John Batman pristál v zátok Port Phillip – založenie Melbourne
1836	vznikla štvrtá kolónia (Južná Austrália) – založenie Adelaide
1840	Edward Eyre objavil na svojej ceste do vnútrozemia jazero, ktoré podľa neho nazvali Eyrovým
1844 – 1845	cesta Charlesa Sturta do strednej Austrálie
1845	Ludwig Leichhardt prešiel zo Sydney k dnešnému Darwinu
1851	od Nového Južného Walesu sa odtrhla a osamostatnila kolónia Viktória – v juhovýchodnej Austrálii bolo objavené zlato
1854	povstanie zlatokopov v Ballarate
1858	počet obyvateľov Austrálie dosiahol jeden milión
1860	John Stuart prišiel do stredu Austrálie
1860 – 1861	tragédia výpravy Roberta Burkeho
1861	Queensland sa vyhlásil na nezávislú kolóniu
1862	dokončenie výstavby telegrafu z juhu na sever
1876	zomrela posledná Tasmánka, čím zanikol celý kmeň Tasmánčanov
1889	počet obyvateľov Austrálie dosiahol tri milióny

1892	objavenie zlata v západnej Austrálii – druhá vlna zlatej horúčky
1901	založenie Austrálskeho zväzu
1911	utvorenie Severného teritória
1913	založenie Canberry
1914 – 1918	Austrália sa po boku štátov Dohody zúčastnila 1. svetovej vojny
1939	Austrália vstúpila do 2. svetovej vojny
1941 (7. 12.)	Japonci napadli Pearl Harbor na Havajských ostrovoch
1942	Japonci bombardovali Darwin – bol to prvý ozbrojený útok na austrálsku pevninu – prišlo k námornej bitke v Koralovom mori
1945	koniec 2. svetovej vojny – austrálske vojenské jednotky vstúpili do Tokia
1956	mesto Melbourne sa stalo dejiskom XVI. letných olympijských hier
1959	počet obyvateľov dosiahol desať miliónov
2000	XXVII. letné olympijské hry v Sydney

6.5.2 Významní objavitelia, cestovatelia a dobyvatelia spätí s Austráliou a Oceániou

Bass, George (1771 – od 1803 nezvestný) – anglický moreplavec a objaviteľ – preskúmal juhovýchodné pobrežie Austrálie – v roku 1798 objavil prieliv medzi Austráliou a Tasmániou (Bassov prieliv) – oboplával Tasmániu a dokázal, že je ostrovom

Batman, John (1801 – 1839) – tasmánsky osadník - zaslúžil sa o založenie mesta Melbourne v roku 1835

Bougainville, Louis Antoine d' (1729 – 1811) – francúzsky vedec a moreplavec – uskutočnil prvú francúzsku plavbu okolo sveta – na svojich expedíciách zhromaždil cenný prírodovedný a etnografický materiál z oblasti Oceánie

Brisbane, Thomas (1773 – 1860) – guvernér Nového Južného Walesu v rokoch 1821 – 1825 – horlivý astronóm – postavil prvú hvezdáreň v Austrálii – podporoval rozvoj poľnohospodárstva krajiny a vzdelávanie

Burke, Robert O' Hara (1820 – 1861) – írsky policajný dôstojník a cestovateľ – v rokoch 1860 – 1861 viedol výpravu, ktorá mala za cieľ prejsť Austráliu z juhu na sever – na spiatočnej ceste zahynul

Cook, James (1728 – 1779) – slávny anglický moreplavec a objaviteľ – viedol niekoľko významných výprav do Tichomoria – na prvej z nich na lodi Endeavour objavil v roku 1770 východné pobrežie Austrálie, ktoré nazval Novým Južným Walesom – bol zabitý na Havajských ostrovoch pri konflikte s domorodcami – prispel rozhodujúcou mierou k rozvoju námorného mapovania a ukázal nové cesty v nautickej vede

Dampier, William (1651 – 1715) - anglický dobrodruh, korzár a moreplavec – v druhej polovici 17. storočia podnikol niekoľko plavieb do Austrálie a Oceánie – preskúmal časť západného a severného pobrežia Austrálie a objavil niekoľko ostrovov v Oceánii

Diemen, Van Antonio (1593 – 1645) – guvernér holandských osád v Holandskej východnej Indii (dnešná Indonézia) – sídlil v Batávii (dnešná Jakarta) – do oblasti Austrálie a Oceánie vyslal niekoľko námorných výprav, medzi nimi aj Abela Tasmana

Dumont d' Urville, Jules Sébastien César (1790 – 1842) – francúzsky námorný dôstojník a všestraný bádateľ – uskutočnil plavby do Tichomoria – po Jamesovi Cookovi je najväčším objaviteľom v Oceánii – na základe jeho etnografických a lingvistických štúdií navrhol rozdeliť Oceániu na Melanéziu, Mikronéziu a Polynéziu

Eyre, Edward John (1815 – 1901) – anglický cestovateľ v Austrálii – preskúmal niektoré oblasti južnej Austrálie – v roku 1839 objavil dnešné Eyrovo jazero

Flinders, Matthew (1774 – 1814) – anglický námorný dôstojník – zaslúžil sa o výskum austrálskeho pobrežia – v rokoch 1802 – 1803 oboplával Austráliu a tým dokázal, že je samostatnou pevninou – navrhol pre Austráliu aj jej dnešný názov

Janszoon, Willem (1570 – 1636) – holandský moreplavec – na lodi Duyfken pristál pri severnom pobreží Austrálie – so svojimi námorníkmi boli prvými Európanmi, ktorí objavili Austráliu

Lapérouse, Jean François de Galaup (1741 – 1788 ?) – francúzsky námorný dôstojník a moreplavec – velil francúzskym prieskumným expedíciám – jeho plavba patrí k najvýznamnejším objavným cestám v Tichomorí – priniesla spresnenie dovtedajších poznatkov

Leichhardt, Ludwig (1813 – od 1848 nezvestný) – nemecký prírodovedec a cestovateľ v Austrálii – v roku 1845 prešiel zo Sydney k dnešnému Darwinu – zmizol v austrálskom vnútrozemí počas prechodu kontinentu z východu na západ

Light, William (1786 – 1839) – plukovník anglickej armády v Austrálii – v roku 1836 založil mesto Adelaide

Macarthur, John (1767 – 1834) – dôstojník anglickej armády – koncom 18. a začiatkom 19. storočia zaviedol v Austrálii chov oviec

Oxley, John (1784 – 1828) – anglický námorný dôstojník – v prvej polovici 19. storočia preskúmal niektoré územia na severovýchode Nového Južného Walesu – v roku 1823 preskúmal Moretonovu zátoku – v nej bolo neskôr založené mesto Brisbane

Phillip, Arthur (1738 – 1814) – veliteľ Prvej flotily, prvého transportu trestancov, ktorých viezli z Veľkej Británie do Austrálie – zakladateľ prvej britskej kolónie v Austrálii – v roku 1788 založil Nový Južný Wales (stal sa jeho prvým guvernérom) a lokalizoval miesto pre budúci prístav Sydney

Stirling, James (1791 – 1865) – anglický námorný dôstojník – v roku 1827 preskúmal ústie Labutej rieky v západnej Austrálii – v roku 1829 tu bolo založené mesto Perth

Stuart, John McDouall (1815 – 1866) – anglický cestovateľ v Austrálii – zaslúžil sa o prieskum austrálskeho vnútrozemia – v roku 1860 prišiel ako prvý Európan do stredu Austrálie – v roku 1862 precestoval Austráliu z juhu na sever

Sturt, Charles (1795 – 1869) – anglický cestovateľ – zaslúžil sa o prieskum austrálskeho vnútrozemia – v roku 1830 preskúmal tok rieky Murray a v rokoch 1844 – 1845 časť južnej a strednej Austrálie

Tasman, Abel Janszoon (1603 – 1659) – holandský moreplavec – v roku 1642 objavil Tasmániu a Nový Zéland – v roku 1644 preskúmal severné a severozápadné pobrežie Austrálie

Torres, Luis Vaèz de (? – asi 1613) – španielsky moreplavec – v roku 1606 objavil prieliv (Torresov prieliv) medzi Novou Guineou a Austráliou

6.5.3 Slovníček pojmov týkajúcich sa Austrálie a Oceánie

aborigenes – austrálski domorodci

buš - tropický krovitý porast v suchých oblastiach Afriky a Austrálie

clipper – rýchla viacsťažňová plachetnica – tieto plachetnice sa používali v 19. storočí na spojenie Európy s Austráliou – najrýchlejšou nákladnou plachetnicou všetkých čias bola

Cutty Sark, ktorá trasu z Austrálie do Veľkej Británie zvládla v roku 1885 za 67 dní – získala titul Kráľovná oceánov

cottage – vidiecky domček – v Austrálii domček na predmestí

creek – v suchých oblastiach Austrálie riečiská občasných vodných tokov

didgeridoo - domorodý dychový hudobný nástroj, ktorého vek sa odhaduje na 40 000 rokov, na základe čoho je pokladaný za najstarší svetový hudobný nástroj - je nástrojom pôvodných obyvateľov Austrálie, kde sa tradične vyrába z eukalyptového dreva – je známy najmä na severe kontinentu (Arnhemská zem)

digger – zlatokop v Austrálii

dingo – druh voľne žijúceho austrálskeho psa

emu – druh austrálskeho pštrosa

koroborí – tanec pôvodných Austrálčanov

merinos – jemnovlnné ovce privezené zo Španielska do Austrálie

opuncia – druh kaktusa pochádzajúci z tropickej Ameriky – po zavlečení do Austrálie sa rošíril na rozsiahlom území (hlavne v Queenslande)

scrub – husté trnité krovinaté porasty v suchých oblastiach Austrálie

spinifex – ostnatá suchá tráva rastúca v Austrálii

squater – veľký chovateľ oviec – majiteľ rozsiahlych pozemkov, často protizákonne zabratých

yarrah – druh eukalyptu s kvalitným drevom – Austrálčania ho nazývajú austrálsky mahagón

7 ANTARKTÍDA

Antarktída (Antarktis, južná antarktická polárna oblasť) je kontinent na južnej pologuli rozložený takmer symetricky okolo južného pólu. Jeho názov pochádza z gréčtiny a znamená „oproti Arktíde“ – „oproti severu“. Za hranicu celej antarktíckej oblasti sa považuje nie len južná polárna kružnica ($66^{\circ} 32'$ j.š.), ale aj klimatická hranica, vytvorená januárovou izotermou 10°C , ktorá sa približne kryje s južnou hranicou lesa. V takýchto hraniciach má Antarktída rozlohu $67\,840\,000 \text{ km}^2$. Samotná pevnina má rozlohu $14\,108\,000 \text{ km}^2$, vrátane pobrežného ľadovca. Bez neho je to $13\,209\,000 \text{ km}^2$ ($8,8 \%$ rozlohy svetovej súše). Rozloha priliehajúcich ostrovov je $75\,500 \text{ km}^2$ a vzdialených subantarktických ostrovov $13\,198 \text{ km}^2$. Antarktída je vzdialená od Afriky približne $4\,000 \text{ km}$, od Austrálie približne $3\,200 \text{ km}$ a od Južnej Ameriky najmenej, $1\,450 \text{ km}$. Pobrežie je málo členité, z polovice zaľadené. Rossovo more (z Južného oceánu) a Weddellovo more (z Južného oceánu) prenikajú hlboko do pevniny a delia ju na dve časti, väčšiu Východnú Antarktídu na strane atlanticko – indickej a na menšiu Západnú Antarktídu na tichomorskej strane s najväčším Antarktickým polostrovom, vybiehajúcim k Južnej Amerike. Najstaršou časťou Antarktídy je prekambrický pevninský štít gondwanského pôvodu, zaľadený postupne od starších treťohôr. V Antarktíde je súvislý ľadový kryt s priemernou hrúbkou $2\,200 \text{ m}$. Najvyšším vrcholom je Vinson Massif ($4\,897 \text{ m}$) v Ellsworthových vrchoch v Západnej Antarktíde, vo Východnej Antarktíde je to Mt. Kirkpatrick ($4\,528 \text{ m}$). Najvyššou činnou sopkou je Mt. Erebus ($3\,794 \text{ m}$) na Rossovom ostrove. Jej posledná erupcia bola zaznamenaná v roku 2011. Priemerná nadmorská výška Antarktídy je $2\,280 \text{ m}$, čo je najvyššia hodnota spomedzi všetkých kontinentov a svetadielov. Až 95% povrchu Antarktídy zaberá pevninský ľadovec. Najväčšiu hrúbku ($4\,744 \text{ m}$) dosahuje v južnej časti Wilkesovej zeme, kde siaha viac ako $1\,500 \text{ m}$ pod úroveň hladiny oceánu. V zníženinách vznikajú ľadovcové prúdy pevninského typu a na vrchoch najvyšších pohorí sú rozšírené údolné ľadovce alpínskeho typu. Pobrežia sú lemované plochými tabuľami šelfových ľadovcov. Južný geografický pól sa nachádza na Juhopolárnej plošine približne v strede pevniny, v nadmorskej výške $2\,835 \text{ m}$ (hrúbka ľadu tu dosahuje $2\,810 \text{ m}$).

Oblasť južného pólu má veľmi drsné polárne podnebie. V lete (január) dosahujú priemerné teploty hodnotu -28°C , v zime (júl) cca. -50°C . Zrážky nepresahujú 80 mm za prevládajúceho bezvetria. Väčšinu územia tvorí polárna púšť. Naproti tomu antarktické pobrežie má priemerné teploty v januári $-0,2^{\circ} \text{C}$, v júli $-25,8^{\circ} \text{C}$ a až 340 búrkových dní, čo je najviac na svete. Absolútne minimum bolo zaznamenané na sovietskej výskumnej stanici Vostok ($-89,2^{\circ} \text{C}$, 21.7. 1983).

Riečna sieť sa v Antarktíde nevyvinula. Dočasné vodné toky vznikajú iba v letnom období v oblastiach, ktoré nepokrýva ľad. Sú situované na niektorých miestach na pobreží Antarktického polostrova a v oázach, v ktorých sa vytvorili malé prevažne sladkovodné jazerá ľadovcového pôvodu. V Antarktíde sa nachádza približne 145 podľadovcových jazier, z ktorých je najväčšie jazero Vostok, nachádzajúce sa v blízkosti rovnomennej ruskej výskumnej stanice. Má rozlohu $14\,000 \text{ km}^2$ a priemernú hĺbku 344 m . Jazero bolo objavené ruskými a britskými bádateľmi v roku 1996 a v roku 2012 sa do neho cez ľadovú prikrývku prvýkrát prevrtali ruskí vedci.

V Antarktíde sú len tri druhy kvitnúcich rastlín, približne 60 druhov machov a lišajníkov. Pod povrchom zvetraných hornín žijú mikróby – riasy, baktérie a huby. Zo živočíchov boli identifikované dva rody tučniakov a z čajkovitých chaluha – skuva. Podstatne hojnejšie je živočíšstvo v okolitých moriach.

Obyvateľstvo Antarktídy tvoria iba členovia výskumných vedeckých a meteorologických staníc. V súčasnosti tu udržiava 17 štátov 48 staníc, pričom v letnom období sa ich počet ešte zvyšuje. Kvôli zladeniu a koordinácii jednotlivých výskumných programov bol v roku 1998 vytvorený Vedecký výbor pre antarktický výskum (SCAR). V Antarktíde pracujú vedci z celého sveta. Počas letného obdobia je to približne 5 000 osôb, počas zimy klesne ich počet na niekoľko stoviek. K najznámejším antarktickým staniciam patria Mc Murdo (USA), ktorá je najväčšou stanicou celého kontinentu, priamo na južnom póle sa nachádzajúca stanica Amundsen – Scott (South Pole) (USA), Molodežnaja (Rusko), Georg von Neumayer (Nemecko), Mawson (Austrália), Halley (Spojené kráľovstvo), Dumont d' Urville (Francúzsko) ai.

Antarktída má obrovské zásoby nerastných surovín (uhlie, ropa, zemný plyn, meď, železná ruda, diamanty, slúda, grafit ai.). Problémy pri potenciálnej ťažbe spôsobené pohybujúcim sa ľadom a veľká vzdialenosť od miesta spotreby zamedzujú zatiaľ využívať toto nerastné bohatstvo. Spory, ktoré hrozili pri nárokoch jednotlivých štátov na územie najjužnejšieho kontinentu sa odstránili uzatvorením Antarktiskej zmluvy v roku 1959 (12 štátov), ktorá určila právne postavenie Antarktídy, mierovú a vedeckú spoluprácu, zakazovala budovanie vojenských základní, nukleárne pokusy a vojenské manévry a zároveň aj akékoľvek nové nároky na územie Antarktídy. Zmluvu postupne ratifikovali ďalšie štáty. Týmto krokmi by mala ostať Antarktída aj do budúcnosti otvoreným územím pre vedeckú spoluprácu krajín celého sveta.

Antarktída sa v posledných rokoch stala cieľovou destináciou cestovných kancelárií z celého sveta (vrátane Slovenska). Tie smerujú z Južnej Ameriky na Južné Shetlandy a na polárne stanice na severe Antarktického polostrova a Grahamovej zeme.

Pri objavovaní Antarktídy boli postupne realizované tieto cesty:

1773	Angličan J. Cook objavil Južnú Georgiu a Južné Sandwichove ostrovy
1819 – 1821	Rusi F.F. Belingshausen a M. P. Lazarev objavili Ostrov Petra I. a Ostrov Alexandra I.
1819	Angličan W. Smith objavil Južné Shetlandy
1831	Angličan J. Biscoe objavil pobrežie antarktiskej pevniny (Enderbyho zem)
1840 – 1843	Angličan J.C. Ross objavil Viktóriinu zem, Rossovo ostrov a Rossovu ľadovú bariéru
1894 – 1895	Nór C.E. Borchgrevink prvýkrát vystúpil na pevninu pri Adarovom myse
1909	pri pokuse o dobytie južného pólu sa Brit írskeho pôvodu E. Shackleton vrátil 180 km pred cieľom
1911 (14. 12.)	Nór R. Amundsen spolu so svojimi polárnikmi dobyl južný pól
1912 (18. 1.)	Angličan R. F. Scott dobyl južný pól – na späťcestnej ceste spolu so svojimi polárnikmi zahynul
1929 (29. 11.)	Američan R.E. Byrd dosiahol južný pól
1958 (14. 12.)	sovietska výprava dosiahla v nadmorskej výške 3720 m miesto nazývané „Pól relatívnej nedostupnosti“

Obrázok 13 Antarktída – fyzická mapa

8 ARKTÍDA

Arktída (Arktis, severná arktická polárna oblasť) zahŕňa územie na severnej pologuli okolo severného pólu. Jeho názov pochádza z gréčtiny, keďže leží pod severným súhvezdím Veľkého medveďa (medveď je po grécky arktos). Za hranicu arktickej oblasti sa považuje nie len severná polárna kružnica ($66^{\circ} 32'$ s.š.), teda oblasť s rozlohou $12\,180\,000\text{ km}^2$, ale aj klimatická hranica tvorená júlovou izotermou 10° C , ktorá sa približne kryje so severnou hranicou lesa (rozmedzie tundry a tajgy). V takýchto hraniciach má Arktída rozlohu $26\,400\,000\text{ km}^2$. Z toho zaberá more $18\,500\,000\text{ km}^2$ a $7\,900\,000\text{ km}^2$ ostrovy a pevniny. Najbližšie k severnému pólu leží grónsky mys Morrisa Jesupa ($83^{\circ} 40'$ s.š.). Z ostrovov sú najväčšie Grónsko ($2\,130\,750\text{ km}^2$) a Arktické súostrovie Kanady ($1\,405\,000\text{ km}^2$) v americkej Arktíde, Nová zem ($81\,375\text{ km}^2$), Špicberg ($63\,80\text{ km}^2$) a Zem Františka Jozefa ($16\,100\text{ km}^2$) v európskej Arktíde, Novosibírske ostrovy ($38\,400\text{ km}^2$), Severná zem ($37\,560\text{ km}^2$) a Wrangelov ostrov ($7\,270\text{ km}^2$) v ázijskej Arktíde. Samotný Severný ľadový oceán má rozlohu $14\,056\,000\text{ km}^2$ a maximálnu hĺbku $5\,450\text{ m}$. V oblasti severného pólu je pokrytý vrstvou kompaktného ľadu. Ľadové kryhy prenikajú na juh až za 70° s.š. Hĺbka oceánu pod severným pólom je $4\,087\text{ m}$.

Klíma v Arktíde je veľmi studená a zasahuje hlboko do vnútrozemia krajín ležiacich po obvode Arktídy (Rusko, Kanada). Vplyv mora a jeho prúdov je pozitívny, keďže umožňuje oteplenie aj v oblasti severného pólu v lete na 1 až 3° C . V zime tu klesajú teploty na hodnotu -35 až -40° C . Extrémne teploty v zime sú posunuté južnejšie do oblastí subarktickej kontinentálnej Sibíri (Ojmjakon -78° C), Kanady (Fort Good Hope $-78,2^{\circ}\text{ C}$) a Grónska (-62° C). Zrážky dosahujú v Arktíde hodnotu $100 - 300\text{ mm}$ ročne. Územie Grónska je pokryté ľadovcovým štítom na ploche $1\,830\,000\text{ km}^2$ a Arktické súostrovie Kanady na ploche $155\,000\text{ km}^2$.

Na nezaľadených častiach pevniny sa nachádzajú večne zamrznuté pôdy s vegetáciou tundry (machy, lišajníky, zakrpatené kríky ai.), ktorá prechádza smerom na juh do pásma subarktickej tajgy.

Živočíšstvo je na pevnine chudobné kvalitatívne aj kvantitatívne. Vyskytuje sa tu medveď ľadový, líška polárna, zajac, sob, karibu, vodné vtáctvo ai. Veľa živočíchov žije v mori (veľryby, mrože, tulene, tresky, slede).

V Grónsku sa nachádza najväčší a najsevernejšie ležiaci národný park sveta, Severovýchodné Grónsko ($972\,001\text{ km}^2$).

Arktída je osídlená veľmi riedko v okrajových oblastiach Inuitmi (Eskimákmi), Laponcami, Nencami, Jakutmi, Čukčami a prisťahovalcami z iných oblastí, ktorí sa živia lovom sobov a inej zveri, rybolovom, ale aj ťažbou nerastných surovín. Najsevernejším sídlom celej Arktídy a sveta je Alert ($82^{\circ} 30'$ s.š.) na Ellesmerovom ostrove v Arktickom súostroví Kanady.

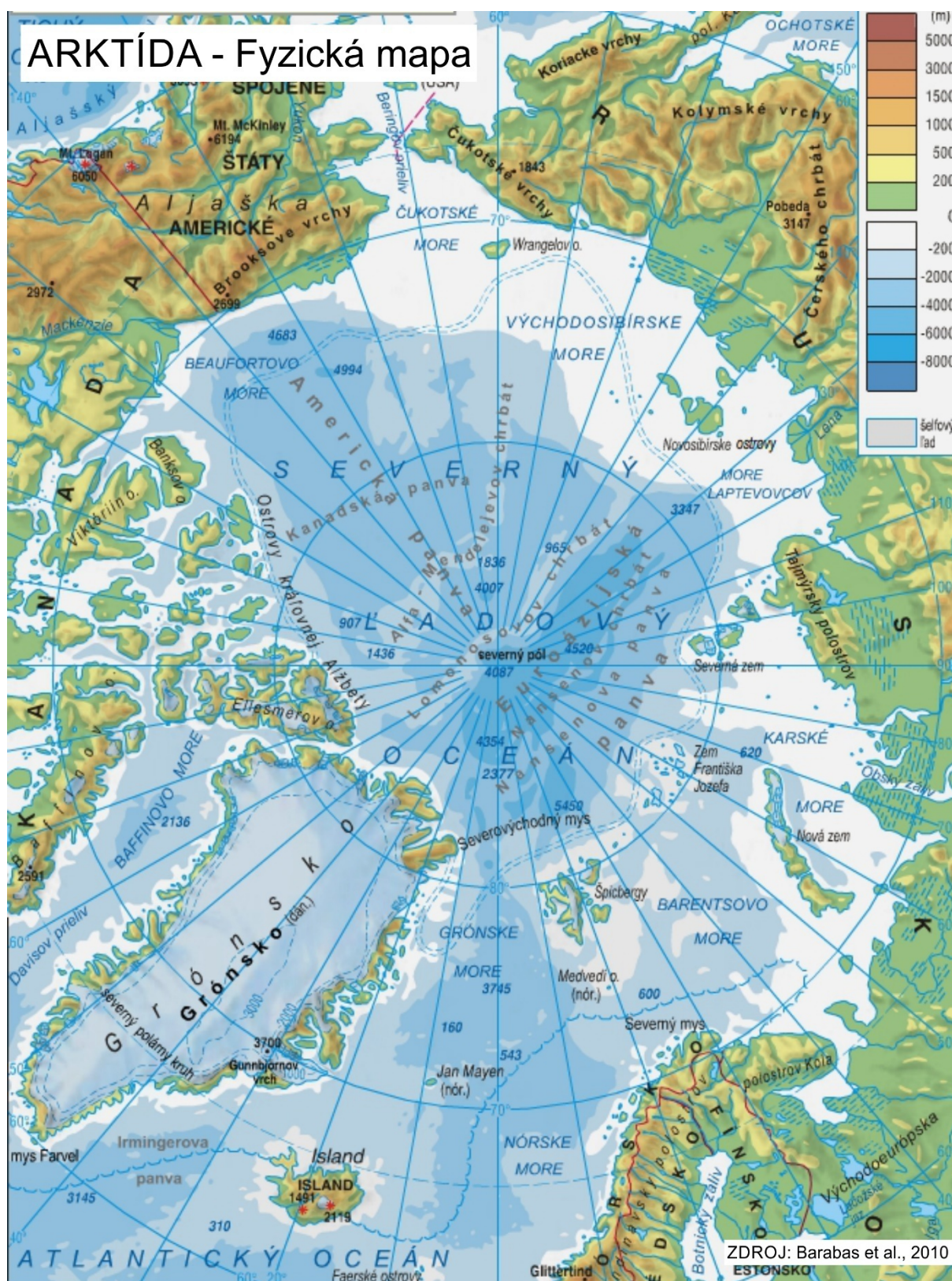
Ekonomicky sa využívajú iba okrajové časti oceánu, ktoré slúžia na už spomínaný rybolov. V Arktíde sa za pomerne náročných podmienok ťažia rôzne nerastné suroviny, napr. ropa na Aljaške, ropa a zemný plyn v Kanade, ropa a iné nerastné suroviny v Rusku, čierne uhlie na Špicbergoch apod. Arktída má značný význam v doprave, keďže cez ňu prechádzajú významné diaľkové letecké linky.

Pri objavovaní Arktídy boli postupne realizované tieto cesty:

870 – 930	Vikingovia osídlili Island
982	vikingský moreplavec Erik Červený objavil Grónsko
	okolo roku 1000 - vikingský moreplavec Leif Eriksson pristál na severoamerickej pevnine (pravdepodobne na Newfoundlande)
1596	Holand'an W. Barents priplával k Špicbergom, objavil Medvedí ostrov a Zem kráľa Karola
1872 – 1874	Rakúšan J. von Payer objavil Zem Františka Jozefa
1903 – 1906	Nór R. Amundsen sa prvý preplavil cez severozápadný priechod
1909 (6. 4.)	Američan R. Peary dosiahol severný pól
1912 – 1924	Dán K. Rasmussen preskúmal Grónsko a severné pobrežie Kanady a Aljašky
1913	Rusi G. Sedov a V.Vize spresnil obrysy západného pobrežia Novej zeme
1929 – 1930	účastníci nemeckej výpravy na čele s A. Wegenerom prví prezimovali na ľadovom vrchole v strede Grónska
1958 (3. 8.)	americká ponorka Nautilus (SSN – 571) dosiahla severný pól podmorskou cestou
1977 (17. 8.)	sovietsky atómový ľadoborec Arktika dosiahol severný pól
2007 (2. 8.)	dva ruské batyskafy MIR - 1 a MIR - 2 sa po prvýkrát v histórii ponorili na dno oceánu pod severným pólom a umiestnili tu ruskú vlajku z nehrdzavejúcej titánovej zliatiny

Obrázok 14 Arktída – fyzická mapa

9 OCEÁNY A MORIA

Súhrn vodstva na Zemi i v atmosfére vo všetkých troch skupenstvách sa nazýva hydrosféra. Tvori nesúvislý vodný obal Zeme. Zahŕňa vodu oceánov, morí a povrchové vody súše (jazerá, vodné nádrže, rieky). V širšom zmysle aj pôdnu vodu, podzemnú vodu, vodu viazanú v ľadovcoch a snehu, atmosférickú vodu a vodu v živých organizmoch.

Najväčšiu časť hydrosféry tvorí svetový oceán. Názov oceán pochádza z gréckeho slova Ókeanos, čo znamená veľká rieka obtekajúca celú Zem. Zaberá plochu 361 419 000 km², čo je 71 % plochy zemského povrchu. Z rozlohy severnej pologule je to 61 % a z južnej pologule 81 %. Stredná hĺbka svetového oceánu je 3 554 m. Najväčšie hĺbky dosahuje svetový oceán v podmorských priekopách (max. Mariánska priekopa, 10 924 m), najmenšiu na kontinentálnych prahoch. Oceán tvorí jednotný celok z hľadiska chemických a fyzikálnych vlastností morskej vody, ale je veľmi pestrý z hľadiska vodného režimu (vodnej bilancie, cirkulácie, teplôt, salinity apod.). Oceán je obrovský akumulátor tepla zo slnečného žiarenia a vlhky. Dôsledkom veľkej tepelnej kapacity pohlcuje morská voda až o 25 - 50 % viac tepelnej energie ako pevnina. Zmierňuje tak výkyvy teplôt na priľahlej súši. Kontinenty, svetadiely a ostrovy rozdeľujú oceány na jednotlivé oceány (Tichý, Atlantický, Indický, Severný ľadový a Južný), na moria, zálivy a prielivy, ktoré majú osobitné vlastnosti vodného režimu a života vo vode. Hranice medzi otvoreným oceánom a morami, resp. zálivmi sú väčšinou konvenčné.

Moria sú v porovnaní s oceánmi pomerne malé vodné plochy. Svetové moria sa vzhľadom na ich polohu voči oceánu a priľahlým pevninám delia na – vnútrozemské (napr. Stredozemné more, Čierne more, Azovské more), medziostrovné (napr. Filipínske more, Jávske more) a okrajové (napr. Japonské more, Nórske more). V morskej vode sa nachádzajú takmer všetky chemické prvky – kyslík (86 %), vodík (11 %), chlór (1,9 %), sodík (1,1 %), horčík (0,2 %), síra, vápnik, draslík, bróm, uhlík apod. V morskej vode sa vyskytuje až cca. 7 mil. ton zlata a 4,6 mld. ton uránu. Dôležitý je obsah solí rozpustných v morskej vode - salinita. Tá závisí od prítokov sladkej vody z riek, od zrážok, ľadu a výparu. Priemerná salinita kolíše medzi 33 a 37 ‰. Nízku salinitu majú moria, do ktorých vtekajú početné sladkovodné rieky (napr. Baltské more, 7,2 ‰). Najvyššiu salinitu má Červené more (41 ‰). Mnohé krajiny získavajú soľ z morskej vody odsolovaním. Teplota morskej vody je vo veľkých hĺbkach rovnaká (cca. 0 – 3° C), ale na povrchu sa mení podľa podnebia a morských prúdov. Jej teplota zamŕzania závisí od salinity. Čím je salinita vyššia, tým zamŕza voda dlhšie. Najčistejšiu vodu má Weddelovo more v Antarktíde. Dôležitým činiteľom vo svetových oceánoch a moriach sú morské prúdy. Sú to horizontálne pohyby morskej vody, ktoré môžu byť povrchové (ich hlavnou príčinou sú pravidelné vetry – pasáty) a hlbinné.

Organický svet v moriach je veľmi bohatý a vyznačuje sa obvyčajne väčším počtom endemitov ako otvorený oceán, výraznejšou pestrosťou a z toho dôvodu sú medzi jednotlivými morami z biogeografického hľadiska značné odlišnosti. Morské živočíchy majú niekoľkonásobne vyššiu biomasu (celková hmotnosť jedincov) než suchozemské živočíchy. Z hľadiska svetového výlovu sú dominantné ryby (96 %). Hlavnými oblasťami svetového rybolovu (86 % úlovkov) sú šelfové zóny a miesta výstupov hlbinných vôd (pobrežie Peru a Čile). Najsilnejšími rybolovnými krajinami sveta sú Čína, Peru, Čile a Japonsko.

Svetové oceány a moria disponujú významným množstvom nerastného bohatstva (ropa, zemný plyn, uhlie, mangán, železo, zlato, urán, nikel, meď, kobalt, fosfority, síra), ktoré sa získava náročnou podmorskou alebo pobrežnou ťažbou. Oceány a moria majú obrovský energetický potenciál, ktorý sa čím ďalej, tým viac využíva (energia morského prílivu

a odlivu, energia morských prúdov, energia morského vlnenia). Veľkým problémom, ktorý zamestnáva svetové spoločenstvo je znečisťovanie oceánov a morí – havárie tankerov a vrtných ropných plošín, úniky z prasknutých alebo poškodených produktovodov, škodliviny v riekach tečúcich do oceánov a morí, intenzívna lodná doprava, chemický a jadrový odpad apod.

9.1 ZÁKLADNÉ ÚDAJE O SVETOVÝCH OCEÁNOCH A MORIACH

Tichý oceán (Pacifický oceán, Pacifik)

Rozloha: 155 557 000 km² (43,04 % svetového oceánu)

Priemerná hĺbka: 3 780 m

Maximálna hĺbka: Mariánska priekopa 10 924 m

Najväčšie more: Filipínske more 5 726 000 km²

Atlantický oceán (Atlantik)

Rozloha: 76 762 000 km² (21,24 % svetového oceánu)

Priemerná hĺbka: 3 600 m

Maximálna hĺbka: Portorická priekopa 8 648 m

Najväčšie more: Stredozemné more 2 969 000 km²

Indický oceán

Rozloha: 68 556 000 km² (18,97 % svetového oceánu)

Priemerná hĺbka: 3 710 m

Maximálna hĺbka: Jávska priekopa 7 209 m

Najväčšie more: Arabské more 3 683 000 km²

Južný oceán

Rozloha: 20 327 000 km² (5,62 % svetového oceánu)

Priemerná hĺbka: 4 500 m

Maximálna hĺbka: Juhosandwichská priekopa 7 235 m

Najväčšie more: Weddellovo more 2 890 000 km²

Severný ľadový oceán

Rozloha: 14 056 000 km² (3,90 % svetového oceánu)

Priemerná hĺbka: 1 330 m

Maximálna hĺbka: Nansenova panva 5 450 m

Najväčšie more: Barentsovo more 1 405 000 km²

9.2 VNÚTROZEMSKÉ, MEDZIOSTROVNÉ A OKRAJOVÉ MORIA VŠETKÝCH OCEÁNOV

Rozloha: 26 161 000 km² (7,23 % svetového oceánu)

Najväčšie hĺbky oceánov

Mariánska priekopa (Tichý oceán) 10 924 m

Tongská priekopa (Tichý oceán) 10 882 m
Filipínska priekopa (Tichý oceán) 10 830 m

Najväčšie moria

Filipínske more (Tichý oceán) 5 726 000 km²
Koralové more (Tichý oceán) 4 791 000 km²
Arabské more (Indický oceán) 3 683 000 km²

Najväčšie zálivy

Bengálsky záliv (Indický oceán) 2 172 000 km²
Mexický záliv (Atlantický oceán) 1 543 000 km²
Aljašský záliv (Tichý oceán) 1 327 000 km²

10 CESTOPISNÉ ČRTY A REPORTÁŽE

10.1 INDIA

10.1.1 Jaskynné komplexy Indie

V marci roku 2002 som zrealizoval študijnú cestu do Indie. Cieľom bolo zoznámenie sa s lokalitami UNESCO zaradenými do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva. India pristúpila k Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva 14. 11. 1977. V súčasnosti je do Zoznamu v Indii zaradených 22 pamiatok. Osobitné postavenie v tomto súpise zaujímajú skalné svätyne a chrámy vytesané v jaskynných komplexoch Adžanty, Éllóry a Elephant Islandu. Východiskom do Adžanty a Éllóry je 300-tisícové univerzitné mesto Aurangábád v štáte Maháraštra. Aurangábád leží ďaleko od hlavných trás. Jeho sláva a strategická poloha na dôležitej obchodnej ceste medzi severnou a južnou Indiou patria minulosti. Nový význam získala ako mesto, z ktorého sa navštevujú jaskynné komplexy v Adžante a Éllóre. Celý región je súčasťou obrovskej plošiny Dákkhin (Deccan, Dakšin) s rozlohou 1 mil. km². Dakšin znamená v preklade juh. Plošina Dákkhin vyplňa strednú a južnú časť Prednej Indie. Je považovaná za niekdajšiu súčasť Gondwany obrovskej hypotetickej pevniny na južnej pologuli, spájajúcej väčšiu časť dnešnej Južnej Ameriky, Afriky, Madagaskaru, Arábie, Prednej Indie a západnej Austrálie. Základ plošiny tvoria staré kryštálické horniny, hlavne žuly a ruly, ktoré vychádzajú na povrch hlavne na juhu, východe a severovýchode. Na tomto základe sa nachádzajú najmä na severe a východe nezvrásnené plošiny a miestami premenené sedimenty, hlavne kremence, bridlice, vápence a červené pieskovce, ktoré boli použité pri stavebných účeloch najmä v mughalskom období (Fatéhpur Síkri, Červená pevnosť v Agre a pod.). Tektonické pohyby počas alpsko - himalájskeho vrásnenia rozlámali zarovnaný Dákkhin na mnoho krýh. Proces bol sprevádzaný aj výlevmi čadičových láv v západnej časti plošiny, kde vznikli mohutné lávové príkrovy, nazývané trappy. V týchto oblastiach prevládajú tabuľové plošiny, ktorých rozčlenením vznikli stolové hory obmedzené stupňovitými svahmi. V takomto type reliéfu sa nachádzajú aj jaskynné komplexy Adžanty a Éllóry. Prvou zastávkou na ceste za skalnými chrámami vytesanými v sopečných horninách strednej Indie bola Adžanta. Na listinu UNESCO bola zapísaná v roku 1983. Pomenovanie získala podľa blízkej dediny. Upadla do zabudnutia v čase, keď začal upadať aj budhizmus, náboženstvo, ktoré v Indii vzniklo. Tento ústup sa datuje na rozhranie 6. a 7. st., keď brahmanizmus (staršia podoba hinduizmu) získava na dôležitosti a vytláča budhizmus. Vyhĺbené skalné chrámy Adžanty vznikli v období od 2. st. pred Kr. do 7. st. po Kr. v ťažkých podmienkach bazaltového skalného masívu pohoria Indjari nad ohybom rieky Waghore. Priestory vytesali do skál dve skupiny budhistických mníchov primitívnymi nástrojmi, väčšinou zahrotenými kladivami. Celkom sa tu nachádza 5 budhistických chrámov (čajtja) a 24 kláštorov (vihára). Stĺpy chrámov sú pozoruhodne vyrezávané, ale najpôsobivejším rysom adžantských jaskýň sú maľby vypracované technikou tempery pokrývajúce skoro všetky steny. Maľby vo svätyniach zobrazujú Budhu a svetské obrazy v hlavných sieňach sú prerozpráváním obľúbených rozprávok (džátak) o jeho predchádzajúcich životoch. Za vrchol umenia sa považujú maľby v jaskyni číslo 17 (Budhova minulosť, Budhova budúcnosť – Majtrej, palácové scény, koleso znovuzrodenia). Najstarším kultovým miestom je trojloďová jaskyňa číslo 10 s 39 osemhrannými piliermi a jaskyňa číslo 26 s Budhom v stave nirvány. 1200 rokov bol celý jaskynný komplex zarastený pralesom a

okrem niekoľkých obyvateľov okolitých dedín a sádhuov – svätých askétov sa tu zdržiavali iba netopiere. Až v roku 1819 pri poľovačke na tigre objavil oddiel britských vojakov v ťažko prístupnom teréne zarastený vchod do jednej z jaskýň. Mnohé z „fresiek“ boli neskôr horlivosťou tiež vedcov zničené, ale tie ktoré sa zachovali, sú nesmierne cenné pre celé ľudstvo. 30 km severozápadne od Aurangábadu sa nachádza druhý významný objekt skalných jaskynných chrámov – Éllóra. Na listine UNESCO sa ocitla v roku 1983. Éllóra slúži ako príklad kultového miesta troch náboženských prúdov v duchu tolerancie, existujúceho vyše 4 storočia. Tvorí ju 34 skalných jaskýň (čajtjí) a skalných kláštorov (vihára) vytesaných v čadičových útesoch v dĺžke 2 km v období od 4. do 13. st. po Kr.. Je tu 12 budhistických, 17 hinduistických a 5 džinistických kultových miest. Nachádza sa tu aj monumentálny až gigantický svätostánok, ktorý presahuje bežnú ľudskú predstavivosť. Je to hinduistický Kajlāsánáthov chrám z 8. st., skalný blok rozmerov 58 x 51 m vytesaný v skale do hĺbky 31 m. Táto monolitická architektúra vytvorená mníchmi zo skaly tými najjednoduchšími nástrojmi odráža v sebe indickú mentalitu – trpezlivosť, húževnatosť a zmysel pre dekoratívnosť. Monolit znázorňuje napodobeninu božského vrchu Kajlās v Himalájach, kde sídli podľa povesti boh Šiva. Éllóra má aj jednu tienistú stránku viažucu sa k 19. st.. Na skalnatej Maháraštrovej plošine sa usadili tzv. thagovia, členovia fanatického tajného spolku uctievačov krvilačnej bohyne Kálí. Prinášali jej ľudské obete, prepádávali cudzincov, hrdúsili ich podľa špeciálneho rituálu a potom ich spaľovali. Až pomocou tajných agentov sa po troch desaťročiach podarilo túto sektu zlikvidovať. Treťou významnou jaskynnou lokalitou, ktorú som v Indii navštívil bol ostrov Elephanta (Ghavapuri) v zálive Thane 10 km severovýchodne od Bombaj. Na listine UNESCO sa lokalita nachádza od roku 1987. Z čadičovej skaly je tu vytesaná „rezidencia“ boha Šivu, hlavný chrám na rozlohe 48 m², svätyňa s dvoma strážcami vchodu, trojhlavý Šiva stvoriteľ, ochranca a ničiteľ sveta, reliéfy svadby Šivu s Párvatí, zostúpenie Gangy z neba na Zem a Saptamatrikas, Sedem matiek. Okrem hlavného chrámu sú tu dva ďalšie, veľmi zničené jaskynné chrámy. Význam tejto lokality z 6. – 7. st. (skalné relikviáre a jaskynné chrámy) je v odzrkadľujúcej sa veľkej výraznej sile Šivovho kultu v pôsobivých reliéfoch. Tvrdenia o poškodení jaskynného komplexu Portugalcami pri streleckých cvičeniach nie je možné presvedčivo dokázať. Význam týchto navštívených lokalít spočíva v ich originalite, jedinečnosti a odraze sily ľudského ducha, ktorý nemôže prekonať ani tvrdá skala. Ich hodnota pre ľudskú civilizáciu je určená aj ich zaradením na listinu najväčších a najvýznamnejších kultúrnych a prírodných skvostov sveta. (Fogaš, 2002)

10.1.2 Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo Indie

Z miliónového a rušného hinduistického centra Váránasí na posvätnej rieke Ganga sa naše putovanie po indickom subkontinente uberalo juhozápadným smerom. Ráz krajiny sa nemenil. Celú strednú Indiu vyplňa Dekanská plošina (Dákkhin, Deccan, Dakšin – v preklade to znamená juh), zarovnaný povrch starého veku. Kryštálické horniny tvoriace podložie tejto obrovskej 1 mil. km² rozsiahlej tabule patria k najstarším horninám sveta. Tektonické pohyby počas alpsko-himalájskeho vrásnenia rozlámali zarovnaný povrch Dákkhinu na mnoho kryh. Tento proces bol sprevádzaný aj výlevmi čadičových láv. Pritom vynikli mohutné lávové príkrovy, nazývané trappy. Charakter krajiny tvorili tabuľové plošiny a stolové hory. Pri pohľade na vyprahnutú a sivo hnedú krajinu bez vegetácie som si spomenul na tisíce ľudí trpiacich každoročne v Indii hladom spôsobeným zničujúcim suchom a neúrodou. Obdobie medzi monzúnmi je pre týchto ľudí najťažším v roku. Teploty dosahujú 40°C a viac. Blahodarné dažde, ktoré "dopadnú" na indický polostrov od mája do septembra prinesú

krajine úľavu. Celé oblasti sa zazelenajú a aj na miestach, kde akoby vegetácia ani neexistovala sa zrazu objaví nádherné druhy floristicky hodnotných a z celosvetového hľadiska významných druhov. Cestovali sme autobusmi indickej výroby, známymi TATA a AŠÓK. Autobusy majú nabehané tisíce kilometrov po asfaltových a prašných cestách indického vidieka. Cestovanie autobusom má v Indii svoje čaro. Pred samotným odchodom sa pri ňom zhromaždia cestujúci a veľa nestranných "pozorovateľov" - všadeprítomné deti a žobráci, ale aj mnoho domácich, ktorí sa prišli len tak pozrieť na turistov alebo odprevadiť svojich rodinných príslušníkov. Po naložení batožiny, ktoré sa samozrejme neobíde bez pokrikov a komentárov vodičov a okolo stojacich Indov sme sa konečne vydali na cestu. V autobuse plnom ľudí sme zbadali niekoľko Európanov, ktorí podobne ako my dychtivo očakávali chvíľu, kedy sa konečne pred nami objaví magické mestečko známe na celom svete kvôli nádherným chrámom, ale najmä vďaka čarovnému slovu Kamasútra. Už v rannej mladosti na mňa toto slovo dýchalo exotikou a určitou záhadnou obrazotvornosťou. Nádej som sa, že sa mi raz podarí dostať sa do blízkosti týchto do kameňa vytesaných skulptúr. Khajuráho splnilo všetky naše očakávania. Malé útulné mestečko (7000 obyvateľov je na indické pomery skutočne málo) s chrámami uprostred. Napriek množstvu turistov tu bola pokojná atmosféra a na rozdiel od uponáhľaných kolosov ako Bombaj alebo Váránasí je Khajuráho rozhodne miesto na oddych a relax. Ubytovanie v hoteli priamo s výhľadom na chrámový komplex len dotvorilo už aj tak veľmi dobrý dojem. Súbor pamiatok Khajuráho bol do zoznamu UNESCO zapísaný v roku 1986. Khajuráho začali stavať na plošine Baghelkhand v blízkosti rieky Khudar a troch jazier (Prem, Shiv, Narora) v 9. - 13. storočí. Išlo o náboženské a politické centrum dynastie kráľov Kandelá/ Čandéla, ktoré neskôr pod vplyvom útokov muslimov spustlo. Čandélovci boli jedným z dynastických rodov, ktoré ovládali centrálnu Indiu medzi 9. a 11. storočím. Vie sa o nich málo a z ich obdobia sa nezachovali žiadne iné, než náboženské stavby. Khajuráho je niekedy stotožňované s čandélskym hlavným mestom. V období 950 - 1050 tu postavili 85 chrámov, z ktorých sa zachovalo 20. Chrámy nepresahujú dĺžku 30 metrov, ale svojou vznešenosťou a bohatou sochárskou výzdobou (apsaras) predčia väčšinu stavieb na svete. Budovali ich v indoárijskom štýle s novými prvkami, ktoré ich odlišujú od ostatných chrámov v Indii. Dokladajú jasný a súvislý vývoj, ktorý predstavuje vrchol centrálneho indického štýlu. Chrámy sú stupňovito - rímsové stavby (nágara) so zakrivenou strechou tvaru úľu, na vrchole zakončenou plochou čiapkovitou ozdobou (ámálaka). Vlastné svätyne sa nachádzajú vo veľkej sieni so strechou typu kadamba. Každý chrám stojí na podstavci a pôdorys tvorí dvojkriž. Vstupuje sa cez predsieň schodiskom do stĺpovej siene a postupne cez stĺpovitý vestibul svätyne do menšej svätyne so sochou boha. Chrám plnil aj symbolickú funkciu reprezentanta kozmickej hory Méru. Najvýznamnejšie časti stavieb - chrámové strechy/veže (sikhara) sú bohato vyzdobené skulptúrami, najmä mileneckých dvojíc (mithuna). Pri väčšine skulptúr dominuje symbolika šťastia, bohatstva, prirodzenej voľnosti a sexuálneho prejavu. V celom súbore sa nachádza približne 20 000 sôch a ani jedna z nich nemá rovnaký výraz tváre. Pohlavný akt v rôznych podobách nepôsobí obscénne a znázorňuje mystické spojenie s božstvom a to najmä u vyznávačov siekt kaula - kapálíka. Erotické a sexuálne pozície postáv sú stále záhadou. Na jednej strane by mohli ilustrovať ezoterické tantrické praktiky, určené len zasväteným, môžu byť však aj výrazom bujnej fantázie, zabezpečujúcej spôsoby dvornej lásky. Kľúč k magickej a ochrannej sile týchto párov možno vyvodiť z ich umiestnenia na rituálne najzraniteľnejších miestach chrámu - prechodoch medzi sieňami určenými uctievačom a svätyňami bohov. Zobrazenia milencov sú významným aspektom v hinduizme hlboko zakoreneného predárijského kultu plodnosti. V sexuálnej extáze sa zažíva božskosť a tým aj skutočný cieľ

každej živej bytosti. Preto nie sú tváre milencov poznačené zmyselnosťou, vzrušením a napätím, ale zrači sa v nich takmer nadpozemský pokoj. Spojenie tu nie je v prvom rade telesným ale duchovným aktom a tým aj náboženskou formou božskej skúsenosti. Zo sôch božstiev spočívajúcich v nevyzdobenom vnútrajšku veže chrámov vyžaruje sila, ktorá sa na vonkajších stenách chrámu vystupňuje do „tanca života“. Postavy stvárnené na jednotlivých chrámoch sú v pohybe a znázorňujú okrem milencov aj remeselníkov rôznych profesií, vojakov, deti, starcov. Vyjadrujú spôsob života ľudí vtedajšej doby a výjavy z Kamasútry. Jej autor Vátsjájana žil približne v 5. storočí. Knihu napísal hlavne pre poučenie „horných desať tisíc“ ľudí v indickej starovekej spoločnosti. Káma, milostná túžba, predstavuje závažnú skutočnosť, žiadajúcu si aj patričné vysvetlenie. A nielen to, káma tvorí jednu zložku tzv. trivargy, čo je trojica cieľov alebo hlavných náplní ľudského života. Chrátový komplex v Khajuráhu je rozdelený na tri skupiny. Najväčšia je západná skupina s múzeom. Tu sa nachádza aj najstarší chrám Čausáth Jógini, datovaný do rokov 820 - 900. Ako jediný je vytesaný zo žulových blokov, ostatné sú vytvorené z pieskovca. Je zasvätený bohyni Káli. Najväčším chrámom Khajuráha a údajne aj celej Indie je Kandárija Mahádéva asi z rokov 1025 - 1050 postavený v období rozkvetu sakrálného hinduistického umenia. Skladá sa z piatich častí a je zasvätený bohu Šivovi. Na celej ploche je pompéžna výzdoba s 226 sochami zvonku a 646 sochami zvnútra. Veľkým množstvom mileneckých párov vyniká chrám Deví Džagadamba/ Jagadamba. V ňom sa nachádza unikátna kultová socha trojhľavého a osemrukého boha Šivu. V blízkosti sa tu nachádzajú ďalšie významné chrámy Čitragupta/Chitragupta, Višvanáth, a Chrám Šivovho býka Nandina. Akousi kópiou chrámu Višvanátha je chrám Lakšmana, zasvätený bohu Višnovi a jeho žene Lakšmi. V sochárskej výzdobe prevládajú, okrem božského páru, najmä slony, iná zver a vojaci. Z východnej skupiny patria medzi hinduistické chrámy granitovo - pieskovcový chrám Brahma (najstarší), Vámana, Džavári. Chrámy sú vyzdobené vynikajúco stvárnými nymfami (apsarami). Medzi džinistické chrámy východnej skupiny patria Ghantai, Shanti Náth, Javarí, Vámana, Ádináth a Pašvanát. Najstarší chrám Brahma - Hanuman sa datuje do roku 922. Medzi chrámy južnej skupiny patrí väčší chrám Duladéo a ťažko dostupný Višnov chrám Chaturbhuj/ Saturbhudža, ktoré napriek peknej výzdobe reprezentujú doznievajúci zlatý vek Khajuráha. Výhoda Khajuráha je v jeho plošnej malosti. Nemali sme problém premiestňovať sa pešo. Centrum a chrámy západnej skupiny sme „pobehali“ po vlastných. Na prehliadku východnej a južnej skupiny chrámov sme si „najali“ rikšiaru. Po rovine mu to šlo celkom dobre ale ako náhle sa terén len trocha zvlnil, už mal problém. Pri prechode cez rieku Khudar som radšej zostúpil a šiel pešo. Bolo to omnoho rýchlejšie. Pri odľahlých južných chrámoch sme mali zrazu pocit totálnej opustenosti. Prechod cez starú dedinu Khajuráha mal aj určité nebezpečné stránky. Cudzinec sa stáva odrazu centrom pozornosti domorodcov a je to menej príjemné. Množstvo detí predtým sa len tak ledabolo prehánajúcich okolo domčekov sa „vrhne“ na svoju „obet“ a stávajú sa aj prípady okradnutia. Videli sme ako mal taký problém jeden taliansky pár a to išli na bicykli. My sme tento úsek prešli na našich spoľahlivých a tu aj značne rýchlych nohách...V areáli džinistických chrámov sa za nami akoby zatvoril okolitý svet a nebolo to len tým, že chrámy boli ohradené pevnostným múrom. Za sebou sme nechali dobiedzajúcich indických chlapcov a tvrdú realitu indického vidieka. Po nafotení chrámov a zaujímavých detailov priečelí a interiérov týchto fantastických objektov sme sa pustili s vervou spoznávať nočný život Khajuráha. Mali sme šťastie, že práve v čase nášho pobytu sa tu uskutočnil každoročne organizovaný festival tanca a spevu. Atmosféra bola priam magická. Na pódiu vynikajúci indickí sólisti a tanečnice ladne sa pohybujúce v rytme podmanivej hudby. Nad všetkým bdeli osvetlené gigantické chrámy divajúce sa z hlbokaj

minulosti priamo do nového tisícročia. Pravdepodobne takto to asi vyzeralo v čase panovania rádžov a v čase najväčšieho rozmachu a rozkvetu Čandélskej ríše. Indovia majú radi svoj folklór a dokážu mnohé vystúpenia svojich interpretov oceniť dlhotrvajúcim potleskom. Na festivale sa zúčastnili súbory z celej Indie a tak sme si mohli urobiť prehliadku jednotlivých regiónov Indie, od Assámu a Biháru až po Rajastán, Uttarpradéš a Maháráštru. S manželkou sme obdivovateľmi etnohudby z rôznych oblastí sveta a návšteva festivalu v Khajuráhu zanechala v nás hlboký dojem. Nasledujúci deň naše putovanie po Indii nabralo kurz smerom na Orchhu. (Fogaš, 2003 c)

10.1.3 Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo Indie (pokračovanie)

Orchha bola vynikajúcim tipom na návštevu. Dostali sme sa k nemu na terase hotela Sunrise vo Váránasí. V jeden večer, keď sme v trocha povznesenej nálade z úspešného dňa stráveného v posvätnom meste na Gange v spoločnosti dvoch mladých cestovateľov z Česka a Anglicka diskutovali na terase spomínaného hotela a popíjali indický čaj s mliekom, sa k nám pripojil majiteľ hotela a povedal nám o niekoľkých zaujímavých lokalitách hodných zhliadnutia. Pôvodne sme mali namierené do Národného parku Panna. Väčšia zvedavosť a tajomné i zanietené rozprávanie hoteliera spôsobilo menšiu zmenu plánu. Nabrali sme teda kurz Orchha. Do tohto „opusteného mesta“ sme sa dostali po niekoľkých hodinách cesty autobusom. Na križovatke označujúcej smer Orchha už netrpezlivo vyčkávali motorové rikše. Do jednej z nich, ktorá je za normálnych okolností určená pre dvoch ľudí okrem šoféra, sme sa vtesnali hneď štyria aj s batožinou. Chudák majiteľ tohto skvelého vynálezu sa na nás síce díval dosť nechápavo a kýval v pravidelných intervaloch hlavou, ale šetrenie je šetrenie a na cestách v Oriente to platí dvojnásobne... Orchhu založil na brehu rieky Bétva v roku 1531 náčelník Rudra Pratap z rodu Bundélov. Postupne sa stala hlavným sídlom bundélskych Rádžputov až do čias, kým nepritiahli v 18. storočí Máraťovia a nepreniesli celé mesto aj so všetkými jeho obyvateľmi do Jhansi. Vládcom Orchhe bol radža Bír Sinh Déo (1605 - 1627). Uvalil na seba hnev Veľkého Mughala Akbara za to, že na naliehanie jeho syna Salíma, neskoršieho cisára Džahangíra, dal zavraždiť Akbarovho obľúbeného ministra Abul Fazla, ktorý patril k jedným u najvýznamnejších dejepiscov, akých kedy India mala. Po nástupe Džahangíra na mughalský trón sa odmenil rádžovi za jeho vernosť a povýšil ho na jedného z najvyšších šľachticov dvora. Bír Sinh Déo zase pre zmenu postavil nádherný palác v Datii a okrem neho ešte veľkolepejší a krajší v Orchhi, ktorý cisár Džahangír navštívil v roku 1606. Pre cisára tu bolo vystavaných osem cisárskych príbytkov, navzájom pospájaných visutými krytými verandami s krásnymi vyrezávanými zábradliami. Paláce v Orchhi sú väčšinou trojposchodové s množstvom schodov, malými oknami a balkónmi. Centrálnej časti dominuje nádvorie. Najväčšími a najkrajšími sú paláce Rádž Mahál a Laxminaryan s nástennými maľbami s náboženskou a svetskou tematikou. Hneď po vstupe do Orchhe si nás toto tajomné miesto získalo. Zvláštny pocit nás premkol celým telom. V zaujímavej symbióze tu na nás dýchali staré paláce z čierneho sopečného materiálu a sivohnedého pieskovca a novšie obydlia z hlíny a kameňa doplnené o relatívne moderné domy vrátane niekoľkých hotelov. Do jedného z nich sme sa „vrátili“, zhodili batožinu, dohodli sa s majiteľom a už sme sa aj ocitli uprostred ruín starého mesta. Radža Bír Sinh Déo bol dobrý stratég a miesto stavby celého komplexu vybral priam ukážkovo. Kráľovský palác Radž Mahál je vybudovaný na hrebeni nízkeho skalného výbežku, ktorý obteká z troch strán rieka Bétva. Palác je obohaný hradbami. Rieka Bétva, ktorá tečie priamo pod týmito hradbami dodáva celému komplexu malebný ráz a zároveň je aj strategickou prirodzenou prekážkou chrániacou vstup do paláca

ako otvorená priekopa. Treba obdivovať tú skutočnosť, že palác, a nielen tento stojí viac ako 300 rokov napriek veľkej politickej nestálosti a roztrieštenosti tohto regiónu Indie. Nebol nikdy obývaný a nemal šťastie v podobe oficiálnej starostlivosti. Nepriazeň počasia tiež zanechala nezmazateľnú stopu. Svojou umeleckou výzdobou a svojou veľkoleposťou sa vyrovná mnohým slávnym cisárskym stavbám svojej doby a v mnohých ohľadoch ich prevyšuje. Aj keď nie je na zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO, zasluhuje si našu pozornosť a odporúčam jeho návštevu priaznivcom architektúry a umenia všeobecne. Z Orchhe sme nabrali kurz smerom na Ágru. Ágra leží na rieke Jamuna v štáte Uttarpradéš a má približne 800 000 obyvateľov. Je to priemyselné centrum (textilný, obuvnícky, kožiarsky, chemický, strojársky, sklársky, papierenský priemysel) a významná dopravná križovatka vrátane letiska. Nachádza sa tu aj Univerzita založená v roku 1927. V Ágre na nás čakali okrem iných zaujímavých miest najmä dve významné lokality zaradené do zoznamu pamiatok UNESCO - v celom svete známy Tádž Mahál a Červená pevnosť. Pred vstupnou bránou do Tádž Mahálu sme stáli už o 7. hodine ráno. Ranná prehliadka má viacero výhod. V celom areáli nie sú skoro žiadni ľudia, je príjemná klíma, keďže slnko nenabralo ešte na intenzite, výborne sa fotografuje, nikto sa netlačí pred váš objektív a vychádzajúce slnko vytvára fantastické svetelné kombinácie v súhre s bielym mramorom a červeným pieskovcom, ako aj s tieňmi objektov tvoriacimi neuveriteľné kombinácie obrazov prostredníctvom slnečných lúčov. Cena vstupenky bola najvyššou počas celej cesty po Indii. Vysoko prekračovala predchádzajúce a nasledujúce ceny vstupov do pamiatok. Tým ale, že sme boli v Indii mimo turistickej sezóny, sme dokázali ušetriť v priemere polovicu vstupného. Tádž Mahál, ležiaci na južnom brehu rieky Yamuna (Džamuna/Jumna), je vo svete považovaný za neoficiálny symbol Indie. Predstavuje jednu z najskvostnejších budov celého sveta. Je to najslávnejšie mauzóleum, nádherné a fascinujúce v noci pri svite mesiaca, ako aj vo dne pri lesku slnečných lúčov. Britský spisovateľ Rudyard Kipling (1865 - 1936) vyhlásil Tádž Mahál za „stelesnenie všetkého čistého, všetkého posvätného a všetkého, čo je nešťastné. Aj v tom tkvie záhada tejto stavby“. Súčasťou svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO je od roku 1983. Tádž Mahál dal postaviť mughalský cisár Šáh Džahán v 17. storočí ako pamätník svojej manželky. Počas panovania tohto významného mecenáša kultúry v rokoch 1628 - 1658 dosiahla Mughalská ríša najväčší rozmach, politickú silu a kultúrny rozkvet. V detstve poznal dcéru prvého ministra svojho otca Ardžomand Bánu Begam a neskôr sa s ňou ženil. Po svadbe sa jej meno zmenilo na Mumtáz Mahál (Perla paláca), nazývanej niekedy aj Mumtazul Zamání (Zázrak doby). Po devätnástich rokoch manželstva v roku 1631 zomrela pri pôrode štrnásteho dieťaťa. Tádž Mahál stojí nad riekou Yamunou na 250 m širokej mramorovej terase s priečelím zdobeným výklenkami. V rohoch terasy sa do výšky 40 m týčia štyri minarety. Strana štvorcovej ražby meria 56,7 m. Z celkovej výšky hlavnej budovy 75 m čnie do výšky 26 m biela cibulovitá kupola. Je obkolesená štyrmi menšími kupolami. Samotné mauzóleum je dielom tureckého architekta Ismáil Rumi Chana pochádzajúceho z Istanbulu a Šarífa zo Samarkandu. Celá stavba pochádza od perzského architekta Ustad-Ysa Ahmeda. Na stavbe sa podieľali kamenári z Rádžputánu, kaligrafi a maliari z Damašku, Bagdadu a Širázu, dekoratéri z Buchary, murári z Kandaháru a Dillí, stavitelia z Láhauru. Na stavbe pracovalo približne 20 000 robotníkov. Vyše 1000 slonov prepravovalo mramor z lomov vzdialených 300 km. Ďalší stavebný materiál sa vozil ešte z väčších vzdialeností - malachit z Ruska, karneol z Bagdadu, tyrkys z Perzie a Tibetu. Na stavbe sa nešetrilo ani takými „materiálmi“ akými boli napr. zlato a striebro. Skvost islámsko - hindskej architektúry, akým bezpochyby Tádž Mahál je, pokrýva biely mramor kombinovaný a polodrahokamami (jaspis, achát, ónyx, lazurit, topás atď.).

Polodrahokamy vytvárajú nádherné kvetinové ornamenty a texty z Koránu. Podobne honosne je vyzdobený aj interiér s kamennou intarziou (pietra dura) a to najmä samotná hrobka Džahánovej manželky - osemboká poschodová sieň s výklenkami a dverami. Tádž Mahál a dve pieskovcové mešity na jeho bokoch obklopujú záhrady (založené v rokoch 1631 - 1653), dláždené mramorom, ktoré sú geometricky rozčlenené bazénmi a vodnými tokmi. V záhradách sú vysadené nádherné cyprusy. Pred priečelím hrobky sa zrkadlí hladina vodnej plochy. Najčastejšie zábery na prospektoch a fotografiách pochádzajú práve odtiaľ. K areálu patrí aj hlavná brána s nápismi z Koránu, mešita a krytá galéria z červeného pieskovca. Cisár Šáh Džahán chcel postaviť na protihlom brehu rieky Yamuny vlastnú hrobku z čierneho mramoru a mostom ju spojiť s Tádž Mahálom. Oblúk mosta nad vodou mal symbolizovať lásku, ktorá dokáže pretrvať aj po smrti. Tento plán sa neuskutočnil, lebo v roku 1658 ho zvrhol jeho syn Aurangzéb a po smrti v roku 1666 ho dal pochovať do Tádž Mahálu vedľa Mumtáz Mahál. Na svojich cestách sa snažíme navštíviť najmä lokality, ktoré sa nehemžia záľahami turistov zo všetkých možných kútov sveta. Chceme si tajomstvo a duch toho ktorého miesta „dokonale“ vychutnať, trocha na ňom pookriať a v pokoji rozjímať o minulosti, súčasnosti a tiež o budúcnosti. Tádž Mahál nepatrí k takýmto pokojným a od turistov „chráneným miestam“, práve naopak je každoročne poctený tisícami návštevníkov z celého sveta, ale aj napriek tomu si rozhodne zaslúži našu pozornosť a obdiv. Druhá významná lokalita zaradená do svetového dedičstva, nachádzajúca sa v Ágre, Červená pevnosť, bola postavená počas vlády Veľkého Mughala Akbara (1555 - 1605) na brehu rieky Yamuny. Súčasťou svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO je od roku 1983. Výstavba pevnosti začala v roku 1565. Dokončená bola v roku 1575. Pevnosť postavená z červeného pieskovca nahradila skôr postavenú tehlovú pevnosť Lódiov. Stavba bola zrealizovaná na pokyn Akbara, niektoré ďalšie budovy dal postaviť Šáh Džahán v rokoch 1637 - 1655. Pevnosť slúžila ako vládne mesto mughalských panovníkov. Budovy osobitného architektonického významu boli postavené v islámskom (mughalskom) a hindskom štýle s využitím mramoru a kameňa. Červená pevnosť v Ágre je obostavaná 21 m vysokým múrom, za ktorým je 12 m široká vodná priekopa a ďalší 21 m vysoký múr. Celková dĺžka obvodového múru je 2,5 km. Už pri pohľade z diaľky na celý pevnostný komplex sme obdivovali majstrovstvo indických staviteľov, ako dokázali zladať „dokonalosť“ fortifikačného systému s majstrovskými krivkami architektonických štýlov historickej Indie a vytvoriť objekt, pred ktorým človek našej doby musí s uznaním „sňať klobúk“. Do areálu pevnosti sa vstupuje bránou Amar Singh a Delhi. Hneď za bránou stojí Perlová mešita (Móti masjid) z čistého bieleho mramoru. Významné sú vládne budovy - palác Diwan-i-Ám a palác Diwan-i-Khás. Pri tomto paláci postavili na príkaz Šáha Džahána osemstennú vežu Mussaman Burj určenú pre Mumtáz Mahál s dvorom vydláždeným mramorovými platňami. V tomto objekte bol neskôr väznený Šáh Džahán 7 rokov až do svojej smrti v roku 1666 svojím tretím synom Aurangzébom. Priamo z veže Mussaman Burj mal väznený Šáh Džahán výhľad ponad rieku Yamunu na Tádž Mahál aj s hrobkou svojej manželky Mumtáz Mahál. Ďalšími zaujímavými stavbami a objektmi v areáli Červenej pevnosti sú šahova mešita Mina Masjid, trhovisko Mina Basar určené pre konkubíny, rybí palác Macči Bhavanba, mešita Nagina Bhavanba, veľký palác Jehangir/ Džehángír Mahál, hrobka Imád al-Daulu z bieleho mramoru, palác Šáh Džahán Mahál, z ktorej panovník sledoval slonie hry, trojpavilónový palác nad riekou Khás Mahál, štvorcová Viničová záhrada- Angúrí Bágh s bazénmi, kvetinovými záhradami a spálňami súložnic, Zrkadlový palác Šiš Mahál s kúpeľňami a šatňami žien háremu, Selimov pavilón a Jehangirov dom. V Červenej pevnosti sa môže cestovateľ a pútnik schovať pred horúcim slnkom a vysokými teplotami dosahujúcimi počas

nášho pobytu v strednej Indii výšku okolo 35 - 40° C, ale predovšetkým pred dobiedzajúcimi domácimi Indmi, ktorí sa snažia na každom kroku, priestor pred vstupom do pevnosti nevynímajúc, využiť na predaj svojich vlastnoručne vyprodukovaných výrobkov ako aj spotrebného tovaru všakovakého pôvodu a kvality. Po prehliadke interiéru pevnosti sme sa zoznámili aj s vonkajšou časťou pevnosti. Zrazu sme sa ocitli v obchodnej časti starého mesta medzi množstvom stánkov a malých obchodíkov. Tovar je tu skutočne rôznorodý. Fascinujúcim sortimentom je najmä textil a to predovšetkým hodvábné sárí pre ženy ručnej výroby, látky z vzácného kašmíru dovezené až z ďalekého himalájskeho regiónu štátov Kašmír a Džammú, ako aj nádherné bavlnené látky vysokej kvality. India patrí k najvýznamnejším a najväčším producentom a exportérom bavlny na svete. Pri ceste po trhoch Indie dýcha na cestovateľa tá pravá atmosféra Orientu nelíšiaca sa už stovky, ba tisícky rokov, dotvorená najmä nepreberným množstvom vôní a chutí jedál tých najrôznorodejších foriem a tvarov. Duch pravého Orientu premenený do konkrétnosti nás oslovil aj v starej časti Ágry. Neodolali sme a vstúpili do malej, ale veľmi čistej a udržiavanej reštaurácie. Pochutili sme si na thali. Thali patrí k najviac preferovaným indickým jedlám. Pozostáva z ryže, platiek čapatí, ktoré pripomínajú svojim vzhľadom a chuťou naše posúchy, známe zo starších čias alebo lokše, kúskovej a zmiešanej zeleniny ochutenej o rôzne druhy štiplavých korenín, najmä o kari, sladkého jogurtu (lassis) a tvarohu (curt). Thali je naservírované na jednom, zvyčajne hliníkovom tanieri. Nenahraditeľným doplnkom stravy je nápoj, ktorý je pri vysokých teplotách zastúpený najmä čistou vodou alebo čajom zmiešaným s mliekom. Z Ágry s jej nenapodobiteľným skvostom v podobe Tádž Mahálu a obrovskou Červenou pevnosťou sme sa vydali smerom na Fatéhpur Síkrí. (Fogaš, 2004)

10.2 JEMEN

10.2.1 Neznáma Južná Arábia

Jemen sa rozprestiera v juhozápadnej časti Arabského polostrova. Má veľmi rozmanitý povrch tvorený prímorskými nížinami, vysokými pohoriami a náhornými planinami. V severovýchodnom cípe sem zasahujú aj rozsiahle púštne oblasti. Najznámejšou a najväčšou z nich je Rub al-Chálí (Prázdna štvrt'). Svojou rozlohou 650 000 km² patrí k najrozsiahlejším súvislým pieskovým púšťam sveta. V západnej časti krajiny pri pobreží Červeného mora sa rozkladá 50 – 70 km široká nížina polopúštného charakteru, Tiháma. Značnú časť Jemenu zaberá Džebelská plošina s nadmorskými výškami 2 000 až 2 600 m n. m. a najvyššími vrcholmi presahujúcimi 3 500 m n. m. Tu sa nachádza najvyšší bod nielen samotného Jemenu, ale aj celého Arabského polostrova, Džebel Hadhúr Nebí Šu'ajb (3 760 m n.m.), na ktorý vedie asfaltová cesta, po ktorej sme sa na arabský Olymp dostali aj my. Stredná časť krajiny sa označuje termínom Šarki. Táto suchá plošina rozložená vo výške 1 000 až 2 000 m n. m. má povrch spestrený kužeľmi vyhasnutých sopiek. Dominantou východnej časti Jemenu je 500 km dlhé údolie Wádí Hadramaut, jedno z najväčších na Arabskom polostrove. Po medzipristáti v Káhire, kde sa k nám pridala posledný člen našej výpravy, sme pristáli na medzinárodnom letisku v San'á vo výške 2 400 m n. m. Nie je veľá hlavných miest sveta, kde by cestovateľ začínal svoju púť krajinou vo výškach našich Vysokých Tatier. Hlavné mesto zjednoteného Jemenu San'á je postavené na úrodnej plošine Umm ad-Dunja (Matka sveta). Je to staré historické mesto, ktoré písalo svoje dejiny v rovnakom časovom slede ako sabejské, minejské a himjarské kráľovstvo. Podľa legendy ho založil Noemov syn Šem a preto sa pôvodne nazývalo Medinet Šam, čiže Šemovo mesto. Keďže sa predpokladá, že existovalo už

pred viac ako 6 000 rokmi, patrí k najstarším mestám sveta. Už rímski historici označovali pred 2 000 rokmi mesto San'a za najväčšie a najbohatšie v celej Arábii. San'a rozhodne chytí každého návštevníka za srdce. Má svoju neopakovateľnú atmosféru. V minulosti sa tu stretávali kultúrne vplyvy viacerých etník a náboženských spoločenstiev (židia, kresťania, muslimovia). To sa odráža aj v architektúre mesta, ktorá je neopakovateľná. Mešity, minarety, karavanseraie, paláce, kúpeľné domy (hammam), ako aj bazáre (suq), citadely, obranné múry, brány a bašty. Mesto je často nazývané múzeom arabskej mestskej architektúry. Je rozdelené na tri časti – Staré mesto, Bir el-Azáb a Ka el-Jahúd. Viac ako 6 500 domov a palácov bolo postavených pred 11. storočím. Poschodové budovy sú postavené zo svetlého alebo škoricového hnedého kameňa. Na nich sú nadstavané obytné časti z tehál usušených na slnku (adobe). Dolné poschodia sú bez okien a strechy sú obohrané vysokými múrmi. Najzaujímavejšími prvkami sú ornamenty zo sadry farbenej haseným vápnom (gamariya). Jemenčania sa v priebehu stáročí stali majstrami týchto štýlov. Akoby sme sa zrazu ocitli v podmanivých orientálnych príbehoch z Tisíc a jednej noci. „Perníková architektúra“ zaujala aj odborníkov z Paríža a preto je staré mesto San'a zaradené od roku 1986 na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Prechádzky tajuplnými uličkami jemenského hlavného mesta a návšteva miestnych bazárov, ktoré sú nádhernou ukážkou remeselných a obchodných tradícií krajiny ukončili náš pobyt v Šemovom meste. Z neho sme sa vybrali spoznávať Arabiu Felix (Šťastná Arábia), ako ju nazvali starí cestovatelia, geografi a historici, na štyroch kolesách. Šofér, ktorého sme mali prenajatého spolu s autom bol typickým príkladom pestrej etnickej štruktúry krajiny. Časť jeho koreňov siahala do blízko ležiacej Etiópie, ktorá mala v histórii výrazný vplyv na územie terajšieho Jemenu. V jednej chvíli, keď sa zdalo, akoby jeho melanchólia nadobúdala vrcholný rozmer, sa zastavil na miestnom trhu a kúpil si „zázračnú“ rastlinu qat (Catha edulis Forsskal). Jej účinky sa o chvíľu prejavili v podobe jeho „znovuzrodenia“. Táto ľahká droga s jemne halucinogénnymi účinkami sa konzumuje v celom Jemene, obchoduje sa s ňou vo veľkom, ale zároveň predstavuje aj značný negatívny dopad na ekonomiku krajiny. Cestou k Červenému moru, ktorá trvala niekoľko hodín sme sa zastavili v údolí Wádí Dhahr s unikátnou stavbou kráľovského hradu imámov, postaveného v 70. rokoch 18. storočia. Dahr al –Hajar (Skalný palác) patrí k najvyhľadávanejším kultúrne – historickým pamiatkam Jemenu. Zastavili sme sa aj v Kawkabane a Thule, unikátnych horských sídlach, ktoré sú charakteristické pre celý severný a stredný Jemen. Okolité panoramatické výhľady, ktoré sa nám z nich naskytli ukázali v celej svojej kráse a famóznosti krajinu s rozsiahlymi skalnými terasami, na ktorých po stáročia miestni poľnohospodári získavali svoju obživu, oázy s podzemnou vodou bez ktorej by nebola možná existencia v týchto podmienkach, sídla a infraštruktúru. Mesto Zabíd sme zaradili na náš itinerár kvôli svojej historickej hodnote a významu z pohľadu islámskej kultúry (mešity, medresy – školy koránu a vied, univerzita). Podmanivú atmosféru zastaveného času bývalého hlavného mesta Jemenu využil v 60. rokoch 20. storočia aj taliansky režisér Pier Paolo Pasolini pri nakrúcaní svojho filmu Evanjelium podľa Matúša. Naša cesta nabrala smer juh. Vchádzame do tretieho najväčšieho mesta krajiny, Taizzu. Nachádza sa na úpätí hory Sabir, na križovatke dôležitých karavánových ciest spájajúcich mestá San'a, Aden a Mokka. Najkrajší pohľad na mesto s okolím je od starej citadely, ktorá slúžila v minulosti imámovi ako väzenie pre kmeňových rukojemníkov. Synovia kmeňových náčelníkov sem prichádzali v útľom veku, dostali tu patričné vzdelanie a po dosiahnutí dospelosti ich imám vymenil za mladších súrodencov. Pokiaľ ich nemal, musel zostať v citadele až do konca života. V roku 1332 navštívil mesto arabský cestovateľ Ibn Battúta a popísal ho ako jedno z najkrajších a najväčších miest v krajine a dal mu

prívlastok „Damašek Jemenu“. Postupne klesáme k pobrežiu Adenského zálivu, do mesta Aden, bývalej metropoly Jemenskej ľudovodemokratickej republiky. Táto patrila v časoch socializmu do „nášho“ tábora. Odrazom tejto reality bolo viacero ľudí, ktorí nás oslovovali na uliciach kvalitnou ruštinou. Mnohí z nich totiž študovali nielen v bývalom ZSSR, ale aj v ostatných spriatelенých socialistických štátoch, ČSSR nevynímajúc. Aden bol už od antických čias významným obchodným centrom. Jeho strategickú polohu si najviac uvedomili Briti, ktorí mesto obsadili v roku 1839 a zriadili tu jednu zo svojich najsilnejších námorných základní, z ktorej kontrolovali obchodné a vojenské trasy smerujúce z Európy do východnej Afriky a Ázie. Význam Adenu sa ešte zvýšil po dobudovaní Suezského prieplavu. Časť mesta sa nachádza na okraji vyhasnutej kaldery, čomu zodpovedá aj názov Kráter. Pozoruhodnou technickou pamiatkou Adenu sú zberné nádrže na pitnú vodu Saharídž Adan, vytesané do skál nad Kráterom. Z moderného mesta, ktoré svojim charakterom a dynamikou akoby ani nebolo v Jemene sme odleteli miestnymi aerolinkami ponad rozsiahle púštne oblasti do vnútrozemia, priamo do srdca Wádí Hadramaut, mesta Sajún. Táto neoficiálna metropola celého regiónu, zo všetkých strán obklopená púšťou ponúka návštevníkom možnosť pokochať sa krásou sultánskeho palác al-Kathiri. Cez ďalšie z historických miest regiónu, Tarím, ktoré je známe ako jedno z najsilnejších centier islámskeho učenia (v minulosti 365 mešít, knižnica mešity al-Džame - viac ako 5000 stredovekých rukopisov miestnych učencov, najvyšší minaret v Jemene s výškou 53 m apod.), sa púšťame znova autom na poznávanie miestnej púštnej krajiny. Oko a srdce nielen geológa a geomorfológa si príde na svoje pri pohľade na famózne formy eolického reliéfu, ktoré sa vo Wádí Hadramaut nachádzajú. Postupne sme pri našej ceste míňali stolové hory, jardangy, svedecké vrchy, viklany, hrance, pieskové presypy a pod. Jedným slovom, nádhera. Dostali sme sa aj na miesta archeologických výskumov, kde sme sa doslova potkýnali o kamenné bloky so zachovanými ukážkami písma starovekých otrokárskejších štátov Južnej Arábie. Povestným diamantom na korune hadramautských panovníkov je ale bez konkurencie Šibam. Osemtisícové mesto patrí k najlepším príkladom urbanistického plánovania založeného na vertikálnom princípe. Prezývka „Manhattan púšte“ je oprávnená. Mesto je situované na okraji vyschnutého riečiska uprostred rozsiahleho údolia Wádí Sarr. Približne 500 sedem až osemposchodových domov vytvára dojem včelieho plástu. Najvyššie stavby dosahujú 30 metrov. Všetky objekty sú postavené z hlíny (adobe). Najstarší dom má približne 400 - 500 rokov. Starý Šibam, ktorý je zaradený od roku 1982 do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO, bol založený pravdepodobne ešte v 1. tisícročí pr. Kr., keď sa stal súčasťou Sábskeho kráľovstva. Jednotlivé stavby sa postupne stávali akýmisi pevnosťami pred dotieravými a nebezpečnými beduínmi. Spojené v zadných častiach vytvárali fortifikačný systém mesta, do ktorého sa vstupovalo iba jednou stráženou bránou. Šibam ale nie je skanzenom, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, ale živým a pulzujúcim mestom. Pri svojich potulkách úzkymi uličkami sme obdivovali filigránsku prácu starých majstrov na drevených detailoch dverí, obločníc a trámov, ako aj murované priestory skrášlené štukovou výzdobou. Opustili sme prvé mrakodrapové mesto sveta a nabrali kurz smerom k pobrežiu Adenského zálivu. Cestou sme si kúpili od miestnych predavačov med, ktorý patrí svojou kvalitou k najlepším v Jemene a cez moderné prístavné mesto Al-Mukalla sme kopírujúc pobrežie Arabského mora pokračovali do susedného Ománu. Jemen je krajina, v ktorej sa výrazne prelínajú prvky starej vyspelej civilizácie, nedostupných oblastí hlboko vo vnútrozemí, kde sa akoby čas zastavil pred niekoľkými stáročiami s modernizmom veľkých miest, predovšetkým prístavných centier, akým je napr. Aden. Značné regionálne rozdiely, problematický politický a spoločenský vývoj krajiny z nej nerobia vychýrenú turistickú destináciu. Pre nás však bol a zostáva Jemen krajinou

s podmanivými prírodnými krásami, fascinujúcimi historickými pamiatkami a pohostinnými ľuďmi ochotnými vždy pomôcť a poradiť. (Fogaš, 2014)

10.3 TURECKO

10.3.1 Geografická exkurzia v Turecku

Expedícia Turecko 2012 mala za cieľ bližšie spoznať krajinu nachádzajúcu sa na rozhraní Európy a Ázie. Turecko, ktoré sa usiluje o vstup do EÚ je predmetom záujmu nielen európskych a svetových médií, ale aj návštevníkov, dovolenkárov a turistov. Krajina na Bospore má obrovský ľudský a ekonomický potenciál. Jej prírodné lokality a kultúrne pamiatky nenechajú nikoho ľahostajným. Kto chce vidieť najviac antických skvostov, mal by sa rozhodne vybrať do Turecka, keďže polostrov Malá Ázia patril v minulosti k miestam ich najväčšieho sústredenia. Zároveň je to muslimská krajina, takže kontakt s iným kultúrnym a náboženským prostredím bol tiež silným motivačným faktorom. Exkurziu sme začali transferom cez Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko. Nočný prechod pri splne Mesiaca cez karpatské priesmyky v Rumunsku mal svoje neobyčajné čaro. V treťom najväčšom bulharskom meste, Varne sme si urobili dlhšiu prestávku a pozreli si mesto, založené gréckymi kolonistami už v 6. storočí pr. Kr. V staroveku bolo známe ako vojenský tábor Odessos. Varna sa dostala ho povedomia aj porážkou kresťanských vojsk Turkami v ľahko zapamätateľnom roku 1444. Z viacerých pamiatok je najmajestátnejšou a najvýznamnejšou pravoslávna katedrála Zosnutia presvätej Bohorodičky, postavená koncom 19. storočia v novobyzantskom architektonickom štýle. Vzácný ikonostas zhotovili macedónski majstri začiatkom 20. storočia. Varna je medzi slovenskými dovolenkármi spojená predovšetkým s rekreačnými aktivitami súvisiacimi s morom. To sme využili aj my na kúpanie a oddych pred ďalšími tisícami kilometrov už na tureckom území. Vychádzajúc z mesta sme „obdivovali“ rozsiahle rómske geto nachádzajúce sa priamo vedľa hlavnej dopravnej tepny smerujúcej na juh Bulharska. Viacerí zo študentov zažili svoju premiéru pri vstupe do krajiny s vízovou povinnosťou. Aký to rozdiel oproti Schengenskému priestoru, kde môže človek bez obáv cestovať napríklad od ukrajinsko - slovenských hraníc až k Atlantiku. Vstupujeme do krajiny polmesiaca. Tento symbol islámu v podobe obrovských zástav a emblémov nás bude sprevádzať celou cestou. Turci sú veľkí patrioti, čo dávajú patrične najavo napríklad počas športových zápolení (najmä futbalových zápasov) a kultúrnych podujatí. Naša cesta smeruje cez úrodnú Tráciu v európskej časti krajiny na polostrov Gallipoli (Gelibolu). Kto videl rovnomenný film s Melom Gibsonom z roku 1981, ten si môže urobiť aspoň približný obraz o bojiskách 1. svetovej vojny a o množstve zmarených životov. Operácia Dardanely alebo bitka o Gallipoli prebiehajúca od apríla 1915 do januára 1916 mala za cieľ obsadiť prieliv Dardanely a získať prístup do Marmarského mora. Tým by bolo ohrozené hlavné mesto Osmanskej ríše, Istanbul. Spomínaná operácia mala vojensky a ekonomicky pomôcť aj Rusku. Bojov sa zúčastnili na oboch stranách desaťtisíce vojakov. Približne 500 000 väčšinou mladých mužov - Turkov, Britov, Francúzov, Austrálčanov, Novozélandčanov a Indov tu našlo svoju smrť, boli ranení, alebo nezvestní. Práve pre Austrálčanov a Novozélandčanov majú miesta bojov osobitný význam. Každý rok ich sem prichádzajú stovky počas tzv. Anzac Day. S vojenskými operáciami sa spájajú mená ako Churchill, Kitchener, Mustafa Kemal a ďalšie. Na trajekte sme sa preplavili cez úžinu Dardanely na ázijskú časť Turecka, do mesta Çanakkale. Dardanely, alebo Hellespont patrili už v dávnej minulosti k najvýznamnejším vodným koridorom sveta. Sú dlhé 65 km a v najužšom mieste majú iba 1,3 km. Z brehu, aj

priamo z trajektu sme videli značné množstvo lodí prepravujúcich tovar z rôznych kútov sveta, čo len zvyrazňuje ich ekonomický a strategický význam. Našou nasledujúcou zastávkou bola jedna z najznámejších svetových archeologických lokalít, Trója (Truva) (UNESCO). Do povedomia svetovej verejnosti sa dostala prostredníctvom nemeckého archeologického nadšenca, Heinricha Schliemanna, ktorý tu začal realizovať svoje vykopávky v roku 1870. Z lokality sú v súčasnosti iba ruiny, ktoré laikovi veľa nepovedia. Najfotografovanejšou „pamiatkou“ je drevená napodobenina známeho Trójskeho koňa, pomocou ktorého sa ľst'ou dostali po 10 rokoch obliehania do mesta Achájeci a vyplienili ho. My sme sa premenili na dobyvateľov a nahrnuli po rebríku rovno do konského brucha. Z mystickej Tróje sme pokračovali smerom na juh pozdĺž pobrežia Egejského mora. Celou cestou až do Izmiru nás sprevádzali nádherné prírodné scenérie v podobe morských zálivov na jednej strane a masívnych horských chrbtov na strane druhej. Množstvo vybudovaných turistických rezortov lemujúcich západné pobrežie Turecka odráža výrazný ekonomický rast. Výrazné investície do cestovného ruchu sa v Turecku prejavujú v rozvoji kvalitnej infraštruktúry a služieb, čo sa prirodzene odráža vo zvýšenej návštevnosti krajiny. Aj pre Slovákov predstavuje v súčasnosti Turecko jednu z najobľúbenejších zahraničných destinácií. Zastavujeme sa v lokalite Pergamon (Bergama), ktorá dala svetu názov predchodcu papiera. Pergamen je vyčistená oslia, kozia alebo ovčia koža, špeciálne spracovaná, postupne vybrúsená a vyleštená na tenkú blanu. Vznik pergamenu sa všeobecne považuje za dôsledok rivality medzi Pergamonom a Egyptom, ktorý mal v staroveku „akýsi“ monopol na obchodovanie s papyrusom, dovtedy najrozšírenejším materiálom na písanie. Snaha o vybudovanie knižnice, ktorá by konkurovala svetoznámej Alexandrijskej knižnici viedla k založeniu podobnej inštitúcie v roku 170 pr. Kr., ktorá počas svojej existencie dokázala zhromaždiť približne 200 000 zvitkov. Nad mestom sa týči akropola, z ktorej je famózný panoramatický pohľad na okolitú krajinu, ako aj jednotlivé historické artefakty. Stavbou, ktorú nie je možné obísť je divadlo pre 15 000 divákov, umne zakomponované do skalného masívu. V antike to bol najstrmší amfiteáter sveta. Kto chce vidieť zachovanú sochársku výzdobu Diovhho oltára, mal by sa vybrať do Berlína, kde je kompletne zrekonštruovaný a vystavený v povestnom Pergamskom múzeu. Pergamon dal svetu aj významnú osobnosť v podobe lekára Galéna. Naša trasa smeruje k ďalšiemu skvostu, jednému z najzachovalejších antických miest sveta. Efesos (Efez) prosperoval najmä zo svojej vynikajúcej geografickej polohy pri mori (v súčasnosti je od neho vzdialený 17 km) a z obchodu. V meste bol postavený jeden z povestných siedmych divov sveta, Chrám bohyne Artemis. V súčasnosti je iba chabou spomienkou na kedysi majestátnu stavbu jediný stĺp čnejúci nad úbohými ruinami. Počas najväčšieho rozmachu súperil Efez v politickom vplyve a bohatstve s Aténami a Alexandriou. Efez očarí každého návštevníka. Má svoje neopakovateľné fluidum. Hadriánov chrám, Arkádová cesta, amfiteáter pre 25 000 divákov, Celsova knižnica, Traiánova fontána, to je len malý výpočet pamiatok mesta, ktoré povýšili Rimania na metropolu provincie Ázia. Údolím rieky Veľký Menderes a prastarou obchodnou cestou vedúcou priesmykmi pohoria Taurus vstupujeme do tureckého vnútrozemia. Našou túžobne očakávanou zastávkou je prírodný klenot Turecka, Pamukkale (UNESCO). Bavlníkový hrad, ako znie jeho slovenský preklad nás nesklamal. V nemom úžase sledujeme stupňovité terasy, obrovské kaskády, biele, modravé a zelené vodné jazierka a travertínové prstence. Všetka tá snehová nádhera je v silnom kontraste k tmavomodrej oblohe a krvavočerveným oleandrom, lemujúcim hornú časť travertínovej kopy. Liečivé účinky tunajších vôd odhalili už starovekí obyvatelia blízkeho Pergamonu a tak tu vzniklo mesto a kúpele Hierapolis (UNESCO). My sme sa verní zásade, že všetko je najlepšie vyskúšať si na vlastnej koži,

pusťli do zdolávania snehových masívov a následného „mroženia“ sa v obrích vodných hrncoch. Naša cesta sa stáča prudko na sever. Cez historické mesto Bursa, ktoré sa pýši známym lyžiarskym centrom v pohorí Uludağ, mauzóleami osmanských sultánov, termálnymi kúpeľmi a gurmánskymi špecialitami sa dostávame do pomyselného cieľa našej cesty v Turecku. Istanbul (UNESCO), Konštantínopol, Carihrad, to je len niekoľko mien pre to isté mesto. Symbol stretu Európy a Ázie, kresťanstva a islámu. Historický klenot a zároveň najväčšie (vyše 13 mil. obyvateľov) a najdynamickejšie sa rozvíjajúce ekonomické srdce krajiny (27,5% tureckého HDP). Jeho poloha na brehoch Bosporu, spájajúceho Čierne a Marmarské more a skrz Dardanely aj Egejské a Stredozemné more z neho spravili jeden z najstrategickejších bodov sveta. My sme si pozreli Istanbul z paluby lodí, ktoré tu pravidelne premávajú, aj po vlastných. Jeden aj druhý zážitok má svoje čaro. Z obrovského množstva pamiatok by sme mohli spomenúť najmä tie, ktoré sú v užšom centre mesta - Chrám Božej múdrosti (Hagia Sofia), Hippodrom s troma obeliskami, podzemné cisterny, palác sultánov Topkapı, Modrá mešita, Süleimanova mešita, Veľký a Egyptský bazár. Naša expedícia sa priblížila k svojmu záveru. Už len nakúpiť posledné suveníry, pokochať sa ešte nočným mestom a skrz Bulharsko, Rumunsko a Maďarsko sa šťastne vrátiť do svojich domovov na Slovensko. (Fogaš, 2013)

10.4 MEXIKO

10.4.1 Impozantná minulosť a prítomnosť Mexika

Po únavnom dvanásťhodinovom lete ponad Atlantik pristávame v najväčšom meste sveta, v 25-miliónovom Ciudad de México. Metropola štrnásteho najrozľahlejšieho štátu zemegule leží v dlhom údolí centrálnej vysočiny Altiplanicio Mexicana. Je to gigant plný kontrastov, ktorý je mozaikou celého Mexika. Obrovské kozmopolitné mravenisko, bludisko ulíc a domov mnohých architektonických štýlov, mesto príjemných ľudí, ochotných vždy pomôcť a poradiť. Hlavné mesto na nás zapôsobilo. Predovšetkým famóznou históriou, ale aj dynamikou. Na jednej strane nepreberné množstvo indiánskych artefaktov z celého Mexika, sústredených najmä v mexickom Národnom antropologickom múzeu v parku Chapultepec. K tomu impozantná koloniálna architektúra z obdobia, keď sa tu nachádzalo jedno z najvýznamnejších centier španielskeho impéria. Ich zosobnením je množstvo sakrálnych stavieb na čele s Metropolitnou katedrálou na povestnom Zócale v srdci mesta. Na druhej strane moderné široké ulice so záplavami automobilov, ktorým dominujú kultové VW chrobáky v zeleno-bielych národných farbách. Vysoké hypermoderné budovy zo skla, z hliníka, ocele a betónu, kde si podávajú ruky najsolventnejší bankári a investori z celého sveta. S hlavným mestom Mexika sa lúčime stretnutím s indiánskymi tanečníkmi conchero s bubnami, členkami z peria, lastúrovými náramkami a náhrdelníkmi. Naš obdiv vzbudzujú aj Totonakovia. Tí predvádzajú svoj mystický rituál voladores, pri ktorom sú zavesení dole hlavou z dvadsať metrov vysokého stĺpa. Naberáme smer Oaxaca a spomíname si pri tom na slová dobyvateľa Hernanda Cortésa. Keď sa ho po jeho návrate do Španielska opýtali, ako vyzerá nová krajina, ktorú dobyl pre španielsku korunu, pokrčil v ruke pergamen a odhodil ho so slovami: „Toto je mapa Mexika.“ Mal úplnú pravdu. Silne zvrásnená krajina, ktorou prechádzame, je v období sucha vyprahnutá a bezútešná. Na mieste, kde sa stretávajú pohoria Sierra Madre del Sur a Sierra Madre de Oaxaca, sa v rovnomennom meste Oaxaca spájajú tri Centrálna údolia. Je to skvost španielskej koloniálnej architektúry, zaradený do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Túlame sa uličkami a obdivujeme opravené fasády

historických budov. Mexičania si vážia svoju históriu, o tom sa presviedčame na každom kroku. Večer sme pod vysvietenou katedrálou pozorovali niekoľko desiatok párov ľudí všetkých vekových kategórií, ako tancujú latinskoamerické tance. Akoby sa tu zastavil čas a my sme sa ocitli v dvadsiatych alebo v tridsiatych rokoch 20. storočia. Je to pritom kraj prvého indiánskeho prezidenta v dejinách Mexika. Benito Juárez sa narodil v neďalekej horskej dedinke Guelatao. Po smrti svojich zapotéckych rodičov ho vychovávali a vzdelávali v Oaxake. Vo funkcii prezidenta dosiahol okrem iných pozitívnych krokov aj bezplatné povinné základné vzdelanie pre široké masy Mexičanov. Tu sme si vychutnali aj každodenné a so silným patriotizmom precítené sťahovanie a skladanie obrovskej mexickej zástavy na hlavnom námestí. Ďalší deň bol našim prvoradým cieľom Monte Albán. Mikrobusom sme sa pomedzi chudobnejšie obydlia vyškrabali na planinu ležiacu 400 metrov nad dnom údolia. Bývalé zapotécke hlavné mesto Monte Albán (Biela hora), ktoré malo intenzívne styky s kultúrou Olmékov, bolo centrom vysoko organizovanej spoločnosti vedenej kňazmi. Tá kontrolovala celú oblasť Centrálnych údolí s viac ako dvesto ďalšími sídlami a obradnými miestami. Veľké námestie, plošiny, pyramídy, chrámy, hrobky, astronomické observatórium dodávajú tomuto miestu mystický charakter. Hrdí Zapotékovia, pochádzajúci z horských dedín na okolí, tu ponúkajú svoje kamenné sošky. Snažili sa nám predat' niekoľko zaujímavých exemplárov pozliepaných z rôznych kúskov všakovakých minerálov, ale neúspešne. Šesťhodinová cesta serpentínami pohoria Sierra Madre del Sur, ktorú sme absolvovali z Oaxacy do malého mestečka Puerto Ángel, bola výnimočným zážitkom. Prirovnal by som ju k niekoľkohodinovému nepretržitému pohybu na kolotoči a horskej dráhe. Obdivoval som spiacu Indiánku, ktorú z jej blahodarného spánku nezobudilo ani neustále točenie sa doprava, doľava, naspäť, a to všetko v krátkych niekoľkosekundových intervaloch podporených pohybom smerom nahor a nadol. Konečne sme dorazili priamo k Pacifiku. Návšteva nádhernej zátoky v malej rybárskej dedinke Zipolite však stála za to. Je to bezstarostné miesto, kde si každý pokojamilovný človek príde na svoje. Piesočnatá pláž so svetlým, pekelné horúcim pieskom a pohľad na burácajúce vlny najväčšieho oceánu na svete – to je balzam na dušu v uponáhľanom svete. Sila nekonečnej prírody si však aj v tomto raji vyberá každoročne svoju daň v podobe utopených turistov, ktorí neodhadli silu meniacich sa morských prúdov a prívalových vln. Tehuantepeckou šíjou, najužším miestom spájajúcim Pacifik s Atlantikom, sme vstúpili do najjužnejšieho mexického štátu susediaceho s Guatemalou. Chiapas sa dostal do povedomia svetovej verejnosti odvážnym vystúpením indiánskeho obyvateľstva žijúceho v ťažkých sociálno - ekonomických podmienkach v roku 1994. Zapatistické povstalecké hnutie zapríčinilo, že je tu aj dnes množstvo vojenských kontrol vládnych jednotiek. No zároveň prispelo k tomu, že tu turisti mňajú viac peňazí – o tričká a upomienkové predmety s tajomným zamaskovaným vodcom hnutia Subcomandantom Marcosom je veľký záujem. Hlboko v džungli je zasadené staré mesto Palenque. Patrí k najkrajším mayským stavbám. Ruiny Palenque pozostávajú z približne 500 budov rozložených na 15 štvorcových kilometroch. Keď sme sa prepletali pomedzi dav rýchlo letiacich a dychčiacich turistov zo všetkých svetových strán, snažili sme sa predstaviť si, ako vyzerali terajšie sivé kamenné budovy, keď boli v čase najväčšej slávy natreté prenikavou červenou farbou. Povestné mayské kalendáre a vyobrazenia panovníka Pakala zo svetoznámeho Chrámu nápisov ponúkajú Indiáni v zaujímavých vyhotoveniach priamo v areáli ruín. (Fogaš, 2008 a)

10.5 GUATEMALA

10.5.1 Po stopách mayskej civilizácie

Guatemalská krajina si získa cestovateľa na prvý raz. Viac ako tri desiatky aktívnych vulkánov, zvyšky zachovanej džungle prešpikované neuveriteľným množstvom artefaktov mayskej kultúry. K tomu nádherné jazerá a divoké rieky. To nemôže nikoho nechať na pochybách, že sa ocitol v jedinečnom a magickom svete. Impozantnou krajinou pod prísny okom viacerých na obzore sa vynímajúcich sopiek sa vystupuje po Panamerickej diaľnici (Carretera Interamericana) do najindiánskejšej stredoamerickej krajiny. Domorodci – indigenos (Kičéovia, Kakčikelovia, Kekčiovia, Mameovia a iní) tvoria viac ako polovicu obyvateľstva krajiny. Žijú v horších ekonomických a sociálnych podmienkach než dominujúci mestici – ladinos, ktorí ovládajú obchod a služby. Guatemala bola podobne ako ďalšie latinskoamerické krajiny vystavená mnohým vojenským pučom a prebiehala tam aj najdlhšia občianska vojna v stredoamerickom regióne. Trvala 40 rokov a vyžiadala si tisíce ľudských životov. No súčasnosť je už iná. Krajina výrazne napreduje a dynamicky sa rozvíjajúcim odvetvím je aj cestovný ruch. Guatemala, to sú predovšetkým pestrofarebne pomaľované a zastarané, väčšinou vyradené školské autobusy – camionetas z USA. Jazda takýmto autobusom je nezabudnuteľná. Na jednom sedadle pôvodne určenom pre dve deti sa zvyčajne tiesni skupina niekoľkých Indiánov. V tomto malom priestore plnom ľudí sa pohybuje s majstrovskou obratnosťou zdatného cirkusového artistu „konduktor“, ktorý stíha za stáleho vytrubovania a vykrikovania vyberať peniaze, podávať batožinu zo strechy bez toho, aby spadol, a bežať popri autobuse aj za ním. To všetko sa odohráva za ohromného vresku domácich hudobných interpretov z rádiových reproduktorov. Po divokej jazde serpentínami sa schádza k mystickému jazeru Atitlán obklopenému reťazcom famózných sopečných kužeľov presahujúcich trojtisícovú nadmorskú výšku. Podmanivá atmosféra jazera a sopiek sem priťahovala už od 60. rokov hippies, bohémov, mesianistov, mystikov a im podobných. V okolitých osadách si udržiavajú Mayovia staré tradície a rituály, ale, žiaľ, tlak globalizácie a masového turizmu doľahol aj sem a prejavuje sa nie práve v pozitívnom svetle.

Z dedinky San Pedro La Laguna naberáme smer do historického klenotu Guatemaly, bývalého hlavného mesta Antiguy (UNESCO). Pod trojicou mohutných vulkánov Agua, Acatenango a Fuego sa rozkladá jedno z najmalebnejších koloniálnych miest Strednej Ameriky. Spolu s Limou a Mexicom City patrila k diamantom španielskeho zámorského impéria. Po silnom zemetrasení v roku 1773 a zničení veľkej časti mesta sa namiesto Antiguy stala metropolou regiónu Guatemala City. Atmosféra v meste najmä v podvečer pripomína mexickú Oaxaku a San Cristóbal de las Casas. Prechádzky „americkými Pompejami“, ako ich nazvali návštevníci po kongrese Panamerického geografického a historického ústavu v roku 1965, sú svojou atmosférou jedinečné. V prvej polovici 18. storočia tu bolo 65 kostolov. Po sérii ničivých zemetrasení zostalo 30 sakrálnych stavieb v ruinách a z nich čiastočne alebo úplne zrekonštruovali dvanásť. V Antigue sa nachádza aj poškodená budova tretej najstaršej univerzity v Latinskej Amerike, Real y Pontificia Universidad de San Carlos. Po rozlúčke s mestom, vystavenom počas stáročí ničivým prírodným živlom, kde možno obdivovať odvahu jeho obyvateľov, sa dá cez dynamickú metropolu Guatemala City nabráť kurz na karibské pobrežie. Územie pozdĺž guatemalsko-honduraskej hranice je – podobne ako aj v iných častiach štátu – do značnej miery odlesnené a využíva sa poľnohospodársky. Guatemala patrí k veľkým svetovým exportérom kávy a plantáže s touto komoditou tvoria väčšinu človekom pozmenenej krajiny. Smerom na východ sa mení nielen vegetácia, ale aj etnické zloženie

obyvateľstva. Ubúda Indiánov a pribúda viac Garifúnov (afro - karibské etnikum). Vplyv Karibského mora je neodškriepiteľný. Na niekoľko dní sa domovom turistov stalo Río Dulce. Je to ospalé mestečko, ktoré slúži ako východiskový bod na plavbu po rovnomennej rieke až do mesta Livingston na pobreží amerického Stredomoria. História tohto regiónu je úzko spätá s činnosťou pirátov v 16. a 17. storočí. Ústím rieky Río Dulce a jazerom Lago de Izabal sa dostávali svojimi korábmi hlboko do vnútrozemia, plienili okolité sídla a prepadávali karavány naložené všakovakým tovarom. Španieli sa snažili tieto ich aktivity minimalizovať. Na strategickom mieste vstupu do Lago de Izabal postavili rozlohou menšiu, ale vynikajúco skonštruovanú pevnosť Castillo de San Felipe. Z jednej strany brehu na druhú natiahli železnú reťaz, aby tadiaľ lúpežníci mora nemohli prejsť. Ohromným zážitkom je aj kúpanie vo vodopádoch napájaných termálnymi prameňmi Finca el Paraíso. Horúca voda a jaskynné priestory vytvorili z tejto lokality unikátne miesto relaxu a ničím nerušeného oddychu. Zaujímavé bolo zoznámenie so skupinou guatemalských podnikateľov. Medzi nimi bol aj spolumatiteľ jedného z najstarších a najväčších stredoamerických pivovarov Gallo, ktorý má svoje sídlo práve v Guatemale. Tento veselý a veľmi príjemný chlapík s rakúsko-českými koreňmi žijúci vo svojej novej vlasti už vyše 30 rokov nás pozval na svoju jachtu. Diskutujúc sme sa po hladine Lago de Izabal dostali až do nášho tábora v Río Dulce. Cestou vedúcou v blízkosti hraníc s Belize sme vstúpili do regiónu Petén, ktorý zaberá skoro tretinu celej Guatemaly. Je to špecifická krajina tropického pralesa, rozľahlých saván a mokradí. Tu podľa odborníkov vznikla mayská civilizácia. Zakotvili sme v malebnom mestečku Flores rozkladajúcom sa na ostrove v jazere Petén Itzá. Je spojené s pevninou násypom. História dýchajúce domy tu vytvárajú očarujúcu atmosféru. Typické ohnivé tacos pri západe slnka na centrálnom námestí pod dvoma vežami dominantného kostola osobitne chutia. Drahokam cesty po Guatemale nás očakával v samom závere. Tikal. Majestátne chrámy tejto magickej pamiatky zapísanej v zozname UNESCO vyčnievajú až do výšky 60 m nad okolitý dažďový prales. Archeológovia tu objavili a zdokumentovali stovky objektov, ďalšie čakajú na vyslobodenie z hustej spleti vegetácie. Pri viacerých pamiatkach je vyobrazená fotodokumentácia z čias objavu lokality a z čias po jej rekonštrukcii. Mesto je súčasťou Národného parku Tikal. Rozprestiera sa tu aj obrovská Mayská biosférická rezervácia s mnohými vzácnymi druhmi živočíchov a rastlín. Kolibríky, tukany, volavky, papagáje, vrešťany – to je len stručný zoznam z nepreberného množstva famózných zástupcov sveta živočíšnej ríše, na ktorých možno naraziť pri potulkách nielen v Tikale, ale aj v Miradore, Yaxhá, Uaxactúne, Nakúme a v ďalších lokalitách oblasti. Atmosféra je bez zveličovania tajuplná. Strávili sme tu vyše šesť hodín. Prepletali sme sa pomedzi ruiny a v duchu sa vracali do detských čias. Kto z nás nezatúžil objaviť nejakú novú pyramídu, chrám alebo hrobku? Vyštverali sme sa aj na najvyššie pyramídy Tikalu. Z viac ako 60 m výšky sa naskytá úžasný pohľad na celé staroveké mesto utopené v džungli. Spomenul som si aj na novodobé spracovanie filmu o živote Mayov od Mela Gibsona Apocalypso a ešte viac som sa vcítil do tohto prostredia. Keď si teraz prezerám nádherné na koži maľované výjavy zo života Mayov, ktoré som si priniesol zo Strednej Ameriky, znova sa aspoň v duchu ocitnem v tomto pre nás geograficky vzdialenom, ale o to krajšom kúte našej modrej planéty. **(Fogaš, 2008 b)**

10.6 PATAGÓNIA (ARGENTÍNA A ČILE)

10.6.1 Putovanie po Patagónii a Ohňovej zemi

Patagónia je rozľahlé územie nachádzajúce sa na juhu Argentíny a Čile. V Argentíne je tvorená Patagónskou tabuľou, rozkladajúcou sa južne od rieky Río Colorado (41° j.z.š.), ktorá je symbolickou hranicou Patagónie, domácimi nazývanou Puerte de Patagones - Brána Patagónie. Priemerná výška Patagónie je 750 m n. m. ale nachádzajú sa tu aj sierry dosahujúce výšku takmer 2 000 m n. m. Smerom na východ sa územie postupne skláňa a strmo spadá do Atlantického oceánu. Na polostrove Valdés sa nachádza aj najnižšie položené miesto celej Južnej Ameriky - preliačina Salinas Grandes -40 m. K Patagónii sa pričleňuje aj územie Patagónskych Ánd – Cordillera Patagonica, nachádzajúce sa západne od Patagónskej tabule, dosahujúce nadmorskú výšku viac ako 4 000 m n. m. s aktívnymi vulkánmi a výraznou riečnou modeláciou viazanou na sieť zlomov. Z Patagónskych Ánd stekajú smerom k Atlantickému oceánu rieky Río Colorado, Río Chubut, Río Deseado, Río Chico. Najjužnejšiu časť celej Južnej Ameriky tvorí súostrovie Ohňová zem (Tierra del Fuego) s rozlohou cca. 71 500 km². Argentíne patrí tretina územia, zvyšok je čílsky. Od pevniny je tento extremo sur (najjužnejší juh) oddelený Magalhãesovým prielivom. Z príjemnej a pamiatkami prekypujúcej metropoly Argentíny, Buenos Aires sme sa vydali spoznávať Patagóniu autobusom. Prechádzali sme pampou porastenou trávou a nízkymi, vetru a zime odolnými krovinami. Na nedozerných pláňach sa prehánajú miliónové stáda hovädzieho dobytku a oviec. V zakrpatenom poraste splývajú s okolím menšie skupinky pštrosov ňandú. Neodmysliteľným fenoménom pampy je všadeprítomný pampero, suchý vietor prichádzajúci od Ánd. Na našej ceste na juh Argentíny sme sa zastavili na zaujímavej lokalite Cabo Virgenes (Mys panien). V prísnej rezervácii priamo na pobreží Atlantického oceánu žijú tisícové kolónie tučniakov Magalhãesových. Pohybovali sme sa po náučnom chodníku, fotografovali gentlemanov vo frakoch a sledovali ich úzkostlivú starostlivosť o svoje potomstvo. Po prelete Magalhãesovým prielivom sme z Río Grande nabrali kurz na Ushuaiu. Charakter krajiny sa oproti pampe úplne zmenil. Rozľahlé nížinaté plochy pevninskej Argentíny vystriedali vysočiny a juh vyplňajúca Cordillera Darwin dosahujúca úctyhodných 2 469 m n. m. Ohňová zem, to sú husté porasty zakrpatených drevín, ktoré majú na mnohých miestach charakter pralesa, tundrová vegetácia s typickými floristickými a faunistickými druhmi, jazerá ľadovcového pôvodu a krátke ale nesmierne vodnaté a divoké rieky. Pred nami sa vynorila v celej svojej nádhere Ushuaia, svojou polohou na 54° 50' j.z. š. oficiálne uznaná ako najjužnejšie mesto sveta. Súperí síce so svojim tradičným rivalom, sídlom Puerto Williams na ostrove Navarino, ktoré patrí Čile, ale Argentínčania vehementne tvrdia, že Puerto Williams je len dedina a tak svetový primát ostáva aj naďalej v Argentíne. Ushuaiu založili na brehu prielivu Beagle v roku 1870 anglikánski misionári. V súčasnosti dosahuje počet obyvateľov 40 000 a venujú sa predovšetkým rybárskym aktivitám a cestovnému ruchu. Ushuaiu môžeme smelo označiť za „Bránu Antarktídy“ lebo cez Drakov prieliv je to do krajiny večného snehu a ľadu iba 900 km. Ushuaia znamená v preklade miestneho indiánskeho kmeňa Ona Pekný, tichý záliv a je to v plnom súlade s označením Charlesa Darwina z roku 1832, ktorý o tomto mieste hovoril ako o zálive Dobrej pohody. Nad Ushuaiou sme urobili ľahší výstup k ľadovcu Martial Glacier. Z Ushuaie sme sa vydali do národného parku Tierra del Fuego, ktorý je známy ľadovcami, riekami, jazerami, hustými lesnými a krovinatými porastmi, močiarimi a rašeliniskami, vzácnou flórou a faunou. V národnom parku sa nachádza aj množstvo turistických trás rôznej dĺžky a náročnosti. Naším

cieľom sa stal Cerro Guanaco (971 m n. m.). Odmenou za niekoľkohodinový výstup nám bola panoramatická scenéria celej pohraničnej argentínsko - čílskej oblasti okolo prielivu Beagle, hrebeň Cordillera Darwin a horské dominanty Monte Olivia a Päť bratov. Po návrate do Ushuaie sme si to namierili do mesta Puerto Natales v Čile. Je to hlavné turistické centrum a východiskový bod pre trekky do čílskych a argentínskych Ánd v tomto regióne. My sme uskutočnili tzv. Cestu W v národnom parku Torres del Paine, čo je štvordňový trek centrálnou časťou chráneného územia, ktoré bolo v roku 1978 zaradené do siete biosférických rezervácií UNESCO. Striedajú sa tu výstupy s veľkým prevýšením z dolín smerom k skalným vežiam. Skalné veže Torres del Paine patria spolu s argentínskymi štítmi Monte Fitz Roy a Cerro Torre k najťažším horolezeckým terénom na svete. Sú prakticky kolmé, hladké a bez väčších špár. Práve tieto grandiózne žulové steny zakončené vrcholmi z čiernej bridlice s výškou dosahujúcou takmer 3 000 m n. m., vytvarované pohybom ľadovcov, majestátne zasadené do okolitých hôr sú najkrajšou dominantou celého národného parku. Spolu s blankytno modrými hladinami ľadovcových jazier Nordenskjöld, Pehoe, Sarmiento, horskými riekami Paine, Tindal, Gray, Pico, Ascensio a Francés vytvárajú fantastickú panorámu, ktorá zanechá v každom cestovateľovi veľmi silný emotívny zážitok. Bohatstvo rastlinnej (pabukové pralesy, duby) a živočíšnej ríše (puma, liška, jeleň huemul, lama guanaco, skunk, pštros ňandú, kondor, jastrab, husi, labute) dotvorí celkový obraz krajiny na "konci sveta". Z Čile sme sa vrátili naspäť do Argentíny, do mestečka El Calafate pomenovaného podľa typickej patagónskej krovitej rastliny calafate s malými plodmi podobnými našim borievkam. V El Calafate sa nachádza správa národného parku Los Glaciares. Hlavným ťahákom chráneného územia je 13 ľadovcov a skalné veže Monte Fitz Roy a Cerro Torre. My sme sa dostali k ľadovcu Perito Moreno, ktorý je pomenovaný po významnom argentínskom prírodovedcovi, geografovi a zakladateľovi národných parkov Franciscovi Morenovi. Žiarivý ľadovec Perito Moreno je dlhý 35 km, široký 8 km a dosahuje výšku 60 m. Pohľad na tento gigant je úchvatný. Obrovské bloky ľadu s hmotnosťou niekoľkých ton padajú s hukotom do vôd zálivu Brazo Rico ako súčasť jazera Lago Argentino. V nemom úžase hľadia nespočetní turisti z celého sveta na toto fantastické predstavenie. Zanechávajúc za sebou kulisu ľadovcového amfiteátra sme sa cez El Calafate dostali do východzieho miesta horolezeckých expedícií smerujúcich na Monte Fitz Roy a Cerro Torre, do osady El Chaltén, čo je indiánske označenie pre Fitz Roy. Hlavným cieľom horolezcov z celého sveta je výstup na niektorú z dominant národného parku Los Glaciares Monte Fitz Roy (3 441 m n. m.), Cerro Torre (3 128 m n. m.), Cerro Adela (2 960 m n. m.), Cerro Doblado (2 675 m n. m.), Aguja St. Exupéry (2 580 m n. m.), Aguja Poincenot (2 501 m n. m.). O náročnosti výstupov svedčí aj rok prvého pokorenia Monte Fitz Roy. Až v roku 1952 ho úspešne zdolali hviezdy francúzskeho alpinizmu Guido Magnone a Lionel Terray. Štíty v tejto oblasti si už vyžiadali mnoho ľudských životov, keďže okrem ťažkých výstupových trás sa musia horolezci vyrovnávať aj s nepriazňou počasia. Nám sa podarilo zhliadnuť vrchol Monte Fitz Roy len skoro ráno pri nástupe na trek, keď sa jeho silueta odrážala vo svite vychádzajúceho slnka. Pri zostupe od Lago Torre sa ešte niekoľko krát ukázal aj s ďalšími skalnými velikánmi ale len v obrysoch ako pozadie opony vytvorenej z hmly. Bola to naša rozlúčka s Patagóniou a Ohňovou zemou. Z El Chaltén cez El Calafate a Río Gallegos sme sa vydali na spätnú cestu do Buenos Aires a dlhým 13 hodinovým letom cez Miláno a Prahu domov do Prešova. Putovanie po Patagónii a Ohňovej zemi v nás zanechalo skutočne veľmi silný dojem. Drsná ale krásna príroda tejto časti Južnej Ameriky a priateľskí ľudia si rozhodne zasluhujú našu pozornosť. Hasta la vista Patagonia y Tierra del Fuego. **(Fogaš, 2005 d)**

10.7 UKRAJINA

10.7.1 Ukrajina trochu inak

Ukrajina je v povedomí Slovákov známa predovšetkým ako štát, v ktorom prebehla takzvaná oranžová revolúcia, kde sú permanentné problémy pri zostavovaní vlád a kde sa medzi sebou hašterí trojica lídrov najsilnejších politických strán – Tymošenkova, Juščenko a Janukovyč. Obyvatelia východoslovenských regiónov ju zase spájajú s mestom Užhorod a pravidelnými nákupnými zájazdmi. No Ukrajina je aj iná. Obrovská krajina so značným potenciálom, ktorý však nie je zďaleka využitý na sto percent. Výborné podmienky má aj na rozvoj turizmu. Za poznávaním tejto tváre Ukrajiny sme sa vydali. Pretíname rieku Uh v meste Užhorod, lúčime sa pohľadom na historické Mukačevo s dominantným hradom a vstupujeme do horského pásma Karpát. Ráz krajiny je tu podobný ako v Poloninách na severovýchodnom Slovensku, len v niekoľkonásobne mohutnejšom vydaní. Prechádzame lokalitami, ktoré sú nám známe najmä z učebníc histórie, keď boli ešte súčasťou prvej ČSR (Chust, Rachiv, Jasiňa). Zastavujeme sa pri jednom z mnohých „oficiálnych“ geografických stredov Európy, obdivujeme nášmu naturelu a pastierskym tradíciám blízke ľudové výrobky z dreva, kože a ovčej vlny. Po prekonaní Jablonického priesmyku vo výške 931 m n. m. zostupujeme do nížinatej krajiny, ktorá nás bude sprevádzať dlhý úsek cesty. Pozdĺž toku rieky Prut vchádzame do historického centra severnej Bukoviny, mesta Černivcy, ležiaceho iba 35 km od rumunských hraníc. Malo pohnutú históriu, bolo súčasťou Kyjevskej Rusi, Haličsko-volyňského kniežatstva, prenikli sem Tatári aj Turci. Bolo súčasťou niekoľkých štátov, Rakúsko-Uhorska, Rumunska a ZSSR. Černivcy majú veľmi pekne zrekonštruované historické jadro, sakrálné pamiatky, činohra, filharmónia a množstvo múzeí nenechajú nikoho na pochybách, že sa ocitol vo vyspelom a kultúrnom prostredí. Jednou z najkrajších budov v meste je impozantná, z červených tehál postavená univerzita z roku 1875. Jej strechy sú pokryté smaltovanými škridlami s ornamentálnou výzdobou, pripomínajúcou svojou štruktúrou a farebnosťou doma tkané huculské koberce. Aj pri výzdobe interiérov sa v hojnej miere uplatnili ľudové ornamente. Ukrajinskou pohostinnosťou sme boli poctení v typickej kolibe, kde sa podávali tradičné ukrajinské a bukovinské pokrmy. Neodmysliteľnou súčasťou jedálneho lístka boli boršč, varenniki (knedle plnené zemiakmi, posypané smaženou cibuľkou a poliate smotanou), holubci (zmes mäsa a ryže zabalená v zelených listoch a poliatá krémovou paradajkovou omáčkou), pelmeni (ťaštičky plnené mäsom) a mamaliga (hustá a pikantná kukuričná kaša). Pred týmito pochúťkami je dobré posilniť sa kalíškom vynikajúcej horilky, čo je druh miestnej vodky. Z centra severnej Bukoviny sme sa vybrali do ďalších historických skvostov Ukrajiny. Chotin, jedna z kľúčových pevností postavená na brehu rieky Dnester, je nádhernou ukážkou fortifikačného systému s múrmi dosahujúcimi výšku niekoľko desiatok metrov. Pri prechádzke po tajomných zákutiach hradu si vo svojej fantázii vybavujeme výjavy z dobývania, keď sa 35-tisíc Poliakov bránilo masívnemu útoku 250-tisíc Turkov sedlajúcich slony, ťavy a mulice. Z najvyšších veží pevnosti sa nám potom naskytl úchvatný pohľad na okolitú podolskú krajinu s dominantným Dnestrom. Na ďalší deň prichádzame do kultúrneho a historického srdca Podolia, mestečka Kamenec-Podolskij. Trisťdesiat rokov nadvlády Poliakov zanechalo v jeho architektúre a atmosfére nezmazateľné stopy a dominantnými zahraničnými návštevníkmi sú aj v súčasnosti Poliaci. Toto pre Ukrajincov tretie najvýznamnejšie kultúrne centrum štátu (po Kyjeve a Lvove) má vzácne staré mesto, čo bolo aj dôvodom jeho zaradenia do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Mesto je značne kozmopolitné, žijú tu Ukrajinci, Poliaci, Arméni, Židia, Rumuni,

Bulhari, Gréci. Ďalšou zaujímavou zastávkou bolo najväčšie mesto Podolia Vinnica. Celý región je známy vďaka pestovaniu pšenice, ale Vinnica získala svoje meno vďaka rafinovaniu cukru, ktorý mesto dodávalo do celého Ruského impéria už od 18. storočia. V čase 2. svetovej vojny sa v jej blízkosti vybudovalo rozsiahle veliteľské ústredie pre východný front, nazvané Wehrwolf. Počas vojny ho dvakrát navštívil sám Adolf Hitler. Pokochali sme sa tu pohľadmi na mohutný Južný Bug, pretekajúci mestom, a ochutnali ďalší z tradičných ukrajinských nápojov kvas. Vyrába sa zo starého tmavého chleba a cukru. Jeho aróma podobná sladú sa šírila z cisterny umiestnenej priamo na chodníku vedľa hlavnej dopravnej tepny na značnú vzdialenosť. Tento nápoj síce nevyzerá príliš vábne, ale je osviežujúci a vrele ho odporúčam. Z Vinnice naberalíme smer Kyjev. Ukrajinská metropola, štvormiliónový Kyjev je hlavným cieľom na našej trase po západnej a severnej Ukrajine. Kyjev je nádherné mesto, ktoré očarí každého návštevníka. Je rozložené na niekoľkých strmých a zalesnených kopcoch, zdvíhajúcich sa nad širokým korytom 2 200 km dlhého Dnepra. Kyjev patril ešte v časoch existencie ZSSR do pomyselné trojice veľkých slovanských metropol spolu s Moskvou a Petrohradom. V súčasnosti je dynamicky sa rozvíjajúcim mestom s vysokými vládnyimi budovami, so starými palácami, so zrekonštruovanými kostolmi, ako aj s rozrastajúcimi sa nákupnými centrami a firmami zastúpenými z celého sveta. Pre východoslovanský svet má nezastupiteľnú úlohu. Podľa jednej z legiend vznikla „matka ruských miest“ Kyjev (Kyjiv) v 6. storočí s príchodom slovanských kmeňov Poľanov k Dnepru. Mesto založili traja bratia – Kyj, Šček a Choriv. Najvýznamnejšou udalosťou bol rok 988 n.l., keď knieža Vladimír pokrstil v Dnepri tu žijúce etnikum. V 9. až 12. storočí bol Kyjev centrom Kyjevskej Rusi, v tom čase tu vznikli veľkolepé paláce, chrámy a kláštory. Nenechali sme si ujsť taký skvost, akým je Kyjevsko-pečerská lavra s podmanivou atmosférou tunajších posvätných jaskýň. S horiacou sviečkou v ruke sme prechádzali úzkymi chodbami, v ktorých sa vo výklenkoch nachádzajú sklenené rakvy s telami svätých mníchov. Ženy smú do tohto priestoru vojsť iba so zahalenými vlasmi. Ročne toto miesto navštívi viac ako 100-tisíc pútnikov. Pri potulkách Kyjevom sme ešte stihli navštíviť niekoľko katedrál a Zlatú bránu, poslednú časť ochranného valu Kyjeva, ktorý tu stával ešte pred nájazdom Mongolov. Neopakovateľným zážitkom bola plavba loďou po Dnepri, spojená s nadhánaním okoloidúcich turistov na jednotlivé plavidlá. S ukrajinskou metropolou sme sa rozlúčili pohľadom na masívnu a monumentálnu Mať Rodinu s mečom a so štítom a nabrali sme kurz na západ. **(Fogaš, 2010 a)**

10.7.2 Krym – perla Čiernomoria

Pri potulkách Ukrajinou sme sa dostali do mesta Umaň, ktoré tvorí bránu medzi západnou a strednou Ukrajinou. Mesto je výrazne späté so židovským fenoménom, najmä s chasidským hnutím, reprezentovaným slávnym rabínom Nachmanom. Je zaujímavé sledovať týchto ľudí, ako sa bavia a radujú zo života. Boli sme svedkami obradov, ktoré sú špecifické a pre nás netradičné. Na ceste sme oslovili dvojicu mladých študentov a tí nás s hrdosťou zaviedli do parku Sofijivka, jedného z pomyselných siedmich divov Ukrajiny. Jeho rozľahlosť a rozmanitosť vzácnych drevín, spojená s odborným, ale predovšetkým s oduševneným výkladom postaršej Ukrajinky, v nás zanechala hlboký dojem. V duchu sme dľakovali grófovi Felixovi Potockému, ktorý tento architektonický a dendrologický skvost postavil pre svoju grécku manželku Sofiju. Z Umane sme si to nasmerovali do miliónovej Odesy, jedného z najväčších prístavov bývalého ZSSR. Len 220-ročné mesto, založené na brehu Čierneho mora na rozkaz cárovnej Kataríny II., sa stalo svetoznáмым predovšetkým revolučnými udalosťami v roku 1905. Veľkolepý film Sergeja Eisensteina Križnik Potemkin

natočený v roku 1925 s dojímavými scénami na Potemkinových schodoch patrí k základným dielam svetovej kinematografie. Zvláštnosťou týchto schodov je optický klam, keďže pri pohľade zvrchu sa vám zdá, že šírka schodov je rovnaká, no pritom sa rozširuje od 12,5 metra hore až na 21 metrov dole. Stále je tu plno turistov, ktorí sa chcú zvečniť. Odesa je impozantná multikultúrna metropola Čiernomoria s nepreberným množstvom architektonických pamiatok, múzeí, kultúrnych inštitúcií (divadlá, filharmónia), parkov a pláží. Dom opery a baletu, projektovaný známymi viedenskými architektmi Fellnerom a Helmerom v roku 1887, je považovaný za jednu z najkrajších budov v Odesa. Títo architekti projektovali okrem iných stavieb aj budovu SND v Bratislave a Smetanovo divadlo v Prahe. Odesa, podobne ako iné prístavy sveta, má svoju neopakovateľnú atmosféru a prechádzka po nej dáva tomuto tvrdeniu za pravdu. Stačí, keď sa niekoho opýtate na cestu k nejakej pamiatke – ľudia sú tu priateľskí, vždy ochotní pomôcť a poradiť. Prekročením Perekopskej šije vstupujeme na polostrov Krym. Štyri pätiny územia tvorí rozľahlá rovina stepného charakteru. Juh polostrova lemujú Krymské vrchy, dosahujúce výšku 1 545 m n. m. Dejiny tohto územia sú značne pohnuté, kolonizátori sa tu striedali ako na bežiacom páse. V staroveku sa Krym nazýval Taurida a bol obývaný kmeňom Taurov. V siedmom storočí pred našim letopočtom ho kolonizovali Gréci a od piateho storočia ovládala východnú časť polostrova Bosporská ríša. Obchodné stanice tu zakladali Benátčania i Janovčania. V roku 1783 bol pripojený k Rusku a začala sa ruská kolonizácia oblasti. Počas občianskej vojny slúžil ako základňa bielogvardejcov a v 2. svetovej vojne bol dočasne okupovaný Nemeckom. V čase existencie ZSSR bol administratívne pripojený k Ukrajinskej SSR. Po rozpade Sovietskeho zväzu v roku 1991 sa otázka Krymu s dominantným ruským obyvateľstvom stala jedným zo sporných bodov vo vzťahoch medzi dvoma nástupníckymi štátmi. V súčasnosti má štatút autonómnej republiky. Na planine Čatyr-Dag sme sa vyšplhali k Mramorovej jaskyni. Bola objavená v roku 1987 a svojou interiérovou výzdobou patrí k prírodným skvostom Ukrajiny. Počas výstupu sme mali šťastie, práve tu nakrúcali nejaký historický film, takže sme mohli sledovať dianie vo filmovom štábe. Preháňanie sa jazdcov na koňoch po okolitej jaje (krasovej planine) nám pripomenulo detské časy s neodmysliteľnými mayovkami. Keď sa vyskytnete v tejto časti sveta, určite by ste si mali ísť pozrieť Uspenský jaskynný kláštor. Jeho návšteva patrí k tomu, čomu dávame prívlastok nezabudnuteľné. Chrámy východného rítu majú totiž atmosféru silnej spirituality. Predierali sme sa dovnútra pomedzi pravoslávnych pútnikov, ktorí sa predtým posilnili liečivou vodou zo svätej fontány. Celkový genius loci dopĺňal mních, ktorý fantastickým spôsobom ovládal rukami a nohami zvonohru priamo vo vstupnej veži kláštorného komplexu. V blízkosti týchto historických lokalít sa nachádza Bachčisaraj (Palác v záhrade), niekdajšie hlavné mesto Krymského chanátu, ktoré preslávili najmä ruský romantický poet A. S. Puškin vo svojej slávnej básni Bachčisarajská fontána a poľský básnik A. Mickiewicz v Krymských sonetoch. Krym poskytuje okrem obrovského množstva historických a kultúrnych pamiatok aj úchvatné prírodné scenérie. Tie sme si užili najmä pri prechode štyri kilometre dlhým Veľkým krymským kaňonom spájajúcim Bachčisaraj s Jaltou. Vysoké skalné steny a masívne balvany nás sprevádzali v priebehu celej cesty. Na najhlbšom mieste dosahuje kaňon hĺbku 320 m. Rieka Auzun - Uzen tu vytvára jazierka, vodopády a famózne obrie hrnce, miesta ako stvorené pre ľudí hľadajúcich únik zo sveta modernej civilizácie. Takých sme stretli aj tu. Pri návšteve Krymu sme nemohli obísť ani legendu vojenskej histórie a súčasnú základňu ruskej a ukrajinskej čiernomorskej flotily Sevastopol'. Až do deväťdesiatych rokov tu bol okrem rodinných príslušníkov námorníkov čiernomorskej flotily obmedzený prístup, čo pravdepodobne mestu prospelo, keďže patrí k najčistejším v bývalom ZSSR. Najznámejšou

krymskou lokalitou už počas sovietskej éry bola Jalta. Tieto kúpele so stredomorskou klímou, kde slnko svieti 2 200 hodín ročne, poctia každý rok svojou návštevou vyše dva milióny ľudí. Kúpanie je možné od júna do októbra. „Perla Krymu“ vytvára nádherný amfiteáter na južných svahoch Krymských vrchov, otvorený smerom na juhovýchod, chránený od chladných severných a severovýchodných vetrov. Dominantná a neprehliadnuteľná je Medvedia hora (Aju - Dag), pripomínajúca medveďa, ktorý pije vodu z Čierneho mora. Jalta, podobne ako iné mestá bývalého ZSSR, je utopená v zeleni. V parkoch, na uliciach, ale aj na okolí rastú palmy, cyprusy, platany, magnólie, pínie, cédre, vistérie, agáty, oleandre a ďalšie stredomorské druhy. Mesto je späté s pôsobením A.P. Čechova, N.A. Nekrasova a iných. Do povedomia širokej verejnosti sa dostala Jaltská konferencia, uskutočnená hlavnými predstaviteľmi protihitlerovskej koalície Stalinom, Rooseveltom a Churchillom v Livadii 4. až 12. 2. 1945. Pri pohľade na úchvatnú scenériu rozľahlého Čierneho mora s očarujúcou siluetou Jalty, ktorá sa nám z Livandie naskytla, sme skonštatovali, že krajšie miesto si ani nemohli na konferenciu vybrať. (Fogaš, 2010 b)

10.8 POBALTIE

10.8.1 Geografická exkurzia v Pobaltí

Počas expedície Pobaltie 2013 sme sa rozhodli preskúmať neobjavený kút na severovýchode Európy. Dlho zaznávané a pre mnohých aj v súčasnosti iba miesto „kdesi v bývalom Sojuze“. Pobaltské republiky boli prvé, ktoré zo Sovietskeho zväzu vystúpili a vydali sa cestou samostatnosti. Kultúrne a etnicky tu žijú obyvatelia, ktorí historicky stáli medzi germánskym a slovanským svetom, ako aj menej početné ugrofínske kmene. Pobaltie bolo vždy v záujme nemeckej expanzie smerom na východ, či už v podobe pôsobenia nemeckých rytierskych rádov, Východného Pruska, alebo vojenských operácií v 1. a 2. svetovej vojne. Zároveň to bol priestor, o ktorý malo záujem cárske Rusko, aj jeho následník Sovietsky zväz. Do Pobaltia sme sa vybrali menšou okľukou cez západnú Ukrajinu, kde sme si pozreli jedno z najkrajších a turisticky najzaujímavejších miest nášho východného suseda, Lvov. Mesto malo bohatú minulosť, čo sa patrične odráža aj v jeho architektúre. Katedrály, baziliky, kláštory, synagógy, radnica, meštianske domy, divadlá. Ukrajinci, Poliaci, Nemci, Rakúšania, Rusi a Židia, tí všetci tu zanechali svoju pečať. Mesto je podobne ako aj iné mestá bývalého ZSSR „utopené“ v zeleni parkov, záhrad a dlhých alejí. Po transfere východným Poľskom vstupujeme do prvej z pobaltských republík, Litvy. Všetky tri pobaltské štáty majú pomerne malú rozlohu a malý počet obyvateľov. Najväčšou a najľudnatejšou z nich je práve Litva. Na ploche 65 300 km² tu žije približne 3,5 mil. obyvateľov. V centre pozornosti lingvistov z celého sveta je litovský jazyk. Spolu s lotyšským patrí do baltickej skupiny indoeurópskych jazykov. Tvrdí sa, že litovčina má najbližšie k protoindoeurópskemu jazyku. Prvou zastávkou bolo druhé najväčšie mesto štátu, Kaunas. Je známe svojou stredovekou architektúrou, množstvom múzeí a zvonovými koncertmi. V medzivojnovom období sa stal Kaunas hlavným mestom nezávislej Litvy. Zaujímavosťou pešej aleje Slobody bolo jej vyhlásenie za beznikotínovú zónu ešte v roku 1990. Zákaz bol síce po desiatich rokoch zrušený, ale mnohí obyvatelia ho zo zvyku alebo z nostalgie dodržiavajú stále. Prichádzame do národného historického parku Trakai, kde sa vzájomne dopĺňajú prírodné krásy okolitých jazier a lesov s históriou. Staré sídlo litovských kniežat, celé postavené z červených tehál sa nachádza na všetkých prospektoch o Litve. Je kompletne zrekonštruované a hojne navštevované turistami. V Trakai žije dodnes turkická národnostná menšina Karaimov (cca.

100 obyvateľov) praktizujúca judaizmus. Ich predkovia sa presídlili na pozvanie litovského panovníka Vytautasa v 14. storočí z Krymu a dodnes si zachovávajú svoju kultúru a jazyk. Z Trakai sme si to namierili do hlavného mesta krajiny, Vilnius. 600 tisícová metropola (UNESCO) rozprestierajúca sa na sútoku riek Neris a Vilnia, má kozmopolitný charakter. Litovské, ruské, poľské, nemecké a židovské obyvateľstvo ho stáročia „modelovalo“ na svoj obraz. Keďže Litovci sú národ silne veriaci, odráža sa tento fenomén na každom kroku. Vilnius je doslova posiaty sakrálnymi stavbami. Pre pútnikov z Litvy a Poľska je svätým miestom Brána úsvitu s vzácnou relikviou tzv. Vilniuskej Madony s čiernou tvárou. Pred 2. svetovou vojnou tvorili až tretinu obyvateľstva mesta Židia. Po Varšave a New Yorku to bola tretia najväčšia komunita na svete a preto sa Vilnius nazýval Jeruzalem severu. V súčasnosti sa z pôvodných 105 synagóg zachovala iba jedna. Keďže sme geografická expedícia, nenechal nás ľahostajným geografický stred Európy (54° 54' s.š. a 25° 19' v.d.), ktorý sa nachádza neďaleko Vilnius. Mimochodom jeden z viacerých, pretože aj naše Kremnické Bane sa hrdia takýmto prívlastkom. Cez ďalší z pobaltských štátov Lotyšsko smerujeme na sever a vstupujeme do Estónska. To je svojou rozlohou 45 227 km² a 1,4 mil. obyvateľov najmenším spomedzi pobaltských štátov. Krajina, v ktorej už platíme eurami patrí ale k ekonomicky najsilnejším. Zastavujeme sa v Tartu, meste so slávnou Tartuskou univerzitou, založenou švédskym kráľom Gustávom II. Adolfom v roku 1632. Bola to prvá univerzita založená na východ od Baltu. Blížime sa k ruskej hranici. Zopár odvážlivcov z výpravy sa vrhá do vôd Čudského jazera. Brodíme sa zo začiatku hustým ílovitým dnom, ale potom je to už neopísateľný zážitok. Vonku prší a je relatívne chladno, ale v jazere je fantasticky. Zážitok ešte umocnili pochúťky od miestnych rybárov ulovených priamo v jazere, ktoré sme si dali na brehu. Estónsko – ruské pomedzie sme si vychutnali v treťom najväčšom estónskom meste, Narve. Je to zaujímavý pocit stáť na brehu rovnomennej rieky a dívať sa na mohutné fortifikačné stavby. Na ľavej, estónskej strane Hermanov hrad, na pravej, ruskej strane Ivangorod. Medzi nimi most, kde stoja desiatky ľudí, ktorí čakajú na vstup do jednej, alebo druhej krajiny. Kopírujeme brehy Fínskeho zálivu a vstupujeme do národného parku Lahemaa, ktorý bol vyhlásený v roku 1971 ako prvý na území ZSSR. Územím prechádzajú náučné chodníky. Jedným z nich sme kráčali popri mori aj my. Dívali sme sa na stovky bludných (eratických) balvanov, ktoré sú rozosiate pozdĺž celého pobrežia. Lesy, rašeliniská, vresoviská a mokrade, to sú ďalšie prvky krajiny, ktoré je možné v národnom parku vidieť, podobne ako vlky, medvede, rysy, bobry, losy a množstvo vtákov. Estónska metropola je našou predposlednou zastávkou. Tallin (UNESCO) je historickým klenotom medzi mestami Pobaltia. Vplyv Hanzy, najsilnejšieho obchodného zoskupenia miest severu Európy a to nie len v architektúre je zrejmý. Dokonca ešte v časoch bývalého ZSSR slúžili starobylé fasády sovietskym filmárom ako kulisy pri natáčaní scén z miest v západnej Európe. Punc historickosti mesta je doplnený obyvateľmi oblečenými v dobových kostýmoch, ktorí lákajú návštevníkov ochutnať staré kulinárske špeciality, alebo si zakúpiť umelecké výrobky, vznikajúce priamo na hlavnom námestí. Z Tallinu sme sa vydali spoznávať ostrovný svet Estónska. Trajektom na ostrov Muhu a potom sypanou cestnou hrádzou už priamo na štvrtý najväčší ostrov Baltického mora, Saaremaa. Na ploche skoro 3 000 km² tu žije 35 00 obyvateľov. Vďaka izolovanosti sa tu vyvinula svojská architektúra a folklór. Na ostrove sme si pozreli hlavné mesto Kuressaare so zachovalým biskupským hradom a expozície týkajúcej sa perzekúcií estónskeho obyvateľstva diktátorskými režimami, ktorá sa nachádza priamo v areáli hradobného systému. Typický ráz krajiny dopĺňajú otočné veterné mlyny v lokalite Angla. Prichádzame do dedinky, ktorá sa volá Kaali. Nachádza sa tu skupina deviatich impaktných kráterov. Najväčší z nich meria v priemere 110 metrov a má hĺbku 22 metrov.

Svojimi rozmermi patrí na ôsme miesto vo svete. V strede je jazero, ktoré dodáva tomuto miestu osobitné mystické čaro. V minulosti bolo považované za sväté a slúžilo ako obetisko. Opúšťame Estónsko a smerujeme znova do Lotyšska. Krajinou, ktorá má rozlohu 64 589 km² preteká 12 000 riek s celkovou dĺžkou 38 000 km. Podobne ako v Litve aj v Lotyšsku sú najstaršou časťou slovesného folklóru ľudové piesne. Ich počet je až neuveriteľný – 1,2 miliónov. Zastavujeme sa v historickom hanzovom meste Cēsis, v ktorom podľa legendy vznikla lotyšská červeno – bielo - červená vlajka. Akýmsi dvojníkom litovského hradu Trakai, je lotyšský hrad Turaida. Cenná stavba severskej tehlovej gotiky je situovaná do prostredia národného parku Gauja na svahu nad rovnomennou riekou. V blízkosti sa nachádza lyžiarske stredisko, čo vyznieva pri nadmorských výškach pobaltských štátov (maximálna v Estónsku 318 m n. m.) paradoxne, ale je to tak. Prichádzame do Rigy (UNESCO), ktorá je metropolou Lotyšska a zároveň najväčším mestom celého Pobaltia (vyše 700 000). Je kultúrnym, politickým, finančným a ekonomickým centrom regiónu. Architektúru mesta výrazne ovplyvnil tzv. Jugendstil (secesia) prichádzajúci z Berlína a Viedne za začiatku 20. storočia. S recesiou sa v meste na rieke Daugave prejavuje aj eklektizmus, robustný a dekoratívny štýl, ktorým sa stavali najluxusnejšie domy v meste. Hlavným predstaviteľom tohto štýlu bol architekt Michail Osipovič Eisenstein, otec slávneho filmového režiséra. Vstupujeme znova na územie Litvy. Prichádzame na miesto, ktoré má silnú duchovnú atmosféru. Hora krížov pri meste Šiaulia je umelo navrhnutý pahorok, pokrytý desiatkami tisícov drevených, kamenných a kovových krížov všakových tvarov a veľkostí. Vznik miesta sa viaže k roľníckemu povstaniu v roku 1831. Aj počas sovietskej vlády si zachovávalo svoj silný náboženský a národný charakter. V roku 1993 navštívil Horu krížov pápež Ján Pavol II a daroval jej vysoký kríž, ktorý môžu návštevníci vidieť hneď pri vstupe do areálu. Kúpili sme si ešte malé suveníry z jantáru, ktorý je symbolom Pobaltia a vybrali sa na našu poslednú lokalitu. Tou sa stala Kurská kosa – Neringa (UNESCO). Tento jedinečný prírodný fenomén tvorí polostrov dlhý 97 km. Široký je od 400 metrov do 4 kilometrov. Približne polovica patrí Litve, druhá zase Rusku (Kaliningradská oblasť). Najväčším lákadlom polostrova sú piesočné duny dosahujúce až 70 metrovú výšku. Značná časť je pokrytá lesmi, najmä borovicami, krovínami a trávami. Pohľadom na Kurský záliv v prístave Klaipėda sme sa symbolicky rozlúčili s Pobaltím a cez Poľsko sa vrátili domov. **(Fogaš, 2013)**

10.9 ŠKANDINÁVIA (FÍNSKO, NÓRSKO, ŠVÉDSKO)

10.9.1 Študenti geografie za severným polárnym kruhom

V dňoch od 1. 5. - 15. 5. 2011 sme sa so študentmi Katedry geografie a regionálneho rozvoja FHPV PU zúčastnili medzinárodného mapovacieho kurzu vo Fínsku. Jeho spoluorganizátormi sú Universitat de Girona (Girona - Španielsko - Katalánsko), University of Eastern Finland (Joensuu - Fínsko) a Prešovská univerzita (Prešov – Slovensko). Kurz je súčasťou medzinárodného projektu The Faces of Landscape, ktorý sa zameriava na skúmanie fyzicko-geografických, humánno-geografických a politicko-geografických pomerov vybraného regiónu dotknutej krajiny s dôrazom na zmeny krajinnej štruktúry zaznamenané v priebehu posledných decénií. Kurz, ktorý prebiehal dva týždne pozostával z teoretickej a praktickej časti. Počas prvého týždňa prebiehali odborné prednášky a diskusie zamerané na problematiku zmien krajiny vo Fínsku, Katalánsku a na Slovensku. Lektormi boli odborní vedeckí pracovníci zastupujúci každú zo zúčastnených strán. Teoretické prednášky boli

následne doplnené exkurziami v teréne. Hostitelia z univerzity v Joensuu nás v nich bližšie zoznámili s krajinou fínskej Karélie na hraniciach s Ruskou federáciou. Táto krajina nesie výrazné črty glaciálnej modelácie. Geomorfologické formy a tvary reliéfu o ktorých sa učia naši študenti z učebníc – drumliny, eskery, palsy, oblíky apod. si tu mohli poobzerať a „ohmatať“ priamo in situ. Značné množstvo jazier a riek, rašelinísk a vresovísk, ako aj výrazné rozlohy lesných porastov sú typickými znakmi tohto málo známeho a pre nás vzdialeného európskeho regiónu. Druhá časť nášho pobytu v Karélii sa niesla v znamení činnosti medzinárodných pracovných skupín pozostávajúcich z Fínov, Kataláncov a Slovákov, ktorí skúmali zmeny krajiny štruktúry v okolí mesta Joensuu. Na záver medzinárodného mapovacieho kurzu študenti prezentovali výsledky svojho výskumu. S hrdosťou musíme konštatovať, že študenti geografie z našej univerzity patrili svojim vystupovaním a svojimi znalosťami k najlepším v rámci celého kurzu. Medzinárodný mapovací kurz bude pokračovať aj v roku 2012, kedy študentov zo Španielska a Fínska privítame na Katedra geografie a regionálneho rozvoja v Prešove. Víkend medzi prvou a druhou časťou mapovacieho kurzu sme sa rozhodli v rámci voľného programu využiť na bližšie spoznávanie hostiteľskej krajiny. Prenajali sme si dve autá a vyrazili sme na ďaleký sever. Opustili sme päťdesiatitisícové Joensuu na rieke Pielisjoki, ktoré je podobne ako iné fínske mestá „ponorené“ v zeleni. Čaká nás dlhá púť fínskou krajinou. Stovky kilometrov nás bude sprevádzať rovnaký obraz v podobe rozľahlej zalesnenej roviny popretkáwanej nespočítanými riekami a jazerami. Fínsko je v turistických bedekroch označované ako „Krajina tisícich jazier“. Údaje o počte jazier sa však značne líšia. Najnovšie merania prostredníctvom satelitov určili ich počet okolo 190 000. Míňame známe stredisko zimných športov Kontiolahti, kde sa usporadúvajú preteky v lyžiarskych disciplínach. Kopírujeme fínsko – ruskú hranicu a celú noc ukrajujeme nové a nové kilometre. Uprostred noci prekračujeme pomyselný severný polárny kruh. Za ním sa nachádza až štvrtina fínskeho územia. Skoro ráno sa zastavujeme v známej zlatokopeckej lokalite – Tankavaara. Celá je venovaná histórii ťažby zlata. Usporadúvajú sa tu aj súťaže v šľichovaní tohto vzácného kovu. Prichádzame k jednému z cieľov našej cesty a jednému z mystických symbolov Laponska, jazeru Inari. Ešte je zamrznuté, ale vďaka svojim 3 318 ostrovom budí dojem obrovského labyrintu vodných ciest. Kopírujeme jeho členité a značne močiarovité pobrežie. Sme vzdialení približne 1 100 km od hlavného mesta Fínska Helsínk. Pokračujeme po stále vynikajúcich asfaltových cestách a prekračujeme fínsko – nórsku hranicu. Vstupujeme do prístavného mesta Kirkenes, odkiaľ sa vyváža železná ruda. Pristavené ruské obchodné lode sú dôkazom čulých obchodných stykov medzi Nórskom a Ruskom. Do ruského Murmanska je to približne 300 km, čo je v ponímaní vzdialeností v severských krajinách malá vzdialenosť. Naša cesta pokračuje pozdĺž Varangerfjordu, kde sa nám ponúkajú nádherné pohľady nielen na tento výbežok Barentsovho mora, ale aj na zasnežený polostrov Varanger. Vraciame sa naspäť do Fínska. V najväčšom fínskom národnom parku Lemmenjoki trávime noc v typickej fínskej drevenici s neodmysliteľnou saunou. Ďalší deň pokračuje naša cesta smerom na juh do ekonomického a kultúrneho centra fínskeho Laponska, mesta Rovaniemi. Tu navštevujeme famózne múzeum Arktikum, kde sú sústredené významné artefakty týkajúce sa prírody, histórie a etnografie Laponska. Mesto bolo počas 2. svetovej vojny úplne zničené. Nové Rovaniemi nesie nezameniteľný rukopis jednej z najvýznamnejších postáv fínskej a svetovej architektúry Alvara Aalta. V blízkej dedine Santa Clausa, odkiaľ pravidelne vyráža na cesty po celom svete na svojich soboch sa fotíme pri tabuliach a rôznych emblémoch súvisiacich so severným polárnym kruhom, fínsky nazývanom Napapiiri. Z Rovaniemi pokračujeme do pohraničného mesta Tornio a cez fínsko – švédsku hranicu, ktorú tvorí

rovnomená rieka ústiaca do Botnického zálivu do jeho náprotivku švédskeho mesta Haparanda. Odtiaľ už naša expedícia pokračuje cez najväčšie mesto severného Fínska Oulu, v ktorom sídli druhá najväčšia univerzita v krajine s viac ako 15 000 študentmi priamo do východiskového bodu, mesta Joensuu. Rezultát našej severskej expedície je úctyhodný. Počas 57 hodín sme prešli tromi štátmi (Fínsko, Nórsko, Švédsko) 2 517 km a bližšie sme sa zoznámili s fyzicko - geografickými a humánno - geografickými pomermi severu Európy. O našej expedícii vyšiel aj článok v regionálnych karelských novinách a na katedrovej stránke je uverejnený 5 minútový zosrieh z tejto cesty (viď nasledujúce linky). (Fogaš, 2011)

<http://www.unipo.sk/public/media/2623/team%20slovakia%20tour%20Lapland%202011.pdf>
<http://www.youtube.com/watch?v=JUuopkcRcx0>

10.10 MACEDÓNSKO

10.10.1 Prírodný a kultúrny klenot južnej Európy

Po rozpade Juhoslávie, štátneho útvaru ležiaceho z väčšej časti na Balkánskom polostrove v priebehu deväťdesiatych rokov získali postupne nezávislosť všetky bývalé zväzové republiky. Najjužnejšou z nich je Macedónsko. Rozprestiera sa na ploche 25 333 km², čo je jedna desatina z územia bývalej federálnej Juhoslávie. Susedí so Srbskom, Bulharskom, Gréckom, Albánskom a Kosovom. Na takomto rozlohou malom území žije vyše dvoch miliónov obyvateľov, ktorí však vytvárajú pestrú etnickú mozaiku tvorenú Macedóncami (67 %), Albáncami (23 %), Turkami (4 %), Rómami (2,3%), Srbmi (2 %), Bosniakmi (2 %) a ďalšími etnikami. S tým súvisí aj religiózne zloženie, v ktorom prevláda pravoslávie (65 %) a islám (33 %). Podiel muslimov v Macedónsku ju radí v pomyselnom rebríčku na štvrté miesto s najväčšou muslimskou populáciou v Európe po Kosove (90 %), Albánsku (70 %) a Bosne a Hercegovine (48 %). Impozantnú etnickú a religióznu zmes, málokde v Európe vídanú sme mohli pozorovať aj počas našej cesty po krajine. Macedónsko je svojím charakterom a dominantnými formami reliéfu horskou krajinou. Väčšinu rozlohy štátu tvorí vysoko položená planina (600 - 900 m n. m.), prerušovaná početnými masívmi impozantných horských masívov. Hlboké údolie rieky Vardar situované v smere tektonickej línie severozápad – juhovýchod ju rozdeľuje na dve nerovnaké časti. Macedónskom prechádzajú rozsiahle systémy horských pásiem s najvyššími vrcholmi v pohraničnej oblasti s Albánskom. Vrch Veľký Korab (2 764 m n. m.) je najvyšším bodom nielen v Macedónsku, ale aj v susednom Albánsku. Celkovo až 16 vrcholov je v Macedónsku vyšších ako 2 000 metrov. Do krajiny sme vstúpili zo susedného Srbska po jednej z najvýznamnejších európskych cestných magistrál E 75, dlhej 4 340 km tiahnucej sa zo severného Nórska až na ostrov Kréta. Vstupom do Macedónska sme upriamili našu pozornosť najmä na tri „magnety“ – prírodu, históriu a pamiatky a Macedónsko sa nám v každom z týchto smerov ukázalo ako vynikajúci hosťiteľ. Pomedzi horské masívy Skopskej Crnej Gory, Gradištanskej planiny, Mangovice a Germana sme sa dostali do tretieho najväčšieho macedónskeho mesta Kumanova. Názov v sebe nezaprie označenie pochádzajúce od turkického etnika Kumánov, ktorí do tejto oblasti vpadli v 12. storočí. Mesto Kumanovo má priemyselný charakter. Je známe hutníckym, textilným a obuvníckym priemyslom. Rozvinuté je aj poľnohospodárstvo, najmä produkcia tabakových výrobkov. Počas prvej balkánskej vojny v roku 1912 boli pri ňom porazené turecké vojská srbskými oddielmi vedenými generálom Radomirom Putnikom a ukončili dlhoročné panstvo Otomanov v tomto regióne. Ťažké boje sa tu odohrávali aj v

priebehu 1. svetovej vojny. Iba 13 kilometrov od Kumanova sa nachádza obec Staro Nagoričane. Keď sme sem prišli, vzbudili sme medzi miestnymi obyvateľmi značný záujem, keďže sem nechodí veľké množstvo turistov. Macedónci sú ale ľudia priateľskí a veselí, takže záujem, do značnej miery najmä detí bol skôr v rovine zvedavosti a snahy o komunikáciu, okrem svojho aj v cudzom jazyku. Priamo v obci sa nachádza pravoslávny kláštorňý kostol sv. Juraja, ktorý patrí medzi najstaršie kultúrne pamiatky bývalej Juhoslávie. Je postavený z kameňa a tehál. Kostol bol prvýkrát postavený v roku 1071. V rokoch 1313 až 1318 bol opravený srbským kráľom Stefanom Milutinom (Stefan Uroš II Milutin) z rodu Nemanjićovcov. Fresky pochádzajúce zo 14. storočia sú reprezentačnou ukážkou macedónskeho maliarstva tejto periódy. Ich autormi sú Mihailo a Evtihij. Ďalšie fresky vytvorili Michael Astrapus a Eutychus, ktorí realizovali aj výzdobu kostola sv. Klimenta v Ochride. V stene chrámu boli uložené ostatky bulharského cára Michaila Šišmana po jeho smrti v bitke vo Velbužde proti srbskému kráľovi Stefanovi Urošovi III Dečanskému v roku 1330. Z Kumanova sme pokračovali po kvalitne vybudovanej diaľnici smerom k hlavnému mestu Skopje, nad ktorým sa vyníma v pohorí Vodno 66 metrov vysoký Miléniový kríž. Tento najväčší kríž na svete bol vybudovaný pri príležitosti 2000 ročnej existencie kresťanstva. Okrem macedónskej ortodoxnej cirkvi a štátnych inštitúcií sa na jeho financovaní podieľali Macedónci žijúci v rôznych kútoch sveta. Priamo k dominante vedie 3,5 km dlhá lanovka a z vrchu, ktorý sa historicky označuje ako Krstovar sa ponúka návštevníkom výhľad po celom okolí. 18 kilometrov západne od hlavného mesta sme rozložili naše stany v menšom kempe, ktorý slúži obyvateľom Skopje na rekreáciu a oddych. Na druhý deň sme sa vydali pešo kaňonom rieky Treska k priehradnému jazeru Matka. Prechádzame dedinami Glumovo a Dolna Matka s väčšinovým albánskym obyvateľstvom. Zmena sa prejavuje v jazyku (albánske názvy), architektúre (neodmysliteľné mešity a minarety) a obyvateľstve (typické prvky v oblečení). Kaňon situovaný medzi horstvami Suva a Karadžica patrí spolu s jazerom k najznámejším a najnavštevovanejším lokalitám nielen pre milovníkov prírody, ale aj pre ľudí hľadajúcich duchovnú pomoc a povzbudenie, keďže toto miesto je v Macedónsku považované za významné pútnické centrum. Nachádzajú sa tu viaceré kostoly a kláštory – sv. Andreja, sv. Mikuláša, sv. Juraja, sv. Jána Zlatoústeho, sv. Trojice, sv. Matky božej a ďalšie. Význam lokality potvrdzuje aj návšteva macedónskeho predsedu vlády, ktorý okolo nás prešiel vo vládnej limuzíne za hlasného skandovania miestnych rodákov a návštevníkov. Cestou obdivujeme famózne skalné steny porastené hustou vegetáciou. Na rieke Treska sú vybudované aj trate určené pre vodný slalom a miestni obyvatelia, s ktorými sme sa rozprávali poznali aj nášho úspešného olympionika Michala Martikána. Dostávame sa k priehradnému múru, vybudovanému ešte v roku 1937 a odtiaľ úzkym chodníkom až k prístavisku člnov. Tu sme pri rozhovore s jedným z majiteľov rekreačných plavidiel zistili, že v čase mimo letnej sezóny sa zdržiava na Slovensku, kde má v centre Bratislavy predajné stánky. Na brehu jazera hneď pri kláštore sv. Andreja postaveného v roku 1389 sme sa nalodili na člny a vydali sa na plavbu po jazere Matka dlhom 8 kilometrov. Naša plavba končí pri vstupe do jednej z desiatich jaskýň nachádzajúcich sa v oblasti kaňonu. Jaskyne sú dlhé od 20 až do 176 metrov. My vstupujeme do jaskyne Vrelo, ktorá bola na zozname 77 kandidátov na post nových siedmych divov prírody. Jaskyňa je vyzdobená mnohými stalaktitmi. Najväčší z nich je kvôli svojmu tvaru známy ako Borovicová šiška. Vo vnútri jaskyne sú dve jazerá. Celková hĺbka jaskyne nie je známa, ale usudzuje sa, že by mohla byť najhlbšou podvodnou jaskyňou na svete. Oblasť kaňonu je unikátna aj výskytom značného počtu vzácnych endemických rastlinných a živočíšnych druhov. Bližšie spoznanie jedného z najkrajších kútov Macedónska v nás zanechalo hlboký

dojem. V našej ceste pokračujeme smerom na západ k mestu Tetovo, v okolí ktorého žije početná skupina etnických Albáncov. Po našej pravici sa dvíhajú do výšky skoro 2 800 metrov Šar planina a planina Vraca. Napriek tomu, že je koniec augusta, na vrcholech hôr sa belejú snehové čiapky. Na jeden z nich, Popovu Šapku (1 785 m n. m.) vedie z Tetova lanovka. Tunajšie svahy patria k vyhľadávaným lyžiarskym terénom nielen Macedónčanov, ale získavajú si postupne obľubu aj medzi lyžiarskymi fajnšmekrami z iných krajín. Z Tetova naberalme kurz prudko na juh. To ešte netušíme aká cesta nás počas niekoľkých najbližších hodín čaká. Serpentinami stúpame do úctyhodnej výšky vyše 1 200 m n. m. Potom zase prudko klesáme. Scenérie okolitých hôr, ktoré sa nám ponúkajú po oboch stranách cesty sú fascinujúce. Míňame národný park Mavrovo s rovnomenným jazerom a lyžiarskym centrom. Po náročnej vyše 130 kilometrov dlhej ceste E65 sa nám naskytá pohľad na najväčšie lákadlo krajiny, skutočný prírodný, historický a kultúrny klenot, jazero Ochrid. Leží v hlbokjej tektonickej depresii, vzniknutej koncom treťohorného alpínskeho vrásnenia. Ochridské jazero má rozlohu 348 km², z čoho jedna tretina patrí susednému Albánsku. Je situované v nadmorskej výške 695 m n. m. a svojou hĺbkou 288 m patrí k najhlbším jazerám Európy. Miestni nám pri plavbe loďou tvrdili, že už bola nameraná hĺbka vyše 300 metrov. Vzhľadom k vysokému veku jazera (niekoľko miliónov rokov) a geografickej izolácii sa tu vyskytujú relikty a endemity vysokej hodnoty. Kvôli tomu sa často prirovnáva k takým starým a zoogeograficky unikátnym jazerám sveta, akými sú Bajkal, Titicaca, Malawi a Tanganika. Ďalšou osobitosťou je to, že jazero nemá žiadne väčšie povrchové prítoky a napájajú ho okrem zrážok a menších povrchových výverov vody najmä mohutné podzemné pramene na dne, ktorými je Ochridské jazero prepojené aj s blízkym Prespanským jazerom. Brehy jazera pokrýva napriek pomerne vysokej nadmorskej výške stredomorská vegetácia pripomínajúca macchie, domácimi nazývaná šibljaki. Z fauny je veľmi cenný a vyhľadávaný miestny jazerný pstruh, nazývaný letnica, ktorý dorastá do dĺžky až jedného metra a lososovitá ryba ľudovo nazývaná belvica. Obe žijú v hlbších častiach jazera, ale miestni rybári ich lovia vo veľkom do sietí svojich lodí. Voda jazera je priesačná a umožňuje pohľad do hĺbky vyše 20 metrov. V letných mesiacoch sa prehrieva do 35 metrov. Spolu s miernym podnebíom a výrazným stredomorským vplyvom (približne 90 kilometrov od pobrežia Jadranského mora cez Albánsko) sú to ideálne podmienky pre rekreáciu a oddych. Veľký počet slnečných dní, mierne prúdenie vzduchu a pozvoľné teplotné zmeny medzi ročnými obdobiami majú blahodarné účinky na reumatické, kardiovaskulárne a dýchacie ochorenia. Dokonca jeden z miestnych vetrov, ktorý vane v popoludňajších hodinách a ochladzuje horúci vzduch má miestny názov doktor. My sme sa rozložili v miestnom kempe priamo na brehu jazera. Kúpanie v priesačnej vode má svoje čaro v každú rannú, dennú, ba dokonca aj nočnú hodinu. V kempe sa práve počas nášho pobytu odohrávala medzinárodná výstava psov, takže tu zaznievala pestrá zmes európskych jazykov. Vyvrcholením bolo spoločné spievanie národných piesní sprevádzané tancom, pri ktorom sme sa ani my samozrejme nestratili a spolu s ruskou skupinou sme zožali najväčší aplauz. Na mieste terajšieho mesta Ochrid bola založená pôvodne grécka osada Lychnidos. Z týchto čias sa zachovali zvyšky pevnosti a časť starej historickej cesty Via Egnatia, ktorá spájala albánske mesto Durrës s Thessalonikami a Konštantínopolom. Na prelome 6. a 7. storočia prišli do tejto oblasti Slovania a dobytému mestu dali meno Ochrid („položené na skalách“). V rokoch 893 až 1767 bol Ochrid duchovným centrom západnej časti Balkánu. Pôsobili tu žiaci Sv. Cyrila a sv. Metoda, Sv. Naum a sv. Kliment, ktorí rozširovali slovanské písmo a literatúru. V povestnej ochridskej literárnej škole sa v tom čase vzdelávalo vyše 3 500 žiakov. Sv. Kliment, považovaný za prvého slovanského macedónskeho básnika, reformátora a vzdelanca vytvoril nové

jednoduchšie písmo, cyriliku. Okolie Ochridu sa postupne dostalo pod byzantskú a neskôr pod vyše 500 ročnú osmanskú nadvládu. Súčasný Ochrid je so svojimi 42 000 obyvateľov siedmym najväčším mestom Macedónska. V turistických bedekroch býva označovaný ako Balkánsky Jeruzalem, keďže v minulosti mal 365 kostolov, na každý deň v roku jeden. Výnimočnosť lokality (mesto a jazero) bola v rokoch 1979 a 1980 potvrdená jeho zaradením do zoznamu UNESCO. Ochrid, považovaný za najkrajšie macedónske mesto pulzuje čulým ruchom už od rána. Množstvo turistov sa prechádza historickými zákutiami a vychutnáva si ich podmanivú atmosféru. Nad mestom sa vypína Samuelova pevnosť z 11. storočia, odkiaľ je výhľad na široké okolie vrátane albánskeho územia. V blízkosti sa nachádza pozoruhodný kostol sv. Klimenta s bohato vyzdobenou fasádou s prvkami dekoračnej macedónskej architektúry. V interiéri sú okrem fresiek aj výnimočné zbierky byzantských ikon, slovanských a gréckych rukopisov a relikvií. Najstaršou sakrálnou stavbou mesta je katedrála sv. Sofie z 11. storočia. Je pozoruhodná svojimi freskami, ktoré sa zachovali pod vrstvou omietky v čase jej premenenia Turkami na mešitu. Katedrála sa v súčasnosti využíva ako koncertná sieň a to najmä v júli a auguste počas trvania svetoznámeho hudobného a divadelného festivalu Ochridské leto. My sme mali možnosť počúvať členov speváckeho zboru z Prievidze, ktorých sme pred tým stretli v meste a ktorým sme sľúbili, že ich prideme na súťaž podporiť. Na južnom okraji mesta v blízkosti rybárskej dediny Kaneo, vysoko nad jazerom sa vyníma na skalnom ostrohu starý kláštor sv. Jána Krstiteľa, odkiaľ je úchvatný pohľad na Ochridské jazero. Ďalšie sakrálné pamiatky, medzi ktorými vynikajú kostoly sv. Bohorodičky a sv. Pantelejmona sú dôkazom vysokej úrovne vzdelanosti a kultúry v tomto cípe Európy. Na spiatocnej ceste sme sa zastavili ešte v macedónskej metropole Skopje. 600 000 mesto pôsobí vcelku nesúrodým dojmom. Na jednej strane stará turecká orientálna štvrť, na druhej, riekou Vardar oddelená štvrť vybudovaná po katastrofálnom zemetrasení, ktoré v roku 1963 zrovnalo prakticky so zemou polovicu mesta. Masívne betónové budovy z prelomu 60. a 70. rokov doplnené o nové moderné budovy zo skla a ocele pôsobia skôr chladne a v porovnaní s pamiatkami vysokej umeleckej hodnoty, ktoré sme počas cesty videli až necitlivo. Najzaujímavejšími a historicky najcennejšími objektmi Skopje sú bývalé turecké kúpele Dauta pašu, starý karavanseraj určený pre tureckých kupcov Kuršumli – han, mešita Mustafa pašu, veža s hodinami – sahat kula a ortodoxný chrám sv. Spasiteľa. Skopjanská citadela Kale zo 14. storočia, niekdajšie sídlo cára Dušana a kamenný most cez riekou Vardar, postavený v 15. storočí na rímskych a srbských základoch sú doplnkom historických pamiatok zachovaných v meste. Nenechali sme si samozrejme ujsť obhliadku pamätníka na počesť Matky Terezy, alias Agnes Gonxhe Bojaxhiu, ktorá sa tu narodila v rodine albánskeho obchodníka. Macedónsko nás očarilo svojou nádhernou prírodou, umeleckými a historickými pamiatkami nesmiernej hodnoty, pestrou etnickou a náboženskou skladbou, ako aj priateľskými ľuďmi. Je to rozhodne krajina, ktorú sa oplatí navštíviť a poopraviť si názor všeobecne tradovaný o tomto kúte Európy. **(Fogaš, 2012)**

LITERATÚRA

- ANDĚL, J. Kulturní geografie. Jazyk, národy, náboženství, kulturní dědictví. Ústí nad Labem: Fakulta pedagogická UJEP, 1998, 146 s.
- ANDĚL, J., MAREŠ, R. "Nový Svět": Amerika, Austrálie a Oceánie. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 283 s.
- ANDĚL, J., BIČÍK, I., HAVLÍČEK, T. a kol. Makroregiony světa. Regionální geografie pro gymnázia. Praha: Nakladatelství ČGS, s.r.o., 2010, 152 s.
- BAAR, V., ŠINDLER, B. Regionální geografie světadílů a oceánů I. díl. Ostrava: Pedagogická fakulta OU, 1988
- BAAR, V., ŠINDLER, B. Regionální geografie světadílů a oceánů II. díl. Ostrava: Pedagogická fakulta OU, 1989
- BAAR, V. Národy na prahu 21. století. Emancipace nebo nacionalismus? Ostrava: Ostravská univerzita, Nakladatelství Tilia, 2002, 415 s.
- BAAR, V. Hospodářský zeměpis. Regionální aspekty světového hospodářství. Učebnice pro obchodní akademie a jiné střední školy. Praha: Nakladatelství ČGS, s.r.o., 2008, 112 s.
- BARABAS, D., DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H., OREMUSOVÁ, D., BAGITA, J. Interaktívny zemepisný atlas. III. Zem. Košice: Cartographia, 2010, elektronický zdroj (1 CD - ROM)
- BÁRTA, M., KOVÁŘ, M. a kol. Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností. Praha: Academia, 2011, 813 s.
- BÁRTA, M., KOVÁŘ, M. a kol. Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců. Praha: Academia, 2013, 557 s.
- BATEMAN, G., EGANOVÁ, V. a kol. Encyklopedie Zeměpis světa. Praha: Columbus spol.s.r.o., 2000, 512 s.
- BECKOUCHE, P., RICHARD, Y. Atlas nové Evropy. Rozšířená Evropa a její sousedé Rusko, Blízký Východ, země Maghribu. Praha: Albatros nakladatelství, a.s., 2005, 65 s.
- BIČÍK, I., OBERMANN, A. Ázia. Bratislava: Mladé letá, 1980, 295 s.
- BIČÍK, I. a kol. Regionální zeměpis světadílů. Učebnice zeměpisu pro střední školy. Praha: Nakladatelství ČGS, s.r.o., 2007, 140 s.
- BLOUET, B. W., BLOUET, O. M. Latin America and the Carribean: a Systematic and Regional Survey. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2006
- BRADSHAW, M. A world Regional Geography. The New Global Order. Boston: WCB McGraw-Hill, 1997
- BRETON, R. Atlas jazyků světa. Soužití v křehké rovnováze. Praha: Albatros nakladatelství, a.s., 2007, 80 s.
- BRINKE, J. Austrálie. Bratislava: Mladé letá, 1978, 157 s.
- CIHELKOVÁ, E. a kol. Světová ekonomika. Regiony a integrace. Praha: Grada Publishing, spol. s.r.o., 2002, 244 s.

- CLAWSON, D. L. Latin America and the Caribbean: Lands and Peoples. New York: McGraw-Hill, 2006
- COLE, J. Geography of the World's Major Regions. New York, 1996
- ČEMAN, R. Neživá príroda. Bratislava: Mapa Slovakia, 1999, 192 s.
- ČEMAN, R. Svet. Školský geografický atlas. Bratislava: Mapa Slovakia Plus, s.r.o., 2010, 109 s.
- ČINČURA, J.a kol. Encyklopédia Zeme. Bratislava. Vydavateľstvo Obzor, 1985, 720 s.
- DE BLIJ, H.J., MULLER, P.O. Geography. Regions, Realms, and Concepts. New York: John Wiley and Sons, 2001
- DIAMOND, J. Osudy lidských společností. Praha: Columbus, 2000, 525 s.
- DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H., OREMUSOVÁ, D., BAGITA, J. Interaktívna geografia pre základné a stredné školy. I. Európa. Košice: Cartographia, 2010, elektronický zdroj (1 CD - ROM)
- FOGAŠ, A. Jaskynné komplexy Indie. Prešov: Spravodaj slovenskej speleologickej spoločnosti, 33,4, 2002, s.25-26
- FOGAŠ, A. Ochrana prírody vo Švédsku. Chránené územia regiónu Abisko. Banská Bystrica: Ochrana prírody Slovenska, Magazín Štátnej ochrany prírody, 4, 2003a, s. 23-24
- FOGAŠ, A. Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo Indie-1.časť. Bratislava: Bulletin Pro Oriente, roč. 1, zošit 1, 2003 b, s.22-24
- FOGAŠ, A. Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo Indie-2.časť. Bratislava: Bulletin Pro Oriente, roč. 1, zošit 2, 2003 c, s.27-30
- FOGAŠ, A. Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo Indie-3.časť. Bratislava: Bulletin Pro Oriente, 2004, dostupné na internete [http:// www.prooriente.sk](http://www.prooriente.sk)
- FOGAŠ, A. Geografia Argentíny - 1. časť. Prešov: BIGECHE č 6, Odborno- metodický občasník pre učiteľov biológie, geografie a chémie na základnej a strednej škole, MPC, 2005 a, s. 23-31
- FOGAŠ, A. Geografia Argentíny- 2. časť. Prešov: BIGECHE č. 7, Odborno- metodický občasník pre učiteľov biológie, geografie a chémie na základnej a strednej škole, MPC, 2005 b, s.40-44
- FOGAŠ, A. Komplexná fyzickogeografická a humánnogeografická charakteristika Argentíny. Košice: Klub učiteľov geografie, 2005 c, dostupné na internete <http://kug.science.upjs.sk/2005>
- FOGAŠ, A. Putovanie po Patagónii a Ohňovej zemi. Bratislava: Krásy Slovenska 3-4, roč. 82, 2005 d, s. 26-27
- FOGAŠ, A. Geografia Argentíny- 3. časť. Prešov: BIGECHE č. 8, Odborno- metodický občasník pre učiteľov biológie, geografie a chémie na základnej a strednej škole, MPC, 2006, s.40-44
- FOGAŠ, A. Impozantná minulosť a prítomnosť Mexika. Bratislava: Trend 37, roč. XVIII, 2008 a, s. 44-47

- FOGAŠ, A. Po stopách mayskej civilizácie. Bratislava: Trend 42, Špeciál, roč. XVIII, 2008 b, s. 32-33
- FOGAŠ, A. Ukrajina trochu inak. Bratislava: Trend 14, roč. XX, 2010 a, s. 60-61
- FOGAŠ, A. Krym – perla Čiernomoria. Bratislava: Trend 26, roč. XX, 2010 b, s. 56-57
- FOGAŠ, A. Študenti geografie za severným polárnym kruhom. Prešov: Na Pulze, roč. IV, č. 4, 2011, s.39-40
- FOGAŠ, A. Prírodný a kultúrny klenot južnej Európy. Bratislava: Krásy Slovenska, 3-4, roč. 89, 2012, s. 61-65
- FOGAŠ, A. Geografické exkurzie v Turecku a Pobaltí. Prešov: Na Pulze, roč. VI, č.3, 2013, s.30-33
- FOGAŠ, A. Neznáma južná Arábia. Bratislava: Krásy Slovenska, 1-2, roč. 91, 2014, s. 50-53
- GAJDOŠ, A., MAZÚREK, J., TOLMÁČI, L., HOUDKOVÁ, Z., BAAR, V., MADLEŇÁK, T., LACIKA, J. Regionálna geografia Európy. Bratislava: VEDA, 2013, 592 s.
- GEISS, I. Dějiny světa v souvislostech. Praha: Ivo Železný, 2005, 529 s.
- GURŇÁK, D., BLAŽÍK, T., LAUKO, V. Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie. Bratislava: Geografika, 2007, 140 s.
- HONZÁK, F., PEČENKA, M., VLČKOVÁ, J. Evropa v proměnách staletí. Praha: Nakladatelství Libri, 1995, 589 s.
- HONZÁK, F., PEČENKA, M. Státy a jejich představitelé. Praha: Nakladatelství Libri, 1999, 450 s.
- HORNÍK, S. a kol. Fyzická geografie II. Praha: SPN, 1986, 320 s.
- HRBEK, I. ABC cestovatelů mořeplavců objevitelů. Praha: Panorama, 1979, 288 s.
- CHALUPA, P., NÉMETHOVÁ, J., HÜBELOVÁ, D. Geografia Ameriky. Nitra: Fakulta prírodných vied UKF, 2010, 200 s.
- CHOVANEC, J. a kol. Lexikón k prijímacím skúškam na právnické fakulty v Slovenskej republike. Bratislava: Slovenský inštitút vzdelávania, 2007, 301 s.
- JOHNSON, P. Dějiny 20. století. Praha: Rozmluvy, 1991, 845 s.
- KAMENICKÝ, M., MRVA, I., TONKOVÁ, M., VALACHOVIČ, P. Lexikón svetových dejín. Doplnené vydanie. Bratislava: SPN, 2003, 319 s.
- KLÍMA, J. Dějiny Afriky. Vývoj kontinentů, regionů a států. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, 688 s.
- KOL. Geografický místopisný slovník. Praha: Academia, 1993, 924 s.
- KOL. Vreckový atlas sveta. Harmanec: VKÚ, š.p., 2001, 286 s.
- KOL. Lexikon Zemí 2003. Praha: Fortuna Print, 2002, 503 s.
- KOMOROVSKÝ, J a kol. Religionistika a náboženská výchova. Terminologický a výkladový slovník 3. zväzok edície. Bratislava: F.R.& G.spol. s.r.o., 1997, 420 s.
- KOVÁŘ, J. Asie- dynamický kontinent. Hlavní faktory a ohniska růstu. Praha: Karolinum, 1999, 343 s.

- KREJČÍ, J. Civilizace Asie a Blízkého východu náboženství a politika v souhře a střetání. Praha: Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum, 1993, 307 s.
- KRUPA, V. a kol. Geopolitické špecifiká regiónov sveta. Afrika a Ázia. Bratislava: UK, 1999, 248 s.
- LIPKOVÁ, L. a kol. Ekonomika rozvojových štátov. Bratislava: Ekonóm, 2005, 298 s.
- LIŠČÁK, V. Státy a území světa. Praha: Libri, 2009, 896 s.
- LLIFFE, J. Afrika a Afričané. Historie kontinentu. Praha: Vyšehrad, s.r.o., 2001, 368 s.
- MARTÍNEK, J., MARTÍNEK, M. Kdo byl kdo světoví cestovatelé a mořeplavci. Praha: Nakladatelství Libri, 2003, 551 s.
- MATLOVIČ, R. Geografia relígií. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU, 2001, 375 s.
- MAZÚREK, J. Socioekonomická geografia Severnej Ameriky. B. Bystrica: UMB, 1997, 90 s.
- MAZÚREK, J. Socioekonomická geografia Latinskej Ameriky. B. Bystrica: UMB, 1998, 158 s.
- MIŠÚNOVÁ, E., VLČKOVÁ, V. Vybrané kapitoly z hospodárskej geografie. Bratislava: Ekonóm, 2004, 319 s.
- MITRÍKOVÁ, J. Istanbul – najväčšie mesto Turecka ležiace na území dvoch svetadielov. Turecko – nielen ako obľúbená turistická destinácia, zborník abstraktov. Prešov: Bookman, 2013, elektronický zdroj, s.16-17
- MLÁDEK, J. Základy geografie obyvateľstva. Bratislava: SPN, 1992, 230 s.
- MRUŠKOVIČ, V. Európa jazykov a národov na prahu tretieho tisícročia. Europa linguarum nationumqve. Martin: Matica slovenská, 2008, 517 s.
- NETOPIL, R., BIČÍK, I., BRINKE, J. Geografie Evropy. Praha: SPN, 1989, 328 s.
- OBERMANN, A., HRALA, V., CHROBOKOVÁ, D., KAŠPAR, V. Amerika. Bratislava: Mladé letá, 1985, 271 s.
- OPATRŇÝ, J. Amerika v proměnách staletí. Praha: Libri, 1998, 841 s.
- PALMER, J. Všechno o Zemi. Místopisný průvodce světem. Praha: Reader's Digest Výběr, spol. s.r.o., 2000, 768 s.
- PAVLINCOVÁ, H. a kol. Slovník-judaismus, křesťanství, islám. Praha: Mladá fronta, 1994, 469 s.
- PEČENKA, M., LUŇÁK, P. a kol. Encyklopedie moderní historie. Praha: Nakladatelství Libri, 1999, 653 s.
- REID, R.J. Dějiny moderní Afriky od roku 1800 po současnost. Praha: Grada, 2011, 331 s.
- SLOBODNÍKOVÁ, O. Regionálna geografia Kanady. B. Bystrica: DALI-BB, 2012, 400 s.
- ŠLACHTA, M. Ohniska napětí ve světě. Praha: Kartografie, Nakladatelství ČGS, s.r.o., 2007, 187 s.
- TEREM, P. Politická geografia makroregiónov sveta – Austrália a Oceánia. B. Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2005, 202 s.

VOTRUBEC, C. Afrika. Bratislava: Mladé letá, Albatros, 1977, 179 s.

VOTÝPKA, J., JANOUŠOVÁ, J. Severní Amerika. Praha: SPN, 1987, 424 s.

WOLF, J. Abeceda národů. Výkladový slovník kmenů, národností a národů. Praha: Horizont, 1984, 265 s.

ZUBRICZKÝ, G. Geografia štátov sveta. Bratislava: Mapa Slovakia, 2009, 254 s.

ŽALOUDEK, K. Encyklopedie politiky. Praha: Nakladatelství Libri, 2004, 576 s.

Internetové zdroje

<http://en.wikipedia.org>

<http://esa.un.org/wpp>

<http://world.mongabay.com/slovak/population>

<http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

<http://www.prb.org>

ZOZNAM PRÍLOH

Mapy –v texte označené ako Obrázok

Strana

Obrázok 1.	Ázia – fyzická mapa	10
Obrázok 2.	Ázia – politická mapa	14
Obrázok 3.	Severná Amerika – fyzická mapa	25
Obrázok 4.	Severná Amerika – politická mapa	31
Obrázok 5.	Južná Amerika – fyzická mapa	35
Obrázok 6.	Južná Ameriky – politická mapa	38
Obrázok 7.	Afrika – fyzická mapa	48
Obrázok 8.	Afrika – politická mapa	52
Obrázok 9.	Európa – fyzická mapa	62
Obrázok 10.	Európa – politická mapa	68
Obrázok 11.	Austrália a Oceánia – fyzická mapa	79
Obrázok 12.	Austrália a Oceánia – politická mapa	82
Obrázok 13.	Antarktída – fyzická mapa	94
Obrázok 14.	Arktída – fyzická mapa	97

Názov: **GEOGRAFIA SVETA**
*Regionálnogeografická charakteristika kontinentov, svetadielov
a oceánov so zreteľom na ich špecifiká*

Autor: Mgr. Anton Fogaš, PhD.

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove
Rok vydanie: 2015
Vydanie: prvé
Náklad: 29 ks
Počet strán: 136
Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

ISBN 978-80-555-1264-8
EAN 9788055512648